

Globalizációról másképpen

Szerkesztette: Tóth Attiláné

2001

A tanulmánykötet az OTKA T025744 támogatásával készült.

**Arisztotelész Studium BT.
ISBN 963 00 7908 9**

TARTALOM

Bevezetés

Molnár László: Globalizáció – út a XIX. vagy híd a XXI. századba?

Bevezető megjegyzések

A Világkereskedelmi Szervezet (WTO) – áldás vagy átok?

Félreértéseken túl – a WTO versenypolitikai alapelveiről

A (kereskedelmi) versenypolitika alapvető céljai

A gazdasági fejlődés előmozdítása

A versenypolitika egyéb céljai

Piac, igazságosság hatékonyság

A kereskedelmi liberalizáció haszna a környezet számára

Általános összefüggések. Összegzés

Galántai Zoltán: A privacy-tól a globális privacy-ig

A technika szerepe

Eltérő szabályozások

A privacy új korszaka: a globalizáció és az internet

Felhasznált irodalom:

Szabó Zsolt: Globalizáció és a távközlés

Harmati Gergely: Mondializáció és/vagy globalizáció?

Az érdekeken innen, az értékeken túl

Németh Vilmos: Globális generáció

Részvétel a globális szervezetekben

Tóth Attilánné: A globalizáció és környezete

A globalizáció tárgya

Globalizáció és történelem

Globalizáció és integráció

Globalizációról 1946-ban

Globalizáció és technika

Globalizáció 1972-ben

Interdependencia és globalizáció

Globalizáció és lokalizáció

„A globális kérdések és közös jövőnk interdiszciplináris és integrált megközelítése”

Felhasznált irodalom

Kötetünk szerzői

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben a globalizációról nagyon sok könyv, tanulmány, esszé publicisztika jelent meg. Olyan folyamatról van szó, amelynek nemcsak a történelmi múltját, elemeit, szerkezetét, következményeit igyekeznek a kutatók feltárni, hanem véleményt mondanak arról is, hogy jónak vagy rossznak tartják-e a globalizáció gyors előretörését.

A Műszaki Egyetemen technikatörténettel, a tudományok és technika eredményeinek elterjedésével, társadalomba való beépülésével és következményeivel foglalkozva arról győződünk meg, hogy a modern technika eredményei nagyon gyorsan terjednek az egész világon, vagyis eredményesen folyik a globalizáció ezen a területen, mindenütt alaposan megváltoztatják az emberek és közösségek értékrendszerét, életét, életviszonyait.

Így számunkra a globalizáció olyan folyamat, ami velejárója a technikai fejlődésnek és ebben az értelemben szükségszerű. A globalizációnak különböző következményei vannak, amelyekkel kapcsolatban helyesnek tartjuk felvetni az értékelés lehetőségét, de figyelmeztetünk arra, hogy gondolni kell a szükségszerűen jelenlevő technikai háttérre, amely a globalizáció számára meghatározó jelentőséggel bír. A technika eredményeinek elterjedését megakadályozni, kikerülni, elhárítani nem lehet. Csak ezen az alapon érdemes foglalkozni azzal, hogy hogyan lehet elkerülni a globalizációnak az uniformizálódást eredményező következményeit.

Kötetünkben a tanulmányok írói a globalizációnak egyrészt a technikai háttérét vizsgálják, és azokat a problémákat illetve megoldásukat keresik, amelyek elkerülhetetlenek, például meg kell találni a módját a magánszféra megőrzésének.

A tanulmányok között van olyan, amelyik közvetlenül valamelyik technikai eszköz globalizáló szerepét, valamint a globalizáció hatását keresi a technikai eszközök gyors elterjedésében, ezzel, mint egy példát mutatva arra, hogy más eszközök esetében is hasonlóan levezethetjük a folyamatot, feltárva a kölcsönhatásokat.

A globális generáció című tanulmány a mai fiatalok hálózathoz való kötődését a korosztályhoz tartozó szemszögéből ismerteti, sok megfontolást igénylő gondolatot tartalmazva.

Felhívjuk a figyelmet arra a tanulmányra is, amelyik a globális kereskedelem és a világkereskedelem viszonyát és problémáit fejtegeti.

Sajátos problémafelvetés olvasható abban a tanulmányban, amely a globalizáció mellett hasonló tartalommal, de pozitív környezettel javasolja – a francia szakirodalom alapján – a mundializációt.

A globalizáció és környezete című tanulmány talán túl szélesre választva a „környezetet” felveti a globalizációnak a hasonló jellegű folyamatokkal való rokonságát.

Javasoljuk kötetünket azoknak, akiket foglalkoztat a világ jövője, az emberiség sorsa és Európa jövője a következő évtizedekben.

Tóth Attiláné

Molnár László

Globalizáció – út a XIX. vagy híd a XXI. századba?

Bevezető megjegyzések

A témáról megoszlanak a vélemények. Így például az Encarta Enciklopédia a következőképpen határozza meg a globalizáció fogalmát: „a világ kultúrájának, gazdaságának és infrastruktúrájának integrációja és demokratizálódása, amely a transznacionális beruházások, az információs és kommunikációs technológiák gyors elterjedése, és a szabad piacnak a lokális, regionális és nemzetgazdaságokra gyakorolt hatása révén megy végbe.”¹

E szócikk alapján pedig a globális problémák – melyek között fontos helyet foglal el a környezetszennyeződés, a népességrobbanás és az élelmiszer termelés – kérdéskörének megoldása inkább feladat, mint probléma lenne és megoldásuk csak idő kérdése.

Az ebben rejlő koncepciónak az előnye, hogy nem szűkíti le a globalizációt egyik, vagy másik oldalára. És főleg az válik javára, hogy túllép a gazdasági szemléleten. Eszerint a világ kultúrája, gazdasága és infrastruktúrája integrálódik egy (valamilyen értelemben vett) egésszé. Erről a folyamatról van tehát szó.

A szócikk másrészt lényeges problémákat hagy említés nélkül. Így úgy tűnik, mintha feladat lenne ez az integráció. Valójában azt hiszem, hogy közelebb járunk az igazsághoz, ha ezt bonyolult, komplex folyamatok összességének tekintjük, melyeknek az átláthatósága is kétséges.

De ha a dolog egyszerűen feladat lenne, akkor nem gyűlnének össze tüntetők tömegei egy-egy világkereskedelmi konferencia üléséhez idejére, hogy tiltakozzanak a globalizáció ellen. Vannak anti-globalizációs mozgalmak, melyek rendszeresen hallatják a hangjukat.

Mindamellet a kérdés vizsgálatakor ki lehet indulni azokból a dimenziókból, melyeket az enciklopédia megfogalmaz. Eszerint ide tartozik a globális kultúra kifejlődése, a szegénység és az erőforrások globális megoszlása, egy világ kormány, a Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization (WTO)), a távközlés (Internet), a környezetvédelmi problémák (globális felmelegedés, veszélyeztetett fajok stb.) kérdésköre.¹

Természetesen nem céлом, hogy itt valamennyit áttekintsem. Közülük kiemelek egy lényeges kérdést: A WTO-nak, mint a globalizáció motorjának, egyik lényegi aktorának működési jellegzetességei.

A másik kérdés pedig a globális környezetvédelmi problémák kezelése.

---

¹ „Globalization”. Microsoft ®Encarta® Online Encyclopedia 2001
<http://encarta.msn.com> (19 Aug. 2001)

A Világkereskedelmi Szervezet (WTO) – áldás vagy átok?

A WTO honlapja már jelzi, hogy szükség van azon előítéletek elleni küzdelemre, melyek vele kapcsolatban, a közvéleményben kialakultak. Erre szolgál ott a „WTO-val kapcsolatos 10 gyakori félreértés”² rovat. Eszerint a következő, – a WTO szerint megalapozatlan és téves – elképzelésekről van szó:

A tíz félreértés

1. A WTO diktál a politikának.
2. A WTO a szabad kereskedelmet bármi áron akarja.
3. Számára a kereskedelmi (üzleti) érdekeknek elsőbbségük van a fejlődéssel,
4. és a környezettel,
5. valamint az egészséggel és a biztonsággal szemben.
6. A WTO foglalkozásokat szüntet meg és fokozza a szegénységet.
7. A kis országoknak nincs befolyásuk a WTO-ban.
8. A WTO befolyásos lobbik eszköze.
9. A gyengébb országokat a WTO-ba történő belépésre kényszerítik.
10. A WTO nem demokratikus.

Itt sem tűzhetem ki azt a célt, hogy valamennyi kritikus állítás WTO által adott cáfolatát ismertessem. Az 1. és a 2. állításra adott válaszokat ismertetem. Az elsőt azért választottam, mert a gazdaság és politika viszonyában igen fontos kérdéstről van szó. Arról, hogy itt a WTO diktál-e az egyes kormányoknak, vagy sem.

Ezért fontos, hogy az érveléseket teljességükben idézzem. nézzük az elsőt, melyet a WTO a következőképpen válaszol meg:

„Az első félreértés” – (A WTO diktál a politikának) – WTO által adott „cáfolata”

Nem igaz: A WTO nem mondja meg a kormányoknak, miként irányítsák kereskedelmi politikájukat. Éppen ellenkezőleg. A WTO a „tagok által mozdított” szervezet.

Ez a következőket jelenti:

- A WTO rendszerének **szabályai** a tagállamok kormányai között folyó tárgyalások eredményei.
- A szabályokat az összes tagállam parlamentje **ratifikálja** és
- A WTO-ban hozott **döntéseket** általában a tagok közti konszenzus alapján hozzák.

Másként kifejezve: „a WTO-ban hozott döntések tárgyalások eredményei, amelyek felelősek és demokratikusak.”³

Ha ez a döntési folyamat az egy ország egy szavazat elve alapján működik is, az egyes tagállamok tárgyalási ereje merőben különbözik. Hiszen az, hogy a nemzetközi gazdasági

---

² 10 Common Misunderstanding about the WTO, In:
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/10mis_e/10m00_e.htm

³ http://www.wto.org/english/thetwo_e/whatis_e10mis_e10m01_e.htm

kapcsolatokban mi reális és mi nem, nagymértékben függ az egyes aktorok gazdasági erejétől. Ezért ez még nem garantálja a demokratikus jelleget.

Az igaz, hogy itt az egy ország egy szavazat elv alkalmazásáról van szó, de ez még nem jelent demokráciát az érintett népekre nézve. Nagyon fontos a döntési folyamatok nyilvánossága, melyről a szervezet nem tesz említést. A WTO kritikusai szerint azonban a szervezetnél hiányzik a demokratikus felelősség érvényesítése, mert a kereskedelemmel kapcsolatos viták nem nyilvánosak: el vannak zárva mind a közvélemény, mind a sajtó elől.⁴

Itt kell hozzátenni, hogy ha valóban az egy szavazat egy ország elve érvényesül, akkor – tekintve, hogy a nagyszámú ország között bőven vannak nem-demokratikus politikai berendezkedésűek – két eset van. Vagy a demokratikus ország képviselőjének ugyanannyi szava van, mint egy diktatúráénak. Ekkor nem értelmezhető a demokrácia fogalma, mert itt az nem számít. Vagy a demokratikus országok szava a gyakorlatban nagyobb súllyal esik latba: Ekkor pedig az egy tag egy szavazat elve – mely a fő érv volt a szervezet demokratizmusa mellett – a gyakorlatban válik lényegtelenné. Mindenesetre – amennyiben a konszenzus elvét komolyan veszik – egyetlen ország megakadályozhatja az összes többi álláspontjának az érvényesülését. Ez azt jelenti, hogy a kisebbség adott esetben diktálhat a többségnek.

Az előbbi demokráciával kapcsolatos elvek nem kellőképpen átgondoltak. Nemzetközi szervezeteknél – ahol elvileg szuverén aktorokról van szó – indokolt a konszenzus elv alkalmazása. De ez nem a demokráciából, hanem az aktorok (formális) szuverenitásából következik.

Egy nemzetközi kereskedelempolitikai szervezetnél nehéz megtalálni a megfelelő megoldást, hogy a döntések által érintettek kontrollálni tudják a döntéseket. Az ENSZ esetében ugyan megvan az egy ország egy szavazat elve, de csak a Biztonsági Tanács azon határozatai kötelező érvényűek a tagállamok számára, melyekkel az öt állandó tag mindegyike egyetért. A közgyűlés és más szervek határozatai csak ajánlás jellegűek. Erre persze azt lehetne mondani, hogy ez nem demokratikus. De ha pusztán az egyes tagok szuverenitásából indulunk ki, akkor hiába van az egy ország egy szavazat elve, minden egyes ország megteheti, hogy az összessel szembeszegülve ne tartsa magára nézve kötelezőnek a döntést.

De nézzük a konfliktuskezelés módját a szervezetben: „Az egyedüli olyan alkalom, amikor a WTO közvetlen hatást gyakorol egy kormány politikájára, az az eset, amikor egy vitát a WTO elé hoznak, és ha ez az illetékes Döntőbizottsághoz (Dispute Settlement Body) kerül, amely valamennyi tag képviselőiből áll. A Döntőbizottság rendszerint egy szakértői csoport vizsgálódásának eredményeinek elfogadása vagy egy folyamodvány alapján dönt. Még ekkor is a döntés egy korlátozott területre vonatkozik: az pusztán megítélése vagy értelmezése annak, hogy vajon egy kormány megszegte-e a WTO valamelyik egyezményét – egy olyan egyezményt, melyet korábban az egyezmény megszegője maga is elfogadott. Ha egy kormány megszegte kötelezettségét, akkor alkalmazkodnia kell.

A WTO egyetlen más esetben sem diktál a kormányoknak, hogy fogadjanak el egy politikát, vagy hagyjanak fel valamely politikával.

Ami pedig a WTO titkárságát illeti, az egyszerűen adminisztratív és technikai segítséget nyújt a szervezetnek és tagjainak. Valójában tehát a kormányok diktálnak a WTO-nak.”⁵

Ez nagyon szép gondolatmenet. Eszerint a WTO-nál fellelhetőnél demokratikusabb megoldása e problémáknak nem is lehetséges, hiszen az egyezmények megszegőit – hiszen csak

---

⁴ „World Trade Organization”. Ms OE 2001 <http://encarta.msn>.

⁵ 10 Common Misunderstanding about the WTO, U. o.

őket lehet és kell felelősségre vonni – olyan egyezmények megszegése miatt vonják felelősségre, melyeket maguk is aláírtak és törvényhozásuk ratifikált. A testület, mely ügyükben dönt, nem valamiféle, a tagoktól elkülönült csoport: valamennyi tagállam egyenlő joggal képviselteti magát benne. A döntés pedig csak arról szól, hogy megszegte-e az érintett ország az egyezményt, vagy sem.

A (kereskedelmi) szankció csak ez után következik. Így e demokratikus döntéseknek engedelmessé kell a kormányoknak.

Mindez rendben is lenne. De a kérdés az, hogy milyen a tartalma ezeknek az egyezményeknek. Mert ha a nemzetközi egyezményekben deregulálják a nemzetközi kereskedelmet, vagy beruházásokat, akkor ezzel a kormányok a hatalmuk egy részéről lemondanak. Ha pedig ez kényelmetlen helyzetbe hozza őket, mert például adóbevételeik egy részétől megfosztja őket, akkor az esetleges utólagos módosítás már igen nehéz. Hiszen – tekintve a nagyszámú és igen eltérő helyzetben lévő államot – ez a helyzet, amely gyakran előállhat, igen nehezen módosítható. A nemzetközi egyezmények így alárendelt helyzetbe hozhatják az egyes tagországokat a transznacionális vállalatokkal szemben. Ekkor már a korábban a kormányok (parlamentek) által hozott döntések egyre nagyobb részét ezek a vállalatok hozzák e deregulációs egyezmények következtében. Így a kormányok meggyengülnek e vállalatokkal szemben, továbbá az országuk polgáraival szemben is, mert az ország életére kiható döntések egyre nagyobb részét ezek a gazdasági szervezetek hozzák meg. Ezekbe sem az államoknak, sem az országok polgárainak nincs beleszólása. Ez pedig az állam, a demokrácia és a politikum szerepének a csökkenéséhez és leértékelődéséhez vezet. Ebben az értelemben lehet mondani, hogy a WTO diktál a politikának, amennyiben megkérdőjelezhető módon szűkíti a tagországok kormányainak, valamint törvényhozásainak a mozgásterét a nemzetközi kereskedelem – amint mindjárt látni fogjuk – valamint a belső viszonyok feltételeinek meghatározásában.

Ennek a folyamatnak többféle formája van, de az egyik olyan lényeges, hogy érdemes rá külön kitérni. Ez pedig az, hogy az egyes országokban a hatalom szerkezetén belül változás következik be a végrehajtó hatalom javára és a törvényhozás hátrányára. Itt a nemzetközi kereskedelmi szerződések megkötésének rendszeréről van szó, ahol a kormány és a törvényhozás hatalmának egymáshoz való viszonya változott meg. Itt az USA-ban erre kialakított új politikai struktúrát bírálja egy társadalmi szervezet. A „Public Citizen Watch” nevű civil szervezet szerint a következőről van szó: „Hívják annak, aminek akarják, ez a most „Gyors Út”-nak (Fast Track) nevezett rendszer nem más, mint egy név arra, hogy a kongresszus miként delegálja a végrehajtó hatalomhoz a nemzetközi megállapodásokban rögzített kereskedelmi szabályok megállapítására vonatkozó kizárólagos, alkotmányos jogát.”⁶ Ennek az a jelentősége, hogy ezek a szerződések egyre fokozódó mértékben érintik az ország belső életét szabályozó törvényeket.

Visszatekintve a dolog előtörténetére a következőket mondhatjuk: „Ezért, az 1934-es törvénnyel a kongresszus többéves felhatalmazást adott a végrehajtó hatalomnak arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi kereskedelemben vámtarifákat és kvótákat határozzon meg egy meghatározott területen további kongresszusi jóváhagyás nélkül. Ezt az új felhatalmazást „tarifa meghatározási felhatalmazás”-nak hívták. Ez lehetővé tette, hogy a végrehajtó hatalom tarifaváltozásokat jelentsen be a kongresszus által megengedett sávon belül. Ez volt az alapja a Nemzetközi Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezményhez (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) vezető tárgyalások első menetének.

---

⁶ Public Citizen. Global Trade Watch: History and Background: The Outdated Fast Track Concept (May 2001) In: <http://www.citizen.org/pctrade/fasttrack/Fastrack/Fasthistminuspromo.htm>

A kereskedelmi szerződések megkötésére feljogosító hatalom átruházásában a következő változás 1974-ben következett be. A szóban forgó vitakérdés az volt, hogy miként kell kezelni a nemzetközi tárgyalásokból adódó, nem tarifa jellegű kérdéseket. A „Gyors Út”-hoz vezető specifikus probléma az a küzdelem volt, ami arra vonatkozott, hogy miként kell kezelni a tarifák osztályozásában bekövetkezett változásokat GATT 1960-as évekbeli „Kennedy” fordulója során. A végrehajtó hatalom nem kapott a törvényhozástól felhatalmazást arra, hogy az országot olyan változások mellett kötelezze el, amelyek túlmennek a tarifák és kvóták mértékének változtatásán. Mégis megtette ezt a lépést. Ez a változtatás vonatkozott az ország belső viszonyait szabályozó törvényekre, melyek megszabták, hogy miként kell a különböző árukat osztályozni a tarifák kategóriáival. A kormány e lépése heves vitát váltott ki a hatalmi ágazatok között arról, hogy a végrehajtó hatalom miként hatalmazhatja fel a tárgyaló küldöttségeket olyan kérdésekben, melyek a meglévő szövetségi törvények változását igényelhetik. Ez olyan terület, ami egyértelműen a törvényhozó hatalom kizárólagos illetékességébe tartozik.

Nixon elnök azt javasolta, hogy a kongresszus ruházza fel a végrehajtó hatalmat azzal a jogosultsággal, hogy a kormány egyszerűen deklarálhatja a szövetségi törvény azon változtatásait, melyekbe nemzetközi kereskedelmi tárgyalások során e változtatások kongresszusi jóváhagyása nélkül egyezett bele. Ez a javaslat alkotmányellenességén túl, a kongresszus számára politikailag is elfogadhatatlan volt.

A GATT tokiói tárgyalási menete során a törvényhozás beleegyezett abba, hogy a kért hatalom felét a most „Gyors Út”-nak nevezett mechanizmus révén átadja a végrehajtó hatalomnak. A hatalom átruházásának ezen új mechanizmusban a végrehajtó hatalom tárgyalhat olyan feltételekről, amelyek a belső viszonyokat szabályozó törvények (domestic law) megváltoztatását követelik meg és bele is mehet ilyen egyezményekbe, melyek az USA-t a nemzetközi jog által ilyen változtatásokra kötelezik. A „Gyors Út” biztosítja a kongresszus számára, hogy az ország belső viszonyaira vonatkozó törvények módosításáról szavazzon a végső szakaszban, de csak azután, hogy e módosítások tartalmát már előre meghatározták a tárgyalások, illetve a kötelező erővel bíró törvényes egyezmény szövegének aláírása.”⁶

A Public Citizen Watch megállapítja, hogy a „Gyors Út” politikai és jogi mechanizmusa elfogadhatatlanná vált, mert oly nagy részét alakítja át az ország belső jogának, ami már elfogadhatatlan. Ez pedig az 1993-as NAFTA (Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) és a GATT uruguayi tárgyalási fordulója során megtörtént.

Itt nem az a probléma, hogy az USA törvényeinek jelentős mértékű változtatását hajtották végre. A fő probléma a (jelentős) változtatások módjával van: mindegyik módosítás érvényesítésének megvan a maga törvényes rendje, ideértve a gazdasági jellegű szankciókat is, de a belföldi törvények méltányos eljárásra vonatkozó garanciái nélkül.⁶

A törvényhozás végrehajtó hatalommal szembeni súlya ezzel jelentősen csökken, ami pedig a demokrácia lehetőségeit csökkenti.

Ez a tendencia a világ leghatalmasabb országában. Szerintem nem valószínű, hogy más országokban ezzel ellentétes folyamatok kerülnének előtérbe ezen a területen. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a nagy létszámú tagság merőben különböző tárgyaló erejű partnereket jelent, akkor nemzetközi viszonylatban ez a hatás fokozódik, illetve összegződik.

A második „félreértés” a WTO szerint.

Eszerint a WTO „bármilyen áron” akarja a szabad kereskedelmet. A WTO azt állítja, hogy ez **nem igaz**. A kérdés valójában az, hogy miről hajlandóak az országok egymással tárgyalni és alkudozni.

Igen, a WTO rendszer egyik alapelve a tagországok tekintetében, hogy csökkentsék a kereskedelmi korlátozásait és engedjék, hogy kereskedelem szabadabban bonyolódjon.

„De az, hogy ezek a korlátozások mértéke milyen legyen, az olyan dolog, amiről a tagországok egymással egyeznek meg.”⁷

Ezek szerint a kormányok egymással szabadon tárgyalnak, illetve ezek során alkukat kötnek. A WTO szerepe az, hogy egyrészt fórumot szolgáltasson a kereskedelem liberalizációjá számára, másrészt „szabályokat ad arra vonatkozóan, hogy miként mehet végbe a liberalizáció. Az egyezményekben foglalt szabályok megengedik, hogy a korlátokat fokozatosan csökkentsék. Így a hazai termelők tudnak igazodni azokhoz. Ezek a szabályok kimondják, hogy mikor és hogyan védhetik a kormányok a hazai termelőket. Például olyan importtal szemben, amelynek tisztességtelenül alacsony ára van támogatások miatt, vagy mert „dömping” ára van. Itt a cél a tisztességes (fair) kereskedelem. A WTO rendszerében vannak ugyanolyan fontos – vagy még fontosabb – elvek, mint a szabadabb kereskedelem. Ilyenek például: a diszkrimináció tilalma, valamint annak biztosítása, hogy a kereskedelem feltételei stabilak, megjósolhatók és átláthatóak legyenek.”⁷

Ezek az elvek mind fontosak. De itt még nincs megfogalmazva, hogy mindezek kinek használnak elsősorban és kinek nem. Továbbá ebből még nem derül ki, hogy a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok liberalizációján kívül, milyen más értékeket tart fontosnak a Világkereskedelmi Szervezet (WTO). Mert a fent említettek mind ezt szolgálják.

Meg kell mondanom, hogy mindezekből még az sem derül ki, hogy a liberalizált kereskedelem tekintetbe veszi-e a kritikusok által hangoztatott értékeket.

A kritikusok érvei már bekerültek az Encarta Enciklopédiába is, mely azokat a következőkben foglalja össze: „A WTO létrehozása óta magára vonta a szabad kereskedelem és a globalizáció miatt aggódó személyek bírálatát. A WTO kritikusai úgy érvelnek, hogy a szervezet túlságosan nagy hatalommal rendelkezik, mert joga van annak kinyilvánítására, hogy szuverén államok törvényei és szabályozásai megsértik a szabad kereskedelem szabályait. A valóságban nyomást gyakorol rájuk, hogy változtassák meg ezeket a törvényeket. Kritikusai azzal is vádolják, hogy a WTO kereskedelmi szabályai nem védik eléggé a dolgozók jogait, a környezetet vagy az emberek egészségét. Egyes csoportok azzal vádolják, hogy a WTO-ból hiányzik a felelősségre vonhatóság demokratikus elve, mert a kereskedelmi vitákkal kapcsolatos meghallgatásai nem nyilvánosak sem a közvélemény, sem a sajtó számára.”⁸

Az Encarta Enciklopédia a következőkben foglalja össze a WTO funkcionáriusainak ezekre adott válaszát: „elutasítják azokat az érveket, melyek szerint a WTO nem demokratikus. Megemlítik, hogy a tagállamok – melyek közül a legtöbb demokrácia – fogalmazták meg szabályait és választották meg vezető tisztségviselőit.”⁸

Abból, hogy ha többségükben demokratikus államok működtetnek egy nemzetközi szervezetet, nem következik, hogy demokratikus elvek szerint fog működni.

De mit jelent az, hogy egy nemzetközi (világ) kereskedelmi szervezet demokratikus? Van ennek a jelzőnek ebben az összefüggésben jelentése?

---

⁷ WTO 10 Common Misunderstandings about the WTO, 2. The WTO is blindly for free trade at any cost, In: http://www.wto.org/english/thetwo_ewhatis_e/10mis_e10m02_e.htm

⁸ „World Trade Organization”. Microsoft® Encarta® Online Encyclopedia 2001 <http://encarta.msn.com> (19 Aug. 2001)

Tudomásom szerint a politikai rendszerek elemzésére és minősítésére szolgáló fogalmak a történelem során többféle forrásból eredeztethetők. A demokrácia az antik görög (athéni) fejlődés terméke és egész mást jelentett eredetileg, mint a XX. században kialakult általános választójogon, többpártrendszeren alapuló képviselői rendszer, melyet ma demokráciának neveznek. Ez a politikai rendszer azonban nemzetállamokra, (például Franciaország) vagy szövetségi rendszerű államokra (például az USA, vagy Németország) van szabva, de nem nemzetközi szervezetekre, különösen nem a gazdaságiakra.

Az egyetlen globális céllal létesített nemzetközi szervezet, az ENSZ csak a Biztonsági Tanács állandó tagjainak egyetértése (konszenzusa) esetén hoz végrehajtandó szankciókat tartalmazó határozatokat. Ennek nyilván az értelme az, hogy ha valamelyik nagyhatalom érdekét sértené egy határozat, akkor végrehajtása kérdéses lenne. Vagy ha végrehajtanák, több kár lenne belőle, mint haszon.

Ilyenkor szokott felmerülni egy világkormány gondolata, de ehhez világállam kellene. Ennek ellenére azt kell mondani, hogy a WTO úgy működik, mint egy gazdasági világkormány. De nem felelős egy választott (világ) parlamentnek. Ennyiben legitimitása kérdéses.

Azt hiszem arról van szó a globalizáció jelenlegi folyamatában, hogy az egyes államok hatalmuk egyre nagyobb részéről mondanak le. Ennek egy részét delegálják a WTO-nak, másik része pedig a transznacionális vállalatokhoz kerül. Ebben az új helyzetben nem csoda, ha egyre kevesebb eszközük marad az egyre jelentősebb lokális és globális problémák kezelésére. Ilyenek például a környezetszennyezés, a szegénység (népességrobbanás). A globalizáció támogatásának árához tehát hozzájön az egyes államok gyengülése, illetve annak bel- és külpolitikai következményei is. Hatalmi vákuum jön létre, valamint új, kontrollálatlan feszültségek alakulnak ki. Ez nem kedvez a demokráciának. A transznacionális vállalatok nem legitim politikai hatalma így hozzájárul egy politikailag instabil helyzet kialakulásához.

Ilyen körülmények között nem világos, hogy milyen áron kívánja támogatni a WTO a világkereskedelem liberalizálását. Az eddigiekből annyi biztos, hogy jelentős társadalmi és politikai költségei vannak, melyek az adott feltételek mellett nem igazolhatók. Ezért tagadja azokat az érintett szervezet, a WTO.

Félreértéseken túl – a WTO versenypolitikai alapelveiről⁹

Szerintem jobban járunk, ha túllépünk ezen az ál-vitán, melynek bemutatása a WTO álláspontját kívánta első közelítésben felvázolni. Ezért hasznosnak tűnik a Világkereskedelmi Szervezet politikájának alapelveit megismerni. Erre a legjobb, ha versenypolitikáját vesszük szemügyre.

A tanulmány elején rögtön megjegyzi, hogy ezeknek az alapelveknek, illetve alkalmazásunknak sajátos helyzete van. Ugyanis „a versenyjog és a versenypolitika alkalmazására nincs egységes nemzetközi jogi rendszer. A meglévő jog inkább a különböző nemzeti törvényekre és politikákra vonatkoztatva fejlődött ki.”⁹

A versenypolitika legalapvetőbb célja, hogy elősegítse és fenntartsa az egészséges vállalatok közti piaci versenyt mindenütt, ahol csak lehetséges. Ennek eléréséhez két alapvető út vezet: „az első a versenyt akadályozó anti-kompetitív piaci struktúráknak és vállalati gyakorlatnak a versenyjog és/vagy a versenyt segítő szabályozás segítségével történő kezelése... A második:

---

⁹ WTO, Working Group on the Interaction between Trade and Competition Policy: The Fundamental Principles of Competition Policy, WT/WGTCP/W/127, 7 June 1999, <http://docsonline.wto.org/>

a kereskedelmet és a versenyt gátló felesleges kormányzati intézkedések csökkentése vagy kiküszöbölése.”⁹

Mindezek az elvek ebben az általánosságban elfogadhatók. a kérdés mindig akkor válik problémává, amikor meg kell állapítani, hogy melyek azok a felesleges kormányzati intézkedések, amelyek a versenyt gátolják.

A (kereskedelmi) versenypolitika alapvető céljai

A gazdasági hatékonyság előmozdításának három vonatkozása:

- a. „allokációs hatékonyság”, amikor a társadalmi erőforrások úgy oszlanak el, hogy „társadalmi szempontból az árak egyenlők legyenek a termelés és elosztás határkölségével.”
- b. „»Termelési hatékonyság«, amit akkor érnek el, ha a javakat a rendelkezésre álló technológia feltételei mellett a termelési erőforrások leginkább költség-hatékony kombinációjával termelik.”
- c. „»Dinamikus hatékonyság«, ami az új termékek és termelési folyamatok feltalálásának, fejlesztésének és elterjedésének optimális aránya mellett valósul meg.”⁹

Kérdés, hogy mit jelentenek a hatékonyság e formái a társadalom és a környezet számára. Azt jelentik-e, hogy leépítik a túlzott mértékű egyenlőtlenségeket és csökkentik a környezet károsodását? Netán kiküszöbölik ezeket? Vagy esetleg fokozzák azokat? Ezekre a társadalmak életét döntő módon befolyásoló kérdésekre nem találtam kielégítő választ ezekben a szövegekben. Ezért erre a kérdéskörre nemsokára visszatérek.

A fogyasztók jólétének támogatása.

A WTO ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Még azokban a jogrendszerekben is, ahol a versenypolitika célja az, hogy más, gazdasági és társadalmi célokat is szolgáljon, a fogyasztó jólétének előmozdítását az ilyen politika fontos, vagy inkább alapvető céljának tekintik. Amikor a fogyasztó jólétét a versenypolitika elsődleges céljának tekinti, akkor ez a felfogás abban különbözik a „tisztá” hatékonyságon alapuló megközelítéstől, hogy a hatékonyságnak annyiban tulajdonítanak jelentőséget, amennyiben megfelel annak az ésszerű várakozásnak, hogy a belőle származó haszon végső soron a fogyasztóhoz kerüljön és ne tartsa vissza a termelő.”⁹

Ez kétségtelenül helyes törekvés. Azonban nem veszi figyelembe azt, hogy a fogyasztó a piacgazdaságban az, aki a piacon vásárolni tud, keresletet támaszt. Ez nem azonos azzal a személlyel, akinek szükségletei vannak, de pénze nincs, vagy nem elég ahhoz, hogy fizetőképes keresletként jelentkezzen.

Ezért ezt a megközelítést leszűkítettnek tartom, mert a fogyasztó nem önmagában van. Minden gazdaságilag releváns fogyasztó más vonatkozásban termelőként lép fel. Itt csak az olyan esetek jelentenek kivételt, amikor az érintettek egyáltalán nem lépnek fel, mint jövedelemtermelő tevékenység végzői. Ez a csoport igen heterogén. Ide tartozik a még nem munkaképes népesség (gyermek, diákok), vagy a már nem munkaképes egyének (öreg, betegek, súlyos fogyatékosok) és a munkanélküliek, valamint a nyugdíjasok.

Ha a társadalom azoknak is juttat a megtermelt jövedelemből, akik nem termelnek jövedelmet, akkor ezek is fogyasztónak számítanak. De az nyilvánvaló, hogy jövedelmük különböző forrásból származhat. A nyugdíjasok korábbi befizetéseiket kapják vissza kamataival együtt, a munkanélküliek pedig a korábban a szolidaritás elve alapján befizetett

járulékokat „kapják vissza” segély formájában. A gyermekek (többnyire, de nem mindig) a szüleik által megtermelt jövedelemből részesednek.

A fenti csoportban a fizetőképes kereslet elve kiegészül a szükséglet elvével. Ezért ezek a „fogyasztók” nem a gazdasági hatékonyság szempontjai alapján jutnak elkölthető jövedelemhez. Másként kifejezve a páci hatékonyság érvényesítésének szociális szempontok alapján létrehozott korlátai vannak. Ezeket a szempontokat olyan értékek képviselik, mint a szolidaritás az azonos nemzedéken belül (Ilyen például a kötelező társadalombiztosítás, ami azt jelenti, hogy bár mindenki fizet járulékot, de nem mindenki veszi igénybe azonos mértékben ezt a szolgáltatást. Így az is megoperáltathatja magát és a gyógyulásához szükséges időt kórházban, vagy szanatóriumban töltheti, akinek egyébként nem tellene rá, ha ezeket a szolgáltatásokat meg kellene fizetnie). Vagy a jövő, még nem létező nemzedékekkel való szolidaritás, aminek végképp nincs gazdasági alapja.

A gazdasági fejlődés előmozdítása

Ezt a politika különböző területeken tudja megtenni, melyek közül a legfontosabbak a következők:

„(a) Az erőforrások hatékony elosztásának elősegítése.

(b) A fogyasztók jólétének védelme;

(c) A túlzott mértékű tulajdoni koncentráció és az ebből adódó merevség megelőzése/kezelése;

(d) A vállalkozások azon agresszív, anti-kompetitív praktikáinak kezelése (ide értve a multinacionális vállalatokat is) melyek kereskedelmi dimenzióval is rendelkeznek és ami konkrétan kihathat a fejlődő országokra;

(e) A gazdaságok azon képességének növelése, hogy külföldi befektetéseket vonzzanak és maximalizálják az ilyen beruházásokból származó hasznot;

(f) A privatizációból és a szabályozási reformból/deregulációs kezdeményezésekből származó haszon fokozása és

(g) A versenyt előmozdító politikai reformok és a verseny kultúra támogatására szolgáló intézményi központ létrehozása.”⁹

Más szavakkal itt a neoliberális felfogás szabad verseny központú gazdaságfejlesztési koncepciójáról van szó. De ezen kívül vannak még más politikai célok.

A versenypolitika egyéb céljai

Ezek közül a fontosabbak a következők:

„(I) A méltányosság és tisztesség elősegítése;

(II) A kis- és középvállalkozások lehetőségeinek támogatása;

(III) piaci integráció;

(IV) A technikai fejlődés elősegítése: mind a helyi termelésé, mind foglalkoztatottságé; és

(V) a gazdasági és politikai pluralizmus védelme.”⁹

Bár a méltányosság és tisztesség nincs részletezve, feltehetően e fogalmak piaci alkalmazásáról van szó és feltehetően semmi köze az osztó (disztributív) igazságossághoz.

Piac, igazságosság hatékonyság

Ha csak azt nézzük, hogy a világ népességének 57 százaléka – az E-9-ek csoportjának, a XXI. század vezető országainak népessége¹⁰ - birtokolja a Föld összes gazdasági teljesítményének nyolcvan százalékát, már akkor is látható az egyenlőtlenségekkel adódó problémák súlyossága és mélysége.

A helyzet az, hogy a Világbank adatai szerint 2,8 milliárd ember él 2 dollárnál kevesebb napi jövedelemből és 1,2 milliárdan élnek még ennél is kevesebb pénzből, napi 1 dollárnál kisebb összegből. Ezért nem túlzás azt mondani, hogy bolygónkon két világ – szegényeké és a gazdagoké – él egymás mellett.¹¹ Érdeemes egy pillantást vetni ezen országok gazdasági trendjeire.

Ezek olyan jelentős mértékű egyenlőtlenségek, hogy nem hanyagolhatók el, amikor fontos gazdasági döntéseket értékelünk. Kérdés, hogy miként oldjuk meg ezt a problémát a globalizáció korában?

Szerintem nem fogadható el az a leegyszerűsítő tétel sem, hogy a gazdasági növekedés eredményei előbb-utóbb lecsurognak az alacsony jövedelmű csoportokba, rétegekbe. Már Samuelson közgazdasági tankönyvében megtalálható ez a felismerés, melynek lényege, hogy a szabad verseny önmagában nem oldja meg a társadalmi problémákat. Azok, akik ezen a véleményen vannak, lényegében Adam Smith „láthatatlan kéz” koncepciójára támaszkodnak, akkor is, ha nem mondják ki és tudják, de akkor is, ha ennek a gondolatnak a forrását nem ismerik. Ez a koncepció két dolgot állított: Egyrészt a piacot (a tökéletes verseny feltételei között) egy „láthatatlan kéz” a kereslet és a kínálat egyensúlya felé vezeti. Mai szóhasználattal ez az erőforrások „allokációs hatékonyságát” eredményezi. Ez a Pareto hatékonyság, mely a következő: „... a rendszer egésze hatékony abban az értelemben, hogy senki sem kerülhet kedvezőbb helyzetbe anélkül, hogy ez ne lenne sérelmes valaki más számára.”¹² Smith második, vonatkozó állítása pedig a következőt mondja: „egy láthatatlan kéz az önző módon saját érdekeiket követő egyéneket sikeresen vezeti a „közérdek” előmozdítása felé – ahol is a közérdek úgy definiálható, mint amely a jövedelem és a tulajdon erkölcsileg igazságos elosztását foglalja magába.”¹³

Az első állítását Smith nem tudta bizonyítani. Csak a XX. század második felében sikerült bizonyítani azt, hogy egy kompetitív gazdasági rendszerben lehetséges az egyensúly.¹⁴

Ami a második állítást illeti, Samuelson a következőket állapítja meg. Adam Smith ezt „jogtalanul állította... Smith semmi ilyesmit nem bizonyított be, mint ahogy 1776 óta más közgazdász sem.”¹⁴ Ennek oka pedig szerinte a következő: „A jövedelem és a fogyasztás eloszlása egy kompetitív gazdaságban önkényes abban az értelemben, hogy a tényezők kiinduló adottságait, valamint a különböző fokú diszkriminációt tükrözi.

¹⁰ Christopher Flavin: Gazdag bolygó – szegény bolygó In: Lester R. Brown (szerk.): A világ helyzete 2001, Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001, 25

¹¹ Christopher Flavin: Gazdag bolygó – szegény bolygó In: Lester R. Brown (szerk.): A világ helyzete 2001, Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001, 8-9

¹² Paul A. Samuelson és William D. Nordhaus: Közgazdaságtan III. k. Akadémiai K., Budapest, 1990, 965

¹³ I. m. 969. Megemlíthető, hogy Smith e koncepcióját nemcsak „A nemzetek gazdagsága” című művében, hanem „Az erkölcsi érzelmek elmélete”-ben is megfogalmazta. In: Márkus György (szerk.): Brit moralisták, Gondolat, Budapest, 1977, 526-527

¹⁴ Samuelson és Nordhaus i. m. 965

A szabad, tökéletes verseny súlyos egyenlőtlenségeket eredményezhet; alultáplált gyermekeket, akik felnőve alultáplált gyermekeket nemzenek: a nagyfokú jövedelem – és vagyoni egyenlőtlenség Lorenz görbéjének állandósulását nemzedékeken keresztül vagy akár örökké.”¹⁴

Gazdasági trendek az E-9 országokban ¹⁵					
Ország	Egy főre jutó bruttó nemzeti termék \$-ban 1998-ban	Vásárlóerő személyenként \$-ban, 1998-ban	A napi \$2-nál kisebb jövedelműek aránya %-ban	A jövedelem vagy fogyasztás megoszlása %-ban	
				Alsó 20%	Felső 10%
				1993 – 1998	
Japán	32 350	23 592	-	10, 6	21, 7
USA	29 240	29 240	-	5, 2	30, 5
Németország	26 570	22 026	-	8, 2	23, 7
Brazília	4 630	6460	17, 4	2, 5	47, 6
Dél-Afrika	3 310	8296	35, 8	2, 9	45, 9
Oroszország	2 260	6180	25, 1	4, 4	38, 7
Kína	750	3051	53, 7	5, 9	30, 4
Indonézia	640	2407	66, 1	8, 0	33, 5
India	440	2060	86, 2	8, 1	33, 5

Mindezekből látható, hogy az egyoldalúan piaci szempontokat érvényesítő kereskedelem-politika nem képes a társadalmi egyenlőtlenségekből, valamint az ezek kezelésére szolgáló igazságosság elv megvalósításából származó problémák kezelésére.

A gazdasági hatékonyság növelése önmagában nem eredményezi a társadalmi problémák megoldását. A társadalmi igazságosság megvalósítása adott esetben az erőforrások (Pareto) optimális allokációjának „eltorzítását” igényli, amikor a szociálpolitika beavatkozik a megtermelt javaknak a hátrányos helyzetűek érdekében történő (részleges) újraelosztása érdekében.

A javak tökéletes piaci allokációja sem egyetemes gyógyír minden társadalmi baj orvoslására. A társadalmi problémák megoldását nem várhatjuk pusztán a gazdasági növekedéstől, vagy a hatékonyság fokozódásától.

Nézzük, hogy mi a helyzet a környezeti problémák kereskedelem-politikai kezelésénél.

¹⁵ A táblázat I. m. 10. Forrása: Világbank, World Development Indicators 2000, Washington, D. C., 10-12, 62-64, 66-68. Az E9-országok csoportja a XXI. század vezető országait jelenti, lásd Flavin 25

A kereskedelmi liberalizáció haszna a környezet számára ¹⁶

A Világkereskedelmi szervezet szerint a kereskedelem liberalizációja olyan helyzetet eredményez, amelyben minden aktor nyer. Azaz a problémák „nyer-nyer” megoldásai kerülnek előtérbe. Ez azt jelenti, hogy a liberalizációból nemcsak a gazdaság (és közvetve) a társadalom húz hasznot, hanem környezetünk is.

Hely hiányában csak néhányat sorolok fel:

„- Először és mindenekelőtt, a tiszta víz fogyasztásának és a szennyvízgyűjtő szolgáltatásoknak sokkal több ember között történő elterjedése, ami (a korábinál) egészségesebb emberi környezetet eredményez.

- Az elhasznált ipari víz újrahasznosításának bevezetéséből származó nagyobb mennyiségű ivóvíz (ami, ha egyszer bevezették, költségmegtakarítást jelent az ipar számára)

- A környezeti problémákat a korábinál hatékonyabban kezelő környezeti technológiák nagyobb választéka az érintett ország számára. Ez gyakran a csővégi megoldásoktól a megelőző jellegűek felé történő elmozdulást jelent.”¹⁵

A helyzet azonban nem ilyen rózsás, amit a következőkből mindjárt látni lehet.

Általános összefüggések. Összegzés

Mindamellet az kell mondanom, hogy a gazdasági tevékenység liberalizációval, vagy anélkül, komolyan megterheli a környezetet és arra negatív hatást gyakorol.

Itt csak néhány problémát említek meg. Az egyik az, hogy a jövő leszámítolása, ami a piacgazdaságban teljesen általános módszer az időben távoli folyamatok gazdasági értékelésére, a jövőbeni hatásokat erősen leértékeli.

Ami azzal jár, hogy a döntéshozó érzéketlenné válik a (nem túl távoli) jövő események, jelenlegi döntéseinek hosszú távú hatásai iránt.

Ez pedig a jövő nemzedék létfeltételeinek lerombolásához vezet, ami egyszerre környezeti, gazdasági, társadalmi és etikai probléma. Társadalmilag ez a jövő nemzedékek problémája, ami egyben a nemzedékek közti igazságosság kérdése is. Képviselhető-e egy olyan álláspont, ami a jelen nemzedék energia problémáit a jövő nemzedékek kárára akarja megoldani?

Ilyen döntés lenne az atomerőművek gyors ütemű építése, mert ezek az általuk termelt radioaktív hulladék ártalmatlanításának megoldatlansága miatt jövőbeni nemzedékek egész sorának okozna komoly problémákat anélkül, hogy azoknak ebből az energiából bármi hasznuk lenne.

Hasonló probléma az ember okozta globális felmelegedés kérdése is. Bár a téma még vitatott szakemberek között, nem tehetünk úgy, mintha nem létezne ilyen fenyegetés. Mivel az éghajlatváltozás az ember által gyártott és használt technológiák működésének, a fokozott mértékű széndioxid és metán kibocsátás eredménye, ezért a hatékonyabb kereskedelem (önmagában) csak ronthat ezen a helyzeten.

Ezzel kapcsolatban érdemes Herman E. Daly megállapítását idézni, aki igen jól összefoglalta e kérdéskört. A Pareto-optimum, a piac hatékonyság értékeléséről van szó. Ez az erőforrások

---

¹⁶ WTO Committee on Trade and Environment: Environmental Goods and Services: An Assessment of the Environmental, Economic and Development Benefits of Further Global Trade Liberalization, WT/CTE/W/172, 20 October 2000, <http://docsonline.wto.org>

hatékony (optimális) eloszlását jelenti, amely akkor áll fenn, ha a piac bármely szereplője csak a többi rovására javíthat helyzetén.

Mivel azonban az ember tevékenysége jelentős mértékben megterheli az ökoszisztémákat, felmerül az ökoszisztémák terhelhetőségének, a gazdasághoz képest optimális méretének kérdése is. Ezzel azonban már túljutottunk az allokációs hatékonyságon. Most a kérdés az ökoszisztéma terhelhetősége, optimális mérete. Ez az, amit a Pareto-optimum nem érzékel. Daly kifejti, hogy az árrendszer pusztán az erőforrások alternatív felhasználásai közti döntésre vonatkozik, de nem az ökoszisztéma megfelelő méretére és terhelhetőségére. Ezért a következő hasonlattal magyarázza meg a kérdést: egy csónakot kell megraknunk zsákokkal. Ennek során arra kell vigyáznunk, hogy a súly egyenletesen oszoljon el, különben a csónak felborul és elsüllyed. Ehhez hasonlítható az ármechanizmus, ami egyfajta allokációs tevékenység. Ez érzékeli az optimális eloszlással kapcsolatos tényezőket, de figyelmen kívül hagyja a környezeti feltételeket. Ezért az erőforrások Pareto hatékonyságú allokációja bár optimálisan osztja el az erőforrásokat a piac szereplői között, de figyelmen kívül hagyja a piaci tevékenységnek a feltételeire, az ökoszisztémára gyakorolt hatását. Így például egy festékgár jó minőségű festékeket gyárthat és ugyanakkor oly mértékben terhelheti meg az általa kibocsátott szennyvíz a folyót, hogy élővilága elpusztul.

A csónak hasonlatra visszatérve: ha csak arra vigyázunk, hogy a csónak ne boruljon fel és egyenletesen osztjuk el a terhelést, akkor úgy járunk el, mint az optimalizáló árrendszer. Ebben az esetben nem törődünk azzal, hogy a csónak mekkora terhelést bír el, s akkor az optimális tehereloszlás ellenére a csónak elsüllyedhet.¹⁷

Azt is mondhatjuk, hogy a Pareto optimum független a fizikai erőforrások eloszlásától, azaz „van Pareto-hatékonyságú allokáció a javak minden eloszlása, igazságtalan eloszlása esetén is. Ezért az osztó (disztributív) igazságosság célját az ár mechanizmustól függetlenül (de nem szükségszerűen azzal ellentétben) kell megvalósítani.”¹⁶

Itt tehát arról van szó, hogy a kereskedelempolitikának a hatékonyság gazdasági szempontjait ki kell egészítenie a környezet védelmét és a társadalmi igazságosságot kifejező megfontolásokkal. Ez különösen így van a WTO esetében is. Ezért szerintem jogos az a követelés, hogy a jövőbeni kereskedelmi és beruházási egyezményekben kötelező erővel kerüljenek be a környezet és a munka védelmére vonatkozó szabályok. Ezeknek egyenrangúaknak kellene lenniük a kereskedelmi rendelkezésekkel. Ami azt jelenti, hogy ezek érvényesülését szintén kereskedelmi szankciókkal kell biztosítani.¹⁸

---

¹⁷ Herman E. Daly: *The Steady-State Economy: Alternative to Growthmania* In: Herman E. Daly: *Steady-state economics*, 2nd ed. Earthscan, London, 1992, 189

¹⁸ Fast Track Do or Die Time! In: <http://www.tradewatch.org/activism/dorDIE.htm>

Galántai Zoltán

A privacy-tól a globális privacy-ig

A hálózatok világméretű elterjedésével és a globalizációval párhuzamosan az élet számos területén egyre fontosabbá válik a technika szerepe. Ennek megfelelően egyes fogalmak jelentéstartalma is megváltozik, illetve nagyobb hangsúlyt kapnak, mint korábban.

Ez a helyzet például a privacy-val is, mely a magánélet, a magántitkok és a személyes adatok védelmét jelenti, és korai meghatározásaiban elsősorban a levéltitok és az otthon sértetlensége kapott hangsúlyt, ma már viszont rendszerint a személyes adatokhoz való hozzáférést és azok kezelését is beleértik – vagyis jól kimutatható a fogalom „technicizálódása”.

A technika szerepe

1890-ben két bostoni jogász, Samuel Warren és Louis Brandeis azt írták a Harward Law Review-ban, hogy „az új felfedezések és üzleti módszerek”¹⁹ fenyegetést jelentenek a privacy-ra, az „egyedülhagyatás jogá”-ra²⁰, ám ehhez rögtön azt is hozzátették, hogy a technikai fejlődés nem szükségszerűen jár a privacy visszaszorulásával (14). Hiszen a különböző módszerek és adatgyűjtési eljárások önmagukban neutrálisak, és attól függően lesznek „jók” vagy „rosszak”, hogy mire használják őket. Simson Garfilkel a kérdéssel foglalkozva 110 évvel később ezt úgy fogalmazta meg, hogy „Egy adott technológia önmagában nem sérti a privacy-hoz vagy bármi máshoz való jogunkat: ezt a különböző technológiákat használó emberek teszik, illetve azok a szabályozások, melyek lehetőséget teremtenek rá” (11).

Tehát egyfelől biztos, hogy nem szabad a technika szerepét túlbecsülni, másfelől azonban nem véletlen, hogy Brandeis-ék részben éppen az „új felfedezések” kapcsán tartották fontosnak a privacy-val foglalkozni. Ugyanis azt is figyelembe kell venni, hogy az új technológiák legalábbis megteremtik a lehetőséget a különböző visszaélésekre. A privacy első korszakát az Amerikai Egyesült Államokban a Polgárháború végéig szokták számítani: ekkor még főként a „fizikai privacy-ról” volt szó (vagyis arról, hogy például milyen szabályozások mellett lehet például behatolni valaki otthonába); a második korszak (a gyorssajtó, a telefon és az egyéb, a privacy megsértésére alkalmas eszközök feltűnésétől) a nagyszámítógépekig; a harmadikra pedig a személyi számítógépek megjelenése és a világméretű hálózatok kiépülése a jellemző, amikor kis cégek – vagy éppen magánszemélyek is – ugyanolyan hatékonyan tudnak adatokat gyűjteni, mint a nagy adatkezelők (14). Tehát bár elképzelhető, hogy az új technológiák megfelelően szabályozottak (és például törvény tiltja a bírósági végzés nélküli lehallgatást), azért mindenképpen megmarad a lehetőség, és sokkal hatékonyabbá válnak a megfigyelési lehetőségek, mint korábban (és többek között ezért is olyan fontosak a globalizációt támogató technológiák).

Vagyis akár azt is állíthatnánk, hogy a technika fejlődése szükségképpen fokozódó mértékben fenyegeti a privacy-t, és ezért is van az, hogy – miként azt Székely Iván társadalmi

---

¹⁹ Tehát például a telefon és a fényképezés rohamos terjedése

²⁰ „the right to be let alone”

informatikus kimutatta – a különböző privacy-meghatározások az idő előrehaladtával egyre több figyelmet fordítanak a technika szerepére (16). Hitler (az IBM legújabb adatkezelési technológiáit is alkalmazva) persze meglehetősen hatékonyan tudta felhasználni a különböző nemzeti és céges adatbázisokat potenciális „ellenségei” kiszűrésére, és a dolgot persze még hatékonyabbá tette, hogy Európában akkoriban gyakorlatilag nem léteztek adatvédelmi szabályok (itt később részben a II. Világháború tapasztalatai vezettek oda, hogy megjelentek az adatvédelmi szabályozások) (11).

Ám még katasztrófálisabb következményekkel járt volna, ha a „papíralapú” helyett „elektronikus” adatkezelést alkalmaznak a náciak a II. Világháborúban.

„Az elektronikus digitális komputer – írja Kenneth Flamm a számítástechnika történetével foglalkozó könyvében – ...hatalmas technológiai előrelépést jelentett... 1945-ben a Howard Aiken-féle elektromechanikus Mark I-nek egy szorzáshoz 6 másodpercre volt szüksége, az Electronic Numerical Integrator and Calculator (ENIAC) viszont 2.8 ezred másodperc alatt végezte el ugyanezt a műveletet, vagyis a gyorsaság mintegy kétezerszeresre nőtt”, miközben a két gép megépítése nagyjából ugyanannyiba került (9).

És ebből nem nehéz arra következtetni, hogy a digitális rendszerek alkalmazása nagyságrendekkel fokozza a hatékonyságot. Az 1980-as évek közepén San Francisco-ban egy nyomozónak napi 8 órás munkaidőt számítva még akár 33 évig is eltarthatott volna, ha kézzel keresi ki a mindössze 300,000 ujjlenyomatot tartalmazó adatbázisból a gyanúsítottát. Amikor azonban bevezették az AFIS-t²¹, akkor egy célkomputert használva 1987-ben kevesebb, mint fél óra elég volt ehhez (11).

Ráadásul a digitális technológiák segítségével olyan műveletek végrehajtására is lehetőségünk van, amire „papír alapon” nem: gyakorlatilag egyetlen gombnyomással lehet adatbázisokat összekapcsolni, és így minden korábbinál kifinomultabb kereséseket, illetve adatbányászatot²² lehet végrehajtani. Ezért is féltek attól a korai radikális pesszimisták, hogy a számítástechnika elterjedése egyfajta Orwell-i 1984-hez fog vezetni, ahol az állam (vagy akár egy megfelelő eszközökkel rendelkező cég²³) a mind fejlettebb információs eszközöket használva teljesen az uralma alá hajthatja az embert (16). Ami ugyan ma már a technológia túlbecsülésének tűnik²⁴, de azért abban is biztosak lehetünk, hogy – miként arról fentebb már szó volt – az újabb lehetőségek mindig újabb problémákhoz is elvezetnek. És ennek megfelelően időről időre a privacy-t is át kell értelmezni: az utóbbi idők talán leghíresebb esetében²⁵ például az a kérdés merült fel, hogy meddig terjed a magánélet szentsége, valamint az az elv, melyet Sir Edward Coke 400 évvel ezelőtt úgy fogalmazott meg, hogy „A saját háza mindenki számára kastély és erőd, és védelmet biztosít számára az igazságtalanság és erőszak ellen, illetve lehetővé teszi, hogy megpihenjen”.

---

²¹ Automated Fingerprint Identification System

²² data mining

²³ A szakirodalom Orwell 1984-e alapján a privacy-t fenyegető államot „Nagy Testvérnek”, míg a fogyasztó privacy-jét fenyegető cégeket „Kis Testvéreknek” szokta nevezni.

²⁴ Mint ahogy azok is eltúlozták a technológia szerepét, akik – hasonlóképpen a számítógépek elterjedésének köszönhetően – valamiféle elektronikus Athénre számítottak, ahol a digitális eszközöknek köszönhetően afféle közvetlen elektronikus demokrácia valósul meg.

²⁵ *Kyllo v. U.S.*, No. 99-8508. Marc Rotenberg (EPIC) úgy fogalmazott, hogy ez „valószínűleg a legfontosabb döntés (marad legalább) egy generáción keresztül a technikailag támogatott elektronikus megfigyelések alkotmányosságával kapcsolatban”.

2001-ben az amerikai Legfelsőbb Bíróságnak arról kellett döntenie, hogy a rendőrségnek házkutatási parancsra van-e szüksége, mielőtt a magánlakások belsejéről is információkat gyűjtő high-tech eszközöket alkalmazna: az oregoni Florence-ben élő Lee Kyllo házának faláról 1992-ben az Agema Thermovision 210²⁶ segítségével állapították meg, hogy szokatlan „hőmintázatot” mutat, és ez alapján tételezték fel a rendőrök – helyesen –, hogy Kyllo odabent speciális lámpák segítségével marihuánát termeszt.

A konzervatív (!) Antonin Scalia bíró azonban arra a következtetésre jutott, hogy a kérdés az, hogy a modern technológia mennyire „csökkentheti a garantált privacy-k körét... Ahol, miként itt is, a kormány olyan eszközöket alkalmaz, melyeket nem használnak elterjedten a mindennapi életben, és melyek lehetővé teszik, hogy a megfigyelők fizikai behatolás nélkül megtudják, hogy mi történik a ház falai mögött, ott a megfigyelés „házkutatásnak” minősül, és házkutatási parancs nélkül nem lehet végrehajtani”.

Bill Stuntz jogászprofesszor, a Fourth Amendment²⁷ (10) szakértője (Harvard Law School) szerint „ez fontos ügy, mivel ez fontos eset. Azt mondja ugyanis ki, hogy az Alkotmány bizonyos szinten védi a privacy-t, és ezt a védelmet a technológia adott fejlettsége nem befolyásolja. És ez nagyon fontos egy olyan társadalomban, ahol a technika ilyen gyorsan fejlődik. Tehát ez nem radikális előrelépés ugyan, de nagy eredmény”. Ám hosszú távon gondot jelenthet – folytatja Stuntz –, hogy mivel Scalia a rendőrség által használt, de nem széles körben leterjedt technológiára helyezte a hangsúlyt, a jelenlegi helyzet gyorsan megváltozhat, ha a „falon átlátó”²⁸ hőkamerákat a szupermarketekben árulják majd (akkor ugyanis nem lesz rájuk érvényes a „nem széles körben elterjedt” kitétel) (6).

Úgyhogy ezen a ponton már érdemes feltenni azt a kérdést is, hogy nem lehetséges-e a privacy védelmét egy sokkal általánosabb és a technikától sokkal függetlenebb szinten szabályozni – illetve, hogy általában véve milyen modellek képzelhetőek el.

Eltérő szabályozások

David Banisar, a Privacy International igazgatóhelyettese szerint négy féle szabályozás képzelhető el²⁹.

Látszólag az átfogó törvények jelentik a legjobb megoldást: ez esetben – rendszerint a FIP³⁰ (11) alapelveit átvéve – átfogóan és kevés alapelvre visszavezetve szabályozzák, hogy mit szabad (illetve mit nem szabad) tenni a személyes adatokkal azok kezelése közben.

---

²⁶ Ez mára már meglehetősen elavult berendezésnek számít.

²⁷ „Az emberek joga arra, hogy biztonságban legyen személyük, otthonuk, irataik, és ok nélküli vizsgálatokra és kutatásokra nem kerülhet sor ellenük”

²⁸ A Thermovision valójában csak a fal hőterképének kimutatására volt képes, de nem arra, hogy „átlásson” rajta. Jelenleg azonban már folyik például a Radar-Based Through-the-Wall Surveillance System fejlesztése, mely faajtó vagy kőfal mögött egyaránt képes kimutatni egy ember jelenlétét.

²⁹ És persze mindegyiknek megvannak a maga hátulütői is.

³⁰ Fair Information Principles: az Amerikai Egyesült Államok Egészségügyi, Népjóléti és Oktatási Minisztériuma alapelvei szerint, 1973:

1. Nem kezelhetnek személyes adatokat tartalmazó adatbázisokat olyanok, akiknek kiléte nem ismert
2. Az egyénnek joga van tudni, hogy milyen, vele kapcsolatos adatokat tárolnak, és azokat milyen célokra használják

Ami azt illeti, jelenleg Magyarországon is ilyen, átfogó szabályozás van³¹ (1), ám Banisar szerint „Egy átfogó rendszer megléte önmagában még nem biztosíték arra, hogy az adott országban valóban megfelelő védelemben részesülnek a privacy-val kapcsolatos jogok... a legtöbb gond... abból adódik, hogy a legerősebb törvény sem ér semmit, ha nem párosul hatékony végrehajtással”³² (5). Székely Iván pedig úgy fogalmazott még az 1990-es évek közepén, hogy „jogaink és intézményeink egy része már megfelel a nyugati kritériumoknak, gyakorlatunk azonban még nem” (15), vagyis: az adatvédelmi törvény inkább csak a papíron, nem pedig a valóságban létezik (3).

De akárhogy is legyen, az átfogó szabályozás még mindig jobb a szektorális szabályozásnál, itt ugyanis „a technológia haladásával egyes konkrét szabályok könnyen rugalmasságukat veszthetik”, és könnyen megtörténhet, hogy miközben mondjuk a telefonos lehallgatások kellően szabályozottak, aközben tökéletesen szabályozatlan, hogy a hatóságok hogyan és mennyire követhetik nyomon a felhasználót az interneten.

És nem jelent tökéletes megoldást az önszabályozás sem, vagyis az, ha egy iparág képviselői állnak össze, hogy etikai kódexeket és viselkedési normákat dolgozzanak ki. Ekkor ugyanis könnyen előállhat az a helyzet, hogy az önszabályozó szervezetnek olyan céget kellene megbüntetnie, amelyik a működéséhez szükséges pénzt biztosítja, és az eddigi tapasztalatok arra mutatnak, hogy erre igencsak ritkán hajlandóak. A TRUSTe például megtagadta, hogy eljárást indítson a Microsoft, illetve a realNetworks ellen, amikor kiderült, hogy azok ún. spyware-eket (útvonal figyelőket) használnak a felhasználói magatartás nyomon követésére. Ahogy a Forrester Research 1999-es kutatási jelentése fogalmazott: „a TRUSTe, a BBOnline és egyéb, hasonló, független privacyvédő csoportok megélhetési forrását az elektronikus kereskedelmet folytató társaságok jelentik, így ezek a csoportok egyre inkább az ágazat, nem pedig a fogyasztók érdekeit képviselik” (5), és több mint valószínű, hogy valami hasonló fog történni például a Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete esetében is³³.

Nem meglepő hát, ha számos privacyvédő véli úgy, hogy a különböző szabályozások korántsem nyújtják a megkívánt biztonságot, és az a legjobb, ha megfelelő eszközök alkalmazásával védekezünk, tehát például nem válaszolunk reklámlevelekre vagy élünk a

---

3. Meghatározott célra begyűjtött adatokat az érintett személy engedélye nélkül nem használhatnak az eredetitől eltérő célokra

4. Az egyénnek lehetősége kell legyen arra, hogy a rá vonatkozó, személyes adatokat módosítsa vagy kiegészítse

5. Ha egy szervezet létrehoz, tárol, használ vagy továbbad személyes adatokat tartalmazó adatbázisokat, akkor meg kell bizonyosodnia róla, hogy az adatok a szándékolt céloknak megfelelőek, és gondoskodnia kell arról, hogy ezeket ne lehessen más célokra felhasználni.

³¹ 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról

³² Az Országimázs Központ például az adatvédelmi biztos ajánlásával ellentétesen 2001. júliusában is névre szólóan postázta ki az Országjáró című lapot.

³³ Ez ráadásul igazi elitklubként működve olyan nagy tagsági díjat szed, amely kizárja, hogy a legnagyobbak kivételével bárki csatlakozzon – vagyis ha komoly tényezővé válik, akkor egyértelmű, hogy nem általában véve a tartalomszolgáltatók, hanem kizárólag a legnagyobb magyar tartalomszolgáltatók érdekeit fogja képviselni.

magyar törvény által biztosított opt-out³⁴ jogunkkal (Z), és megtiltjuk a rólunk nyilvántartott adatok kiadását.

Vagy például az interneten titkosítást alkalmazhatunk – legalábbis elvileg. A valóságban az internetezők – bár rendszerint nagyon is tisztában vannak azzal, hogy egy kódolatlan e-mailt milyen könnyű elolvasni – nem élnek a rendelkezésükre álló technikákkal: a Privacy Leadership Initiative legutóbbi felmérése szerint az internetezők alig 10 százaléka használ valamilyen privacy-szoftvert³⁵ (4). És persze az is kérdés, hogy elvárható-e (és ha elvárható, akkor milyen mértékig) a felhasználótól, hogy megvédje a privacy-ját (17).

A privacy új korszaka: a globalizáció és az internet

Mint láthatjuk, a privacy-nak nem csupán egyféle szabályozása képzelhető el, és tovább bonyolítja a dolgot, hogy a privacy-val kapcsolatos elvárások sem ugyanazok mindenütt. Banisar ugyan azt mondja, hogy „A privacy... alapvető emberi jog, amely több más értékünknek – így az emberi méltósághoz fűződő jognak vagy a gyülekezési és szólásszabadságnak – is az alapja” (5), de a fogalmat különböző országokban azért különbözőféleképpen értelmezik. Az Amerikai Egyesült Államokban a személyes szabadságot és annak védelmét szokták hangsúlyozni – a skandináv országokban viszont inkább az a vélemény az uralkodó, mely szerint az állam a közösség megvalósult akaratának tekinthető, és ennek megfelelően mások a privacy-val kapcsolatos elvárások is (16).

Ami viszont nagyon is komoly gondokat okozhat, amikor két, eltérő privacy-felfogást képviselő ország közötti adatkezelésre kerül sor. Különösen az internet elterjedése után, ez ugyanis – a technika még inkább előtérbe helyezése mellett (18) – nagyjából ahhoz fogható léptékű változásokat okozott az adatkezelésben, mint korábban a digitális technológiák megjelenése. Ha ugyanis eddig az adatbázisok általában egy meghatározott helyen voltak (és ez is erősíthette a központosított és mindent nyilvántartó adatbázisok Orwell-i forgatókönyvétől való félelmet), akkor most lehetővé vált az adatok gyakorlatilag késedelem nélküli továbbítása a világ másik felére is. Vagyis gyűjteni, tárolni és kezelni lehet például európai országokból származó adatokat is az Amerikai Egyesült Államokban – ami viszont egyben azt is jelenti, hogy mivel a különböző helyeken különböző adatvédelmi törvények vannak, ezért ami az egyik országban bevett gyakorlatnak számít, az a másikban tilos (12).

Az EU-nak például nagyon szigorúak az előírásai, és ennek értelmében megkövetelik, hogy az adatok a „célállomáson” is ugyanolyan védelmet élvezzenek³⁶, mint az uniós tagországokban. Márpedig az Amerikai Egyesült Államokban szó sincs ilyesmiről, úgyhogy 2001. március végén a Commerce and Treasury Departments levelet is írt az Európa

---

³⁴ Az opt-out azt jelenti, hogy addig kezelhetik az adatainkat, amíg ezt le nem tiltjuk – a többek között Ausztriában és Olaszországban érvényben lévő opt-in viszont azt jelenti, hogy az adatainkat csak előzetes hozzájárulásunkkal kezelhetik és használhatják fel. Az EU egyébként azt tervezi, hogy hosszú távon minden tagországban opt-in-t fogadtat el.

³⁵ Ami persze nem véletlen. Alma Whitten és Doug Tygar a NAI PGP 5.0 felhasználói felületét tanulmányozva arra a megállapításra jutott, hogy egy kezdő számára a titkosítás komoly nehézségeket jelent. 12-ből mindössze négyen voltak képesek elküldeni a megadott címre a titkosított üzenetet.

³⁶ Az EU 2000. közepén arra a megállapításra jutott, hogy a magyar adatvédelem színvonala megfelel az erre vonatkozó EU-s Adatvédelmi Direktívának, vagyis „Magyarország olyan országnak tekintendő, amely megfelelő szinten biztosítja a Közösségből az országba továbbított személyes adatok védelmét”.

Tanácsnak, és ebben túlzottnak nevezte az EU-s privacy-elvárásokat – Bush exelnök pedig, aki a választási kampány alatt „privacy-érzékenyként” jellemezte magát, egy alkalommal még azt is kijelentette, hogy a privacy-szabályok meggátolják az adatok szabad áramlását az USA és a világ többi része között.

Csak éppen az „adatok szabad áramlása” az európai olvasat szerint azt jelenti, hogy a személyes adatok legfeljebb minimális védelmet élveznek az Újvilágban, és ezért is hozta létre 2000. közepén Brüsszel és Washington az ún. Safe Harbor Principles-t: ennek értelmében az amerikai cégek mentesülnek az EU-s szankciók alól, amennyiben hajlandóak csatlakozni ehhez az önszabályozó programhoz, mely az EU-s felhasználók számára lehetővé teszi, hogy hozzájussanak az alapvető, személyes adataikra vonatkozó információkhoz³⁷.

Ebben az esetben az USA van gyengébb pozícióban: ha egy EU-s cég a saját adatkezelési normáinak megfelelően tevékenykedik, akkor nem kerül ellentétbe az amerikai adatkezelési elvekkkel – fordítva azonban ez nem igaz: egy amerikainak igenis figyelembe kell vennie az európai elvárásokat³⁸ /2, 8/.

Az egyik lehetséges forgatókönyv így tehát az, hogy hosszú távon a Safe Harbor-hoz hasonló megoldások fogják biztosítani a privacy nemzetközi szintű védelmét³⁹: olyan szerződések, melyekhez a különböző országokkal adatcserét lebonyolítani szándékozó cégek csatlakozhatnak, és törvényi szinten számos országban nem fog megjelenni az EU-s normáknak megfelelő adatvédelem.

Másfelől az is elképzelhető, hogy olyan, a jelenleg kidolgozás alatt álló (és sokak által támadott) Hágai Konvencióhoz⁴⁰ hasonló megállapodás születik majd, mely a privacy-val kapcsolatos kérdéseket szabályozza. Ami persze korántsem lesz egyszerű, hiszen a különböző szabályozások és olykor erősen eltérő felfogások miatt nehéz lesz összehangolni a dolgot: amennyiben az egyik országban opt-in, a másokban pedig opt-out van érvényben⁴¹, úgy a felek kölcsönösen sérelmesnek érezhetik, ha igazodniuk kell a másikhoz.

---

³⁷ Az adatkezelő köteles tájékoztatni felhasználóit, hogy

- milyen célra gyűjti az adataikat
- lehetőséget ad arra, hogy azok letiltsák az adatok harmadik félnek való továbbadását
- a felhasználó bármikor hozzáférhet a rá vonatkozó adatokhoz az adatbázisban
- garantálja, hogy az adatkezelés biztonságos, és az adatok nem semmisülnek meg és nem használják fel őket más célokra, mint amit állítanak.

E cikk megírásáig több mint 70 nagy cég (mint pl. a Microsoft vagy az Intel) csatlakozott a Safe Harbor-hoz.

³⁸ Természetesen arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy privacy tekintetében az EU-ban létezik ugyan egyfajta „közös nevező”: az Adatvédelmi Direktíva, de a különböző országok meglehetősen eltérően viszonyulnak egyes kérdésekhez. Így például Olaszország az EU-nál is szigorúbban jár el adatvédelmi kérdésekben.

³⁹ De azt, hogy a Safe Harbor mennyire lesz működőképes, egyelőre nem igazán lehet megítélni.

⁴⁰ Ez többek között az online copyright-tal és az e-commerce szabályozásával foglalkozik, és ellenzői szerint oda fog vezetni, hogy mindig a legszigorúbb törvények fognak érvényesülni. Mint ismeretes, a Yahoo! esetében is valami hasonló történt: egy francia bíróság arra kötelezte, hogy bár amerikai szervereken tartja fenn aukciós oldalait, ezek náciizmussal kapcsolatos, az érzékenységet sértő tartalmait tegye hozzáférhetetlenné a franciák számára (noha erre az amerikai törvények nem kötelezték. A döntést azóta meg is semmisítették).

⁴¹ Az ipar mindenütt az opt-out-ot támogatja, ugyanis az adatkereskedelem megítélésük szerint komoly bevételi forrást jelent.

Ráadásul azt sem szabad elfelejteni, hogy a „nagy privacy-játékban” azok a korporációk is részt vesznek, akiknek közvetlen anyagi érdeke fűződik a privacy – minél inkább a nekik megfelelő formában történő – szabályozásához, és egyes esetekben azáltal, hogy a törvényes szabályozás hiányában „önként” bevezetnek egy privacy-technológiát, lépéselőnyhöz juthatnak a konkurenciával szemben. Mint ahogyan az esetleg a böngészőpiacot gyakorlatilag uraló Microsoft esetében is történhet: az általuk átvett P3P (Platform for Privacy Preferences) nem csak a felhasználók privacy-jének fokozottabb védelmére alkalmas, hanem arra is, hogy ne engedje eljutni az internetezőket a nem a Microsoft által felvállalt privacy-kritériumoknak megfelelő weblapokra⁴². Ami persze a Microsoft-nak előnyös (13), nem pedig a riválisainak, és kétségtelennek látszik, hogy a nagy cégek az ehhez hasonló eszközök alkalmazása mellett a lobbizáson keresztül is minél inkább megpróbálnak majd beleszólni a privacy szabályozásába.

A hálózatosodással megjelenő privacy-problémák bizonyos tekintetben persze korántsem egyedülállóak: részben hasonló problémák merülnek fel például az online bűnüldözéssel kapcsolatban is. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a privacy-nak a 21. sz-ban nagyobb lesz a jelentősége, mint valaha, és egyáltalán nem lesz mindegy, hogy végül mi lesz a megoldás, akár a különböző országokban, akár pedig globálisan.

Felhasznált irodalom:

(1)_1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (http://www.complex.hu/kzldat/T9200063.HTM/mun_2HTM)

(2)_A Microsoft csatlakozik az EU-s privacy paktumhoz (Privacy Hírlevél, 5. Szám, http://www.nagytestverdi.hu/ph5_2.htm)

(3)_A Milleniumi Országjáró országos programajánló és kulturális magazin postázásával összefüggő adatkezelésekkel kapcsolatos adatvédelmi biztosi ajánlás (<http://www.obh.hu/adatved/magyar/441ajanl.htm>)

(4)_A privacy a fogyasztók dolga? (Privacy Hírlevél, 14. Szám, http://www.nagytestverdi.hu/ph14_4.htm)

(5)_Banisar, David: A privacy védelmének modelljei (In.: az Odaátra nyíló ajtó. Az Adatvédelmi Biztos Irodája, Budapest, 2001.)

(6)_Bírósági döntés a hőkamerás megfigyelés ellen (Privacy Hírlevél, 9. Szám, http://www.nagytestverdi.hu/ph9_1.htm)

(7)_Európa jobban áll az online privacy-val, de nem egységes (Privacy Hírlevél, 5. Szám, http://www.nagytestverdi.hu/ph5_1.htm)

(8)_Európai vs. amerikai privacy (Privacy Hírlevél, 4. Szám, http://www.nagytestverdi.hu/ph4_2.htm)

(9)_Flamm, Kenneth: Creating the Computer. Government, Industry and High Technology (The Brookings Institution, Washington, D. C., 1988)

(10)_Fourth Amendment (<http://www.findlaw.com/>)

---

⁴² A P3P-t a World Wide Web Consortium dolgozta ki, és azt teszi lehetővé, hogy egy internetes böngésző „röptében” megállapítsa, hogy az adott weboldal milyen privacy-policy-t követ. Vagyis beállíthatjuk úgy a browserünket, hogy csak olyan helyekre engedjen oda minket, ahol „erős” a privacy, és nem kezelik és nem adják tovább harmadik félnek a személyes adatainkat.

- (11)_Garfinkel, Simson: Database Nation. The Death of Privacy in the 21th Century (O'Reilly, Sebastopol, 2000)
- (12)_Hronszky Imre: „Intrinszik komplexitás növekedés” és „globalizáció” (In.: Jövőképek Európáról, Arisztotelész, 1998. Szerk.: Tóth Attiláné dr.)
- (13)_Privacy-opció az Internet Explorer 6-osban (Privacy Hírlevél, 5. Szám, http://www.nagytestverdi.hu/ph5_6.htm)
- (14)_Smith, Robert Eillis: Ben Franklin'a Web Site: Privacy and Curiosity from Plymouth Rock to the Internet (Sheridan Books, 2000)
- (15)_Székely Iván: A magánélet védelme és az információs jogok (In.: Eszmélet, 1995, 27. szám)
- (16)_Székely Iván: Az adatvédelem és az információszabadság néhány elméleti és gyakorlati aspektusa (Egyetemi doktori értekezés vitaanyaga, kézirat, BME, Természet- és Társadalomtudományi Kar, 1994)
- (17)_The GNU Privacy Handbook (1999, The Free Software Foundation, contributors: Matthew Copeland, Joergen Grahn, and David A. Wheeler, <http://www.gnupg.org>)
- (18)_Tóth Attiláné dr.: A globalizáció technikai háttere (In.: Jövőképek Európáról, Arisztotelész, 1998. Szerk.: Tóth Attiláné dr.)

Szabó Zsolt

Globalizáció és a távközlés

Egy régi-új fogalom vált a 21. századi társadalom hétköznapjainak részévé. Ez a fogalom a globalizáció, amely egyszerre jelent egy világméretű gazdasági folyamatot, és kulturális változást. Meglepő, hogy ez a jelenség csak az utóbbi évtizedekben került az érdeklődés középpontjába, hiszen a történelem során mindig jelen volt.

„A globalizáció nem pusztán gazdasági jelenség. A globalizáció mélyre ható változások egész sora, amely érinti a kilátásokat, elveket, gyakorlatokat és mindez szorosan összekapcsolódva, együtt, sokrétű hatást gyakorol a vállalkozásokra és a társadalmakra.”⁴³

Ugyan időről-időre bekövetkeztek olyan események, amelyek lelassították, vagy ideiglenesen megállították, esetleg vissza is vetették ezt a folyamatot, (háborúk, politikai események) azonban sosem szűnt meg, és várhatóan a jövőben is a legkülönböző fórumokon találkozhatunk a globalizációval és annak hatásaival foglalkozó cikkekkel, nyilatkozatokkal.

„A globalizáció, bár nem látszik még teljesen, ... győztes hódítónak tünteti fel magát. Az egyes nemzeti kultúrák, népi, nyelvi elemek számára csupán akadályt jelentenek. A globalizáció az amerikai angol egyszerűsített változatát beszéli, az ösztönökre ható képeket, illatokat, hangokat és érzeteket használja. Történetei és tanításai a korábbi kultúrák legegyszerűbb gondolatai közvetített ismeret formájában.”⁴⁴

Mit is jelent a globalizáció? A globalizáció az egyik mai divatszó. Az angolszász eredetű szó jelentése: teljes, világ-méretű. Tömör és semleges megfogalmazásban nem más, mint a világméretű közvetlen hozzáférhetőség gyors növekedése és gyorsulása térben és időben egyaránt.

„Új eredményes technikák és új kockázatok, új humánus esélyek és új kiszolgáltatottságok torlódnak egymásra a világrendszerben. Több szabadság-lehetőség párosul a hatékonyabb elnyomással, nagyobb jóléti potenciál néz farkasszemet a tömeges kilátástalan nyomorral stb. A globalizálódás a testet öltött egyenlőtlen fejlődés.”⁴⁵

A jelenség legszembetűnőbben a pénzügyi világot érinti. Különösen az utóbbi évtizedekben gyorsult fel ez a folyamat, melynek eredményeként a pénzügyi piacokon található pénzeszközök közül néhány úgynevezett hedge-fundba tömörült és meghatározó erejűvé vált a világ tőzsdéin. Természetesen a pénzpiaci változások nem csak a tőzsdén éreztették hatásukat, hanem a nemzetgazdaságokban, illetve az országokban, vagy akár egyszerre több országban tevékenykedő (multi és transznacionális) vállalatok gazdálkodásában is. Ahogy a gazdasági szervezeteket lebontjuk néhány lépés után eljutunk a családhoz, a legkisebb gazdasági és társadalmi szervezethez, melynek szervezeti felépítésében, funkcionalitásában is rendkívül sok változás történt. Azt mondhatjuk ezáltal, hogy a globalizáció és a dinamikus gazdasági és technikai fejlődés, amelyek egyébként szorosan összefüggő fogalmak- az egyéneket és környezetüket folytonosan átalakítja,

---

⁴³ Phil Watts, a Royal Dutch Shell Csoport vezérigazgatója, ICC Világkongresszus, Budapest, 2000 május 4.

⁴⁴ <http://www.puskas.matav.hu/0105/globalizacio.html>
2001 május Windháger Károly Ákos Puskás Hírmondó

⁴⁵ Márkus Péter: Tézisek a Globalizációról 2000 május

új kihívások, feladatok elé állítja. Új életformákat, életkörülményeket teremt, ahol a legalapvetőbb szabály a mobilitás.

„Sok támadója szerint egyszerűen csak üzlet a globalizáció a nemzetek fölötti mamutcégek számára, mert egyszerre sugall életmódot, azaz reklámozza önmagát, és ugyanakkor le is szállítja a reklámozott fogyasztási termékeket hozzá... A globalizáció kulturális-civilizációs folyamat. Látszólag értékeli a helyi kultúrákat, hisz hirdet csípős burgert, kínai szendvicset, maláj salátát, orosz heteket, mindezzel azonban csupán önmagát álcázza... Látszólag toleráns, valójában a nem Microsoft-termékek rögtön hátránnyal indulnak. Sokszínűsége törekszik, hisz felvesz indiai, kínai, arab, fekete és angol szokásokat, valójában mindegyiket csak a felszínen fogadja be, értékei a régié maradnak. A globalizáció nem teremtett sem új műfajt, sem új stílust. Csupán egy kevésbé igényes tömegkultúráról kívánja elhitetni, hogy egyetemes igazságokat tartalmaz.”⁴⁶

A globalizációnak köszönhetően a fejlett nyugati országokban az emberek sokkal jobban élhetnek, mint azt pár évtizeddel korábban sejtettük volna. Ugyanakkor az érem másik oldala, hogy az egyes társadalmakban tapasztalt anyagi jólét máshol nem ennyire, vagy egyáltalán nem tapasztalható. Vannak teljesen lemaradt térségek, amelyek mintegy kiszolgálják a jóléti társadalmak gazdaságát. Mindezt akár tekinthetjük „modern gyarmatosításnak” is.

„A globalizáció előnyei és hátrányai rendkívül egyenetlenül oszlanak el. Ennek eredményeként megnöttek mind az országok közötti, mind pedig az egyes országokon belül a vagyoni, a fogyasztási és a hatalmi különbségek. Az igaz lehet, hogy a globalizáció együtt jár a kölcsönös függéssel, abban az értelemben, hogy az, ami az egyes országokban történik, az befolyásolja azt, ami más országokban történik. De ez a kölcsönös függés drámaian aszimmetrikus: egyesek sebezhetőbbek, mint mások.”⁴⁴

Gábor Dénes hazánk kiemelkedő értelmiségije már az 50-es években felismerte a globalizáció folyamatát és sokat foglalkozott az akkor még másoknak érdektelennek tűnő társadalmi és környezeti hatásokkal. Felhívta a figyelmet a Föld kimerülő-félben lévő nyersanyagkészleteire, foglalkozott a környezetvédelem kérdéseivel is, illetve figyelmeztetett a várható demográfiai robbanásra. Felismerte, hogy a globalizáció, a gyors technikai fejlődés (majd később a konvergencia), egy újfajta tudományos és politikai felelősséget szül, ahol erős társadalmi felelősségtudattal átgondolt holisztikus világmérete van szükség. Az „Érett társadalom” című könyvében megfogalmazott egy másik, szintén releváns problémát, amely a globalizáció, és a technikai modernizáció egyenes következménye volt. A könyv központi gondolata, az volt, hogy a műszaki fejlődés tömegtermeléshez vezet és az emberek egyre kevésbé vesznek részt a termelésben. A megnövekedett szabadidő azt jelentheti, hogy az emberiség ellustul és elveszti kreativitását, mivel elvész a szükségletek kielégítésének igénye, ami a fejlődés hajtóerejéül szolgálhat. Míg korábban a társadalom fő problémája a javak elosztása, most fokozatosan a munkalehetőség elosztása lesz. Ezek akár a globalizáció árnyoldalainak is tekinthetők.

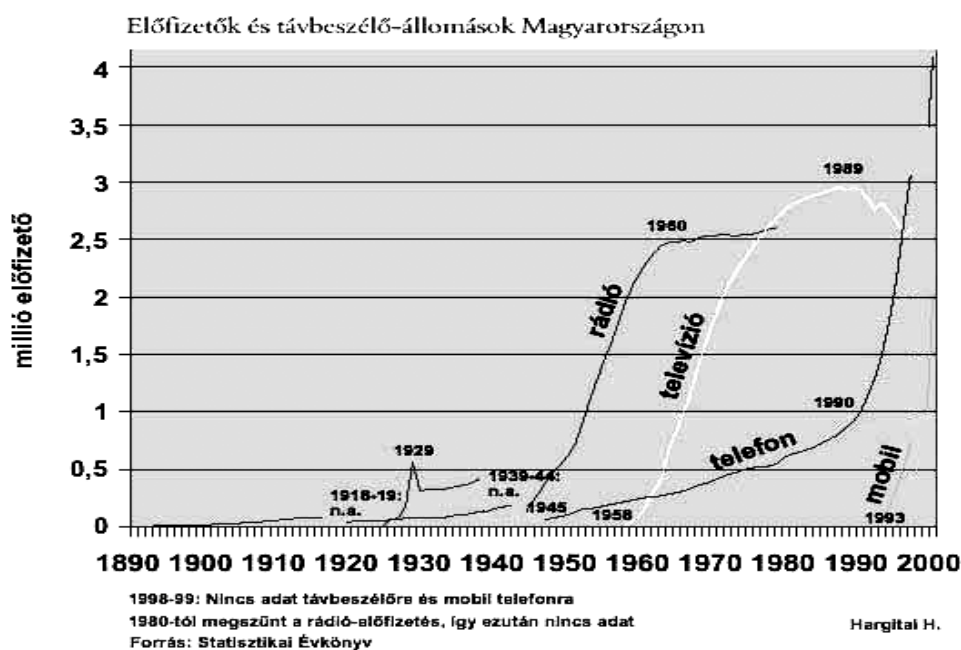
A globalizáció rendkívül komplex folyamat, az alapjait képező műszaki fejlődéssel egyidejűleg, gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai aspektusai is vannak. A tények azt mutatják, hogy a társadalmi és a technikai intézmények között erős ellentmondás jött létre, és stabil kiegyensúlyozott fejlődés érdekében szükséges, hogy a felmerülő kérdéseket elsősorban társadalmi oldalról vizsgáljuk, a releváns tudományok segítségével.

A homo informatikus korát éljük. Mára az információ felbecsülhetetlen értékűvé vált. Az életünk minden szegmensébe behatoltak a kommunikáció eszközei. A mobiltelefon penetrációja a korábban anticipált mértéket jóval meghaladta, aminek köszönhetően ma már bárki bárhol, bármikor elérhető. Megtörtént az internet kibővítése, és manapság már nem a katonai célokra való

---

⁴⁶ Gábor Dénes: Érett társadalom 1972. Praeger, New York

hasznosítás a legfőbb perspektívája a hálózatoknak, hanem sokkal inkább a civil társadalom kommunikációs igényeinek a kielégítése. Mondhatnánk, hogy a világ egy faluvá zsugorodott, ahol minden könnyen elérhető. Bármikor rendelhetünk a neten tartós vagy kevésbé tartós fogyasztási cikket és napok, órák, esetleg percek múlva becsönget az ajtónkon a futár, aki a megrendelt könyveket, CD-ket, ruhákat, esetleg pizzát elhozza nekünk anélkül, hogy kimozdultunk volna a lakásunkból. Végiggondolva a távközlési, és hírközlési eszközök arzenálját azonnal észre vesszük, hogy lakásunkban és személyes tárgyaink, esetleg az általunk igénybe vett szolgáltatások között ott vannak ezek az eszközök, vagy az általuk nyújtott szolgáltatások. Gondolhatunk akár a telefonunkra, ami lehet fix (vezetékes), vagy mobil, a televízió készülékünkre, a rádióinkra, az internetre kapcsolt számítógépünkre, a riasztónkra az autókban lévő GPS készülékre, mindenhol a távközlésbe botlunk, mintegy a háttérben meghúzódó, szinte észrevehetetlen, nem is tudatosuló, szekunder technológiába. Ez a távközlés fogyasztói, felhasználói aspektusa.

Ugyanakkor meg kell vizsgálnunk a piac további két szereplőjét is. Az egyik az állam, amely jelenleg mintegy szabályozó erőként jelenik meg a távközlés szektorában. Közigazgatási szervezetein, hatóságain keresztül érvényesíti az érdekeit, és a piac kiegyensúlyozó szerepét. Hazánkban az Egységes Hírközlési Törvény új környezetet fog kialakítani a piaci szereplők között. A szabályozás az Európai Unió csatlakozási törekvésünknek köszönhetően átveszi az európai terminológiákat, és szabályozási elveket. Véleményem szerint van néhány kérdés, aminek nem született, és nem szülehet kellőképpen megnyugtató megoldása. Az egyik a tökéletes verseny biztosítása a távközlésben, ami mint utópisztikus gondolat becsülendő, azonban a kivitelezés szinte reménytelen. Hasonlóképpen az univerzális szolgáltatásokról és a keresztfinanszírozások gátlásáról szóló rendelkezések nehezen kivitelezhetők. Úgy érzem, hogy, ahogy Gábor Dénes is megfogalmazta egy társadalom-centrikus holisztikus világfelfogásra volna szükség mind az állam, mind a szolgáltatók részéről. Sajnos a modern gazdaságok piacgazdaságának szemlélete, és érdekei alapvetően ütköznek ezekkel a gondolatokkal, ezért megnyugtató megoldást csak nagyon nehezen, komoly költségek, profitvesztések, és kompromisszumok árán lehet elérni. Ezt távolabbi célként fogalmazhatjuk meg. Lényeges, hogy a ma még államilag gyakorolt hatalmat fokozatosan társadalmi szervezetek kezébe juttassák, hiszen az ilyen független társadalmi szervezetek sokkal hatékonyabbak lehetnének, mind a társadalmi igények felmérésében, mind ezen igények érvényesítésében. Természetesen ezzel párhuzamosan az állami szerepvállalásnak folyamatosan

csökkennie kell, és csak a háttérből, – mint egy jó vezető – kell, hogy figyelemmel kísérje az eseményeket, és csak vészhelyzetekben, illetve protokolláris szereplések alkalmával kellene, a már előkészített szakértői megoldásokat áttekintenie, és jóváhagynia. A globalizációnak és a minél nagyobb profitot realizálni akaró szolgáltatóknak köszönhetően ez jelenleg még nem megvalósítható, és addig is, amíg a társadalmi felelősség gondolata tudatosul a távközlési szektor szolgáltatóiban, jelentős és határozott állami jelenlétre van szükség a fogyasztók védelmében.

A piac harmadik szereplője a szolgáltatók. Úgy tűnik, hogy mára már a globalizáció teljes mértékben áthatja a távközlési szektorban tevékenykedő gazdasági társaságokat. Minderről a felhasználók leggyakrabban a nyomtatott és az elektronikus médián keresztül kapott hírekből értesülnek.

„1999 októberében a France Télécom bejelentette, hogy meg kívánja szerezni a német E-plus 77,49 százalékát. Majd 1999. december közepén a holland Royal KPN NV váratlanul bejelentette: az amerikai BellSouth Corp. telefontársasággal együttműködve, 18,7 milliárd Euró értékűre becsült ügylet keretében megveszi ezt a részesedést. Az ügyletet tulajdonképpen a nagy vesztes, a France Télécom SA hozta tető alá, amikor októberben megegyezett az E-Plus három tulajdonosával, hogy összesen 9,1 milliárd Euróért kivásárolja azok részesedését.”⁴⁷

A távközlési szolgáltatók harcának bonyolultságát mi sem bizonyítja jobban, ha a fentebb említett France Telecom, E-plus, Royal KPN csatáját tovább vizsgáljuk.

„Az öt évvel ezelőtt alapított E-plus Németország harmadik számú mobilszolgáltatója 16 százalékos piaci részesedéssel és 3,6 millió előfizetővel. A BellSouth Corp. az USA helyi telefontársaságai rangsorában a harmadik, míg a KPN Hollandiában piacvezető 56 százalékos részesedéssel. A cégnek 22,5 százalékos tulajdonhányada már eddig is a BellSouth Corp. kezében volt, míg 60,25 százalékot az RWE AG és Veba AG német közműcégek, valamint 17,25 százalékot a brit-amerikai Vodafone birtokolt. Ezeket a tulajdonhányadokat vette meg 9,1 milliárd Euró készpénzért. A felvásárláshoz szükséges összeget a KPN biztosítja, amely 13 milliárd Euró szindikált hitelt vesz fel. A hitelt a KPN 77,5 százalékos részesedéssé váltja át az E-Plus tényleges birtoklására és működtetésére létrehozandó holdingban, a BellSouth GmbH-ban. A BellSouth Corp. a holland telefontársasággal létrejött megállapodás alapján vagy megtartja a német mobilcégben lévő részesedését, vagy él a KPN által kínált opciók egyikével. Ha a BellSouth nem kíván tulajdonos maradni az E-Plusban, részesedését a következő 30 hónap alatt mintegy 19 százalékos tulajdonrészre válthatja a KPN-ben, vagy az E-Plus-hányad értékének megfelelő részhez juthat a 6,4 milliárd Euró piaci értékű KPN Mobilban. Az európai terjeszkedési szándékát már régóta hangoztató - Magyarországon a Vivendiben és a Pannon GSM-ben érdekelt - KPN szerint az E-Plus-ügylet 3 év múlva évi 5-7 százalékkal járul hozzá a cég forgalmához és 6-8 százalékkal növeli az adózás előtti nyereséget.”⁴⁷

Szinte nem telik el úgy nap, hogy ne történne egy összeolvadás (fúzió), vagy az egyik cég ne vásárolna fel egy másikat. Vagy ha nem is többségi tulajdont, de legalább részesedést szerez egy versenytársban, vagy akár egy teljesen profil-idegen vállalatban.

„...a távközlésben érdekelt cégek egyre erőszakosabban igyekeznek tulajdonhányadot szerezni a konkurenciánál, alig titkolva a célt, hogy abban dominanciára szert téve átvegye az irányítást. Erre a legjobb példa a Vodafone és a Mannesmann közötti csata, amikor is a Vodafone

---

⁴⁷ <http://www.puskas.matav.hu/0004/mt/konvergencia.html>

Sípos Mihály: Konvergencia és globalizáció / Puskás Hírmondó

Hermann Ákos: Globalizáció-érett társadalom / Gábor Dénes emlékülésen 2000. június 6-án, a Magyar Tudományos Akadémián

<http://index.hu/politika/kulfold/globalista>

Sztlankó Bálint: Hazánk a globalizáció élvonalában www.index.hu 2001. január.

ultimátumszerűen bejelentette, hogy (állítólag a British Telecommunications Plc., valamint az amerikai Bell Atlantic Corp. „baráti” ajánlatai dacára) mennyit és csakis annyit hajlandó fizetni a német cég részvényeire. Azért a cégért, amely 22 milliárd GBP-ért megvette a hongkongi Hutchison Whampoa Ltd. távközlési befektetési holdingtól a brit Orange részvényeinek 44,8 %-át, és amely korábban már növelte részesedését az olasz Infostrada és Omnitel cégekben. Ezzel újabb csapást mért a Deutsche Telekom terjeszkedési terveire.”⁴⁷

Az előbbi példákön láthatjuk, hogy már-már követhetetlen a távközlési szolgáltató cégek konkurenciánál szerzett kereszt-tulajdonlasi viszonyai. Azt is láthattuk, hogy ezek a multinacionális cégek (Deutsche Telecom, Vodafone, Royal KPN NV) hazánkban is jelen vannak, és a távközlési piac legfontosabb, meghatározó szereplői.

Külön figyelmet kell szentelnünk a szabványosítás folyamatának is. Korábban a távközlési eszközöket, és termékeket erőteljes sokszínűség jellemezte. Ahány gyártó annyi modell, ahány szolgáltató, annyi féle hálózat. Mindez súlyos működési és együttműködési zavarokat eredményezett. Az ebből fakadó hátrányok felismerése után megkezdtek a nemzetközileg elismert szabványok kidolgozását. A folyamat eredménye az lett, hogy mára már uniformizálódott eszközök és szolgáltatások vannak jelen a piacon. Ezzel lehetővé vált globális és szinte monopol helyzetben lévő távközlési társaságok megjelenése. Ez reális veszélyeket hordoz magában, ezért volt szükség a piac liberalizációjára, a szabad be- és kilépés biztosítására ezáltal biztosítható volt a piac sokszínűsége.

Az élboly (a teljes lista ötvenfős)
1. Szingapúr
2. Hollandia
3. Svédország
4. Svájc
5. Finnország
6. Írország
7. Ausztria
8. Nagy-Britannia
9. Norvégia
10. Kanada
11. Dánia
12. Egyesült Államok
13. Olaszország
14. Németország
15. Portugália
16. Franciaország
17. Magyarország
18. Spanyolország
19. Izrael
20. Malajzia
(...)
50. India

(forrás: Foreign Policy)

A globalizáció kísérőjelenségei között tartjuk számon a technológiai konvergenciát is. Az utóbbi években egyre gyorsuló ütemben tapasztalhatjuk, hogy a vezetékes kommunikációban, és a releváns szórakoztató, informatikai, kommunikációtechnológiai szektorokban egyrészt a technológiák, másrészt az eszközök és a szolgáltatások folyamatosan közelednek egymás felé,

átfedésbe kerülnek egymással, egymás piacaiból próbálnak kisebb-nagyobb szeleteket kihalászni. A kábeltelvízió rendszerek, a vezetékes telefon rendszerek, az internet robbanásszerű fejlődésével alternatív hordozóközeggé fejlődtek, és jelenleg egymás szolgáltatásaiért vívnak versenyt a távközlési piacon. Valószínűleg éveken belül egy nagy sebességű adatátviteli kábelrendszeren fogunk telefonálni, ezeken a kábeleken fogunk internetezni, és ugyanakkor a televízió adását is ezen keresztül fogjuk fogadni. Fokozatosan összeolvad a média és az informatika. A gyors mobil kommunikációs fejlődésnek köszönhetően a mobil távközlés kiszorítja a vezetékes kommunikációt a piacról, illetve korlátozza egy kis szegmensre, a nagy sebességű (trónk-vonali) adatátvitelre. Ezzel a mobil fejlődéssel egyidejűleg megvalósul az univerzális személyi távközlés is. Létrejön a szabványos kapcsolat a mobilhálózat és a vezetékes rendszerek között, ezen belül az internethez is (WAP). A beszéd-, adat-, multimédia, szélessávú (tartalom) szolgáltatások tág körét lehet majd igénybe venni kisméretű, mobil készülékek segítségével.

Ezeknek a technológiai folyamatoknak is vannak a társadalmat érintő relevanciái. Mindenki mindig elérhetővé válik, ezért a hagyományos értelemben vett magánélet megszűnik, pontosabban átalakul. Az ilyen jellegű hatások megbízható felmérése is szükséges, hiszen azt mondhatjuk, hogy a globalizáció ugyan csak közvetve, de jelentősen beleavatkozik és átalakítja az eddig megszokott életünket.

Nemzetközi elemzések kimutatják (Foreign Policy nevű amerikai folyóirat számára az AT Keaney nevű tanácsadó cég által készített statisztika), hogy Magyarország a leginkább globalizálódott országok közé tartozik, konkrétan a 17. a listán.

Ez elsősorban a hazánkba áramló külföldi tőkének köszönhető, melynek relatív aránya a hazai tőkéhez a távközlési szektorban kimagaslónak tekinthető. És mivel hazánk kiemelkedő mértékben érintett a globalizáció ügyében, ezért mindent el kell követnünk, hogy a globalizációs folyamat pozitívumait megragadjuk, és a nemzetgazdaság javára fordítsuk, illetve a hátrányokat a lehető legnagyobb mértékben csökkentjük, vagy elkerüljük. Ennek érdekében széles körű társadalmi-kormányzati összefogásra van szükség, amelyben a piac szolgáltatóit is érdekelté és aktív félle kell tenni.

Harmati Gergely

Mondializáció és/vagy globalizáció?

Az érdekeken innen, az értékeken túl

A modern nemzetközi rendszer multipoláris világának fókuszpontjába egy olyan jelenség került, amelyet földünk bármely pontjában élő emberek a megkérdőjelezhetetlen „hétköznapi-igazságok” tételei közé sorolnak. Ezt a jelenséget a közvélemény „globalizáció” néven ismerhette meg. Állítják, hogy a globális világban a gazdasági típusú tevékenység disszeminációja vált meghatározóvá. A „globalizáció” posztmodern zsarnoksága éppen abból ered, hogy kizárólag a gazdasági jellegű kapcsolatrendszerek és érdek összefonódások korlátlanul bővülő, új rendszerét tartja a nemzetközi rendszer meghatározó tényezőjének. Ez a felfogás szűk keresztmetszetét nyújtja annak a valóságnak, amit gyűjtőnéven az érdekek és jogok nemzetközi egyensúlyaként vagy a társadalmi felelősségtudat globális értelmezéseként ismerhettünk meg. A alábbi cikk eszmefuttatása, a korlátozott terjedelem ellenére is, azzal a szándékkal született, hogy új elméleti megközelítésben tárgyalja a világ és régióink dinamikus fejlődését meghatározó összefüggéseket.

Huszedik századunk utolsó másfél évtizedét és az új évszázad első fél évét vitathatatlanul az országhatárokon és kontinenseken átnyúló, gazdasági jellegű vállalkozások összefonódása, illetve annak politikai és társadalmi következményei határozták meg. Az új technológiák révén a gazdasági szereplők tevékenysége felgyorsult, a nyereségvágy megduplázódott – amit persze a haszon számszerűsítésével nem volt nehéz megindokolni. De vajon a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi rendszerét egyedül csak a geoökonómia és azt kiegészítő technika terminológiájával lehet-e leírni? Az új multipoláris rendszer valóban olyan, amelyben a nemzetközi szintéren az államokkal és a nemzetközi intézményekkel szinte azonos súllyal lépnek fel a nemzetközi óriás vállalatok, vagy léteznek egyéb összefüggések is amelyekről eufemizmusok nélkül is beszélhetünk?

Bátor szívvel úgy ítélnék meg, hogy vannak ilyen összefüggések: léteznek a gazdasági természetű „globalizációs” folyamatoktól eltérő, – ha nem is tisztán független – az egész világot átszövő jelenségek amelyeket gyűjtőnéven „mondializációnak” keresztelhetünk el. A fogalom ez irányú kisajátítása azt a célt szolgálja, hogy a „globalizáció” súlyosan terhelt fogalmától megkülönböztessünk egy új fogalmi síkot, amely a francia nyelvből származik (le monde = világ) és a szakirodalomban többnyire a globalizáció szinonimájaként szerepel, de jelentéstartalmában jól megkülönböztethető kulturális többlettartalommal rendelkezik. A „mondializáció” olyan tág fogalom, amely magába foglalja a klasszikus és a modern értékeket egyaránt. A francia szerzőknél megfigyelhető, hogy – a felvilágosodás szellemiségéből eredő merész érvelési szokásukhoz híven – szinte anélkül, hogy a markáns eltéréseket minden esetben tudatosították volna, alakították, magyarázták az angolszász szakirodalommal

ellentétben a „mondializáció” szükségszerűségét.⁴⁸ Így építették be eszmefuttatásaikba a kulturális dimenziót a gazdasági természetű érvekkel szemben.

A fogalom tudatos emancipációja nem forradalmi eszményekből, sőt még kevésbé rendszerellenes naiv törekvésekből táplálkozik, hiszen a globalizáció folyamata nem zárja ki a mondializációs törekvéseket. Sőt éppen ellenkezőleg, épít rájuk. Feltételezi őket, csak éppen elhallgatja legitimitásukat. Átsiklik felettük, mivel számára nem tartalmaznak olyan újdonságot, amely a posztmodern kor technikai és gazdasági jellegű fejlődési igényének megfelelné.

De vajon ki szabja meg, és ki indukálja azokat a feltételeket, amelyek a fejlődés irányát jelölik ki? Mikor illik a kor spekulatív szellemére és mikor a mesterséges divatra hivatkozni?

Diakritikus megjegyzésünk tehát így szól: a „globalizáció” kifejezés gazdasági irányultsága révén erősen kompromittálta magát a szakirodalomban és a köztudatban egyaránt, ezért a modern kor értékrendközlési igényének leírására képtelenné vált. A gazdaság makroökonómiai jellemzése a fejlődés csakis unilaterális leírását teszi lehetővé, hovatovább hozzájárul ahhoz, hogy új szélsőséges szerveződések (globalizáció-ellenes nemzetközi mozgalmak), csoportosulások (anarchisták), és érdekközösségek (maffiák) a fejlődés értelmezésének relativizálását idézzék elő. Gondolatmenetünk tehát abból az egyszerű felismerésből táplálkozik, mely rámutat az említett, analitikus értékelés és hivatalos paradigmákból álló elemzési szabványok igazságértékének megalapozatlanságára. A szabványosított gazdasági helyzetelemzések gyakorlati nehézségeit a Nemzetközi Valutaalap 1999-ben napvilágra került krónikus tévedései igazolják talán a legélethűbben. Más kifejezést kell tehát használni ahhoz, hogy a legújabb kor posztmodern ellenvetéseit fogalmi síkra tereljük és pótoljuk a makrogazdasági mutatókból levezethető „mindenre érvényes” diagnosztika tartalmi hiányosságait a nemzetközi kapcsolatok elemzésében.

A mondializáció témakörének rövid bemutatását két összefüggés mentén érdemes elvégezni.

Először a modern, nyugati típusú társadalmakban kialakult egyetemes emberi jogok, a demokrácia, a jogállamiság és nem utolsósorban a társadalmi optimum elérésére törekvő piacgazdaság tételeinek értékrendbe történő összegzését kell elvégezni Weber és Hayek nyomán. De be kell látnunk, hogy érvelési és fogalmi bázisunk csalhatatlanul atlanti-, illetve európacentrikus és mint ilyen, a folyamatok vizsgálatát globális szinten szükségszerűen meghatározza. Legjobb példát is szintén kontinensünk történelmében kutatva tudjuk felidézni, és ez nem más, mint Európa nemzetállamainak politikai és gazdasági integrációs törekvése, amely a nukleáris energia békés célra történő felhasználására és a hadiiparra vonatkozó feltételek szabályozásával alapozta meg a térség stabilitását, illetve egy összefüggő belső piac politikai és gazdasági feltételeit. Az Európai Közösségek, majd az Európai Unió olyan struktúrát hozott létre az évtizedek során, amely általános jelleggel terjeszti ki partnereire szerte a világon az általa alkotott politikai értékeket, vívmányokat és jogelveket. Ez a törekvés olyan mondializációs jelenségnek tekinthető, amely párhuzamos ugyan a globális kereskedelmi folyamatokkal, ugyanakkor független tőlük, mivel legitimitását nem ez utóbbiakból származtatja. Meg kell állapítanunk ugyanakkor, hogy ez az értékrend nem előzmény nélküli, hovatovább öncélúnak sem tekinthető. A Pán-európai

---

⁴⁸ Egyre többen használják a publikáló francia értelmiség köreiből a „mondialisation” szót, tudatosan szakítva az angolszász világ „globalisation” neológizmusával. Számos utalást találunk még rangos havi- és hetilapok cikkeiben például a *Le Monde Diplomatique* illetve a *Débat* szinte valamennyi számában a nyolcvanas évek végétől kezdve. A legismertebb szerzők között vannak Jacques Attali, Bertrand Badie, Pierre Bourdieu, Laurent Cohen-Tanugi, Jacques Delors, Victor-Yves Gheballi, Jack Lang, Philippe Moreau-Defarges, Marie-Claude Smouts, Simone Veil; stb. Van azonban arra is példa, hogy a szerzők tudatosan használják szinonimaként a két szót (A. Dieckhoff – Ch. Jafferlot *De l'Etat-nation au post-nationalisme?* In. *Les nouvelles relations internationales pratiques et théories* Párizs, Presses de Sciences Po, 1998, pp.59-74)

mozgalom és az ENSZ Charta egyaránt hirdeti – több kevesebb sikerrel – ezeknek az értékeknek a nagy többségét. Ami pedig az öncélúság hiányát illeti, nos emlékeznünk kell arra, hogy a nyugat-európai államok együttműködését a külső szovjet fenyegetés, illetve a megoldatlan „német-kérdés” tették indokolttá.

Másodszor fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon a mondializációs folyamatok veszélyeztetik-e az így kapott értékrendnek az érvényesülését vagy ellenkezőleg terjesztéséhez járulnak-e hozzá? Ha a mondializáció azonban a fent említett értékrend kibontakozásának korlátait jelenti, és legitimitásának megkérdőjelezéséhez vezet például a Távol-Keleten, ahol más, ősi vallások által gyomlált talajon kell gyökeret eresztenie, vajon elképzelhető-e, hogy ez az értékrend saját működési feltételeinek ellentmondásaira mutat rá azáltal, hogy az értékrend megnyilvánulásának biztosítása érdekében, külső kényszerre, olyan megnyilvánulási formákban teljesül ki, amelyek esetében már erkölcs és jog akaratlanul is szembe kerülnek egymással? Lehet, hogy éppen emiatt képes oly gyorsan és hatékonyan terjedni egy másik mondializációs jelenség, az ún. „jogi iszlám” a „spirituális” iszlámmal szemben Afrikában és Ázsiában? Egyszóval mi az oka annak, hogy a mondializációs folyamatokról nem veszünk tudomást, amikor a globalizációs jelenségek elemzése alapján ítélkezünk?

Tulajdonképpen mindkét kérdés azonos töről származik, tudniillik arra az általános összefüggésre mutatnak rá, külön-külön más szempontokból, amely értékrend és annak általános elfogadásáról és alkalmazásáról szól. A veszély igen jelentős, hiszen kultúrák, vallások, nyelvek, fogalomrendszerek és hivatalos mítoszok között különbség van és az általuk teremtett értékrend – írja Mircea Eliade Mítosz, álmok és rejtélyek c. könyvében – nem cserélhető fel.⁴⁹ Ha Eliade figyelmeztetését érzéketlenül ragadjuk ki kontextusából és általános érvénnyel értelmezzük a nemzetközi rendszerben, mint azt sokan mások (Spengler, Huntington) is megtették, akkor komoly hibát követünk el. Nem biztos tehát, hogy a nemzetállamok gazdaságainak globalizációja révén következetes eredményeket idézhetünk elő és univerzális értékteremtő mechanizmusokat (és mítoszokat) gerjeszthetünk.

Miért van az, hogy például Európában a konvergencia kritériumok és a monetáris stabilitást tükröző eredmények, a világban pedig egyszerűen az értéktőzsdék növekvő mutatói, már pusztán önmagukban, értékteremtő funkcióval bírnak? Ez a demiurgoszi értékteremtés, vagy mondhatni értéktermelés az „érték” eredeti fogalmát képzí újra, és az aritmetika segítségével kifejezett kategorikus imperatívuszokban fogalmazza meg minden más „értéket” kizáró paradigmáját. A gazdasági és monetáris elemzésben vajon miért nem érvényesül az értékek relativista felfogása? A válasz mindig az, hogy csak egységes monetáris és piaci szemlélettel lehet megelőzni a nemzetközi gazdasági és monetáris rendszer felborulását és anarchiáját, így lehet csak fenntartani a piacgazdaság törvényszerűségeit. De vajon mi bizonyítja, hogy megfelelő eszközöket alkalmazunk a piacok egészséges működésének biztosítására? A közelmúltban kialakult súlyos távol-keleti válság megelőzésében közreműködő nemzetközi szervezetek szakmai hibákat követtek el. Ezt a bizonytalanságot az IMF (International Monetary Found) belső jelentései is igazolták. A nemzetközi szakirodalomban egyre-másra jelennek meg a hamis globalizációs mítoszok lerombolására irányuló cikkek, tanulmányok. A legkiemelkedőbb közöttük az a David

---

⁴⁹ ELIADE Mircea *Mythes, rêves et mystères* Párizs, Editions Gallimard Folio Essais, 1992-es kiadás; elsősorban pp.21-28-ig, és még lásd. pp.38-39. A politikai mítoszok jelentőségét Eliade szintén a vallásos mítoszok társadalmi megjelenési formáira, egy archetípus misztikus tartalmának utánpótlását követő értelmezési folyamat társadalmi közegben történő kivetítésére vezeti vissza például az *Aspects du mythe* (Párizs, Ed. Gallimard Folio Essais, 1993-as kiadás) című munkájában (pp.11-34, pp.174-236).

C. Korten⁵⁰ közgazdász, aki éppen A. Smith és D. Ricardo írásait fordítja szembe az őrájuk hivatkozó posztmodern ideológusok tételeivel.⁵¹ Szöveghűség és szövegmagyarázat között éket verve, Korten nyilvánosan utasítja vissza a neoliberális irányzat ideológiáját. Az általa is támogatott új, emberközpontú világkép a gazdasági folyamatok erkölcsi dimenzióját hiányolja, amely nem pusztán deontológiai kifogás, hanem tételes közgazdasági ellenvetéseken alapul. Kapitalizmus és piacgazdaság megkülönböztetésével mutat rá a törvényeket meghaladó folyamatok áttekinthetlenségére, amely egyben a neoliberális irányzat belső korlátaira hívja fel a figyelmet. Azon gondolkodni, hogy milyen lesz a posztkapitalista világ – hiszen a Korten típusú gondolkodás egyaránt visszautasítja az értelmetlen és naiv szocialista ábrándozást és a hamis kapitalista mítoszokat – már nem pusztán fikció, nem a spekulatív logikai játék körébe tartozik, hanem egyfajta intellektuális igényként fogalmazódik meg a modern társadalomban. A harmadik út keresése tehát a mítoszok lerombolásával kezdődik. De történetesen ez a „dekonstrukció” nem destrukció, hiszen aki a harmadik út ösvényén indul el, az a következő tételt vallja: a demokrácia, a legkevesebb rossz tulajdonsággal bíró politikai rendszer – még ha Platón nem is értene ezzel egyet – ezért érdemes biztosítani kibontakozásának feltételeit, de tudni kell, hogy nem kötődik szükségszerűen a kapitalizmushoz, hanem sokkal inkább a piacgazdasághoz és annak alap-tételeihez.

A harmadik út modelljének kidolgozása már régi ábránd. A probléma, ami miatt még máig nem vált működő modellé, talán a legegyszerűbben így foglalható össze: ahhoz, hogy a gyakorlatban használható modellé váljon, bizonyítani kell, hogy a két ellentétes modellektől független gyakorlat kialakításában érdekelt-e, vagy éppen azokra épülő megoldások továbbfejlesztését kívánja-e elvégezni. Az első esetben a társadalom támogatására és szerencsére van szükség a modell érvényesítéséhez, a második esetben pedig egy hosszú fejlődési folyamat trendjének következetes orientációjáról beszélhetünk. Mindkét esetben paradigmaváltásról van szó, de nem mindegy, hogy a bizonyításra alkalmazott példa felhasználása milyen fokú ösztönösséget, improvizációt kíván meg a társadalomtól.

Az említett összefüggések átfogó problémaként kezelik a világban kialakuló jelenségek kihatását az egész nemzetközi rendszerre. Ebből az következik, hogy a jelenségek spekulatív orvoslása közben egymással összemoszák a spontaneitást, mint a rendszertől független önmegvalósítást, és a szabályszerűséget, mint a rendszerben való gondolkodás természetes megkülönböztetését. Így újra felvetődik a kérdés: mi a modernség? Vajon egy posztmodern rendszerben a kommunikáció és termeléshez szükséges technika alkotta hatalommegőrzés lehetőségéből táplálkozó ismérrendszer neostrukturalista elfogadása (Lyotard)⁵², vagy ellenkezőleg az opresszív szellemiségű rendszerrel kötött kompromisszum visszautasítása a spontaneitás legitimizálása révén? Vagy talán egyik sem? A modernségről szóló vita már a kezdetektől fogva a hasonló tárgyú esztétikai vitával kapcsolódott össze (Habermas)⁵³ és ez lehetőséget nyújt a modern társadalom szüntelen önmegújulásra törekvő igénye kielégítésére. A modernség azonban nem kizárólag esztétikai kategória, hanem politikai és közgazdaságtani fogalom is. A „posztmodern” szellemiség és a „globalizáció” cinkostársak, hiszen a technika, a gazdaság és a kommunikáció égtájakat és kontinenseket átfogó rendszere szolgálatába kísértetiesen hasonló mítoszt, vagy – szalonképesen fogalmazva – kortörténeti paradigmát állítottak. Ez a paradigma a modern értékek elfogadásának relativitását, illetve a politika és a gazdaság szolgálatába bocsátott posztmodern hatalmi struktúrák

---

⁵⁰ KORTEN David C. *Tőkés társaságok világhuralma* Budapest, kiadja a Magyar Kapu Alapítvány, 1996

⁵¹ Ibid. elsősorban pp.79-102

⁵² LYOTARD François *La condition postmoderne* Párizs, Les Editions de Minuit, 1979

⁵³ HABERMAS Jürgen *Filozófiai diskurzus a modernségről* Budapest, Helikon Universitas, 1998

konszenzusát hirdeti. Azt állítja, hogy a rendszer legitimitását a hatalom megőrzésére tett erőfeszítések és a kommunikáció kiszélesítésével elért átláthatóság egyensúlyával lehet igazolni, amelyben nem az emancipáció és szolgaság (Marx) vagy ellenkezőleg az elidegenedés és a szellem beteljesülése (Hegel) klasszikus dualizmusa küzd egymással, hanem vélemény és értékülönbségek kulturális alapon megfogalmazott tételei legitimitásuk széleskörű elfogadására törekednek.

Öreg kontinensünk az élő példája annak, hogy milyen gazdag, szellemi kincsei lehetnek egy ilyen összetett közösségnek, amely értékeket és ezekhez az értékekhez fűződő vallást alakított ki. Nehéz elfogadni a neoliberális optimizmus természetét és szellemi pluralizmust eltompító, bágyadt univerzalizmusát. „Ki más, ha nem Európa meríthetne saját tradícióiból belátást, energiát, bátorságot a vízióhoz – mindazt, amire szükség volna ahhoz, hogy a rendszerfenntartás és rendszergyarapítás elvakult kényszerének már rég nem metafizikai, de metabiológiai premisszáit megfossa erejétől?” – írja Jürgen Habermas Filozófiai diskurzusa a modernségről szóló művének végén.⁴⁸ Az európai társadalomnak végre ki kellene fejlesztenie a „hatalom és az önkorlátozás okos kombinációját”⁴⁸ ahhoz, hogy a rendszeren belül legyen képes a hatalom szerencsésebb újraelosztását véghezvinni gazdasági és közigazgatási szereplők társadalom integrálására gyakorolt hatása kiegyensúlyozása érdekében.

Merre fejlődik európai társadalmunk? A civilizációk polarizálódása és a kulturális és vallási alapon születő különbségek kieleződése felé, ahogy Huntington gondolta, vagy csak egyszerűen a klasszikus politikai tér visszahódításának igényéről van szó szigorú gazdasági és védelmi szempontok szerint? Mi az az új paradigma – ha egyáltalán még beszélhetünk a mai világban egy és egységes paradigmáról – amely meghatározza jelen civilizációnkat? Az emberi jogok egyetemes megfogalmazása mint az együttélés és összetartozás norma rendszere, a demokrácia mint államforma és a piacgazdaság mint a gazdaság célszerű berendezkedése határozzák meg bolygónk népeinek társadalmakba rendeződését? Még ha földünk lakosságának kétharmada, tehát Kína, India, Indonézia és mondjuk Pakisztán nem fogadják el ezeket az értékeket, talán akkor is még mindig ez tűnik a legjobbnak, ha a béke relatív feltételeinek regionális megteremtése szempont. Vagy tudunk jobbat? Közel egy évtized fasiszta és ötven év kommunista diktatúra elég elrettentő példával szolgált ahhoz, hogy nyugodt szívvel visszautasítsuk az önkényes politika korcs csökevényeinek kifejlődését.

Az új, egységes világ víziója tehát azt mutatja, hogy pluralista és integrált regionális egységek között mikrokultúrák és nemzetek sokasága próbál kitörni legitimitásuk érvényesítése érdekében. „Az ellenségem ellensége szükségszerűen barátom” hidegháborús alapszabálya már nem érvényes a multipoláris világban. Helyette „az ellenségem ellensége is ellenségem lehet” új elve érvényesül. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az új, kialakulóban lévő világrendszer nem feltétlenül pacifikus irányultságú, hanem csak azt, hogy minden elvétett együttműködési lehetőség két állam között többé már nem az adott rendszer fenntartásának igényére vezethető vissza. Éppen ellenkezőleg, a rendszer fenntartásának igénye – legyen szó bármelyik rendszerről, még az amerikai empirium által meghonosított jóléti társadalomról is – a nyereségként elkönnyvelhető kereskedelempolitikai és biztonságpolitikai érdekek szempontjából vizsgálendő: minden kihagyott lehetőség nyereség kimaradáshoz vezet – szól a globalizáció íratlan törvénye. De pont ezzel van a baj. Ha az értékrend elsősorban nyereségben mérhető, akkor a rendszer szinte képtelen az összefüggéseket önmagukban megfogalmazni, hiszen fennállásának legitimitását piaci trendek határozzák meg. Így egyszerre minden kicsúszik a politikus kezéből: a társadalmi optimum, a rendszer irányítása és a jövő is.

Németh Vilmos

Globális generáció

Globalizáció, internet, hightech, innovációs kényszer. A világunk folyton változik. Sokak szerint e változás fejlődés, és persze sokan vitatják ezt. Van, aki szerint a változások, a fejlődés üteme gyorsul, és lassanként „lehagyja” az embert, van, aki szerint ez csak a technikai fejlődésre igaz, és van, aki szerint arra sem. Vajon a kultúránk hogyan reagál mindezzel. Hogyan reagálunk a többi kultúrára? Idővel létrejön egy globális kultúra földünkön, vagy a jelenlegi kultúrák öltenek globális jelleget? Mit tehetünk, vagy mit kellene tennünk ezért, vagy ez ellen?

Véleményem szerint a kultúrák globalizációja két szintről építkezik. Egyrészt felülről, az eleve nemzetközi szinten létrejövő civil szervezetek, illetve a már ott működő intézmények felől, másrészt alulról, az egyének szintjéről érkeznek kezdeményezések, születnek elvárások. A felülről építkező szervezetek a globalizáció folyamatainak költségeit az esetek túlnyomó többségében azokkal fizettetik meg, akiknek vajmi kevés beleszólásuk van a történésekbe, míg az alulról, az egyénre építő folyamatok esetében rendkívül ritkán sikerül elszakadni a többség saját kultúrájától. Mindkét jelenségnek megvannak a vitathatatlan előnyei és hátrányai. Néha szükség van rá, hogy az ember bizalmi alapon olyasmit is támogasson, amit nem lát át, amibe nem szólhat bele, és az sem feltétlenül negatív jelenség, ha egy több mint ezer éves kultúra tapasztalatait felhasználva fogunk valami újba. De hosszú távon nem árt, ha a bizalom némi ellenőrzéssel párosul, és egy lokális kultúra globális hegemóniájára sem vágyik senki, legyen bármily régi is.⁵⁴

A felülről szerveződő, intézményesülő folyamatok demokráciadeficitje központi probléma. Nagyon sok hatalmi, irányítási, ellenőrzési funkció ma még összemosódik ezen a szinten, és a globális politikai és gazdasági életre egyaránt jellemző, hogy a „rabló lovagok” napjai még nem áldoztak le. Ezekre a problémákra a mai fiatalok lesznek kénytelenek megkeresni a megoldásokat, feltéve, ha meg lesz bennük a szándék!⁵⁵

Alulról azon kultúrákon keresztül zajlanak a globalizációs folyamatok melyek fogékonyak erre. Értem ez alatt, hogy nincsenek olyan alapvető értékek, melyek feladása nélkülözhetetlen a globális kapcsolatokban való eredményes részvételhez. Alapvetőnek tekintem azokat az értékeket, melyek érvényességének megkérdőjelezése esetén az adott kultúra teljesen ellehetetlenül, és olyan belső konfliktusokkal kell szembenéznie, mely vagy teljesen széttzillesszi, vagy hosszú időre megakadályozza a továbblépést. Ilyen alapvető érték a kultúránkban az emberi élet, mely természetesen nem akadályozza a globalizációban való részvételünket. Ám nem egy elzárkózásra törekvő, vagy kirekesztő kultúra számára végzetesnek ígérkezik, hogy olyan értékek feladására kényszerülnek, melyek eddig markánsan részét adták identitástudatuknak, mint a szeparatizmus, vagy a nacionalizmus. De még egy viszonylag nyitott társadalom számára is megrázkódtatást jelenthet a megszokott dolgok radikális változása, mint például a nemzeti valuta megszűnése.

---

⁵⁴ Szabó Máté „Globális társadalmi mozgalmak – globális civil társadalom” megjelent: Megérteni a Globalizációt Ed: Molnár János, Kiss Endre Budapest Friedrich Eberf Stiftung Kiadó 1999

⁵⁵ Pete Engardio Figyelő 2000/51.-52. „Áldás vagy átok?”

Talán az ilyen jellegű megrázkódtatások váltják ki az olyan vádak, mint amelyek az MTV-t (Music TV) is érik. A világ legnagyobb zenecsatornáját a fiatalok ízlésének uniformizálásával vádolják. Pedig az MTV-t csak éppen annyira lehet a fiatalok zenei, öltözködési, vagy viselkedési kultúrájának egységesítésével, vagy csak mintaadásával vádolni, mint bármely divatdiktátort a felső tízezer ízlésének formálásával, vagy bármely divatruházati nagykereskedőt a polgárság viseletének egysíkúsításával. Az MTV számára a zene pont olyan árucikk, mint számukra a ruha. Sokkal inkább jelent az MTV egyfajta zenei kultúr piacot, és ezen keresztül zenei univerzalizmust az uniformizmus szemben. Ma már a fiatalok meghallgatják a legkülönbözőbb stílusú zenéket, a legkülönbözőbb forrásokból. Ez azt jelenti, hogy a „hazai” kultúra alkotásai az összes többi kultúra alkotásaival kénytelenek versenyre kelni. Éppen ezért, már csak a nagy számokból következően is, sokszor csatát fognak veszíteni a külföldiekkel szemben, a „hazai pálya” vitathatatlan előnyei ellenére. Más kérdés, hogy minden nyilatkozata és állásfoglalása ellenére az MTV sem apolitikus szervezet (vagy inkább intézmény). E mellett látni kell, hogy az MTV-nek érdekében áll műsorai értékesítése, népszerűsítése, az általa képviselt irányzatok, minél szélesebb körben történő elterjesztése.

Ám e tendenciákkal való szembe szállás, a „hazai” kultúra védelme hosszú távon nem oldható meg tiltással, egyes vélemények szerint az internet megjelenése óta rövidtávon sem. Az egyetlen lehetőségként az kínálkozik, ha az adott kultúra felveszi a kesztyűt, és képes helytállni, és multikulturális környezetben is értékes alkotásokat létrehozni. E cél csak a hazai alkotók támogatásán keresztül érhető el, központi utasításos rendszerrel, vagy tiltakozással, demonstrációkkal meg sem közelíthető. A szituáció kicsit hasonlít annak a csapatkapitánynak a helyzetére, aki meg van győződve csapata esélytelenségéről, ezért a többiekkel próbálja adminisztratív eszközökkel zaklatni, ahelyett, hogy saját csapatát készítené fel.

A szemléletváltáshoz természetesen idő kell, cinikusabb vélemények szerint generációváltás, bár szerintem ez túlzás. Az MTV és hasonló „globális közízlést” formáló cégek tevékenysége ellen csak alternatíva felkínálásával, versennyel lehet és kell is tenni. Ugyanis nincsen „legjobb kultúra”, jó, vagyis inkább elég jó, csak a sokszínűség lehet.

Véleményem szerint a közízlésre és a szépérzékre a Microsoft Windows operációs rendszere, és Office programcsomagja sokkal uniformizálóbb hatást gyakorol, mint bármely másik, valódi (!) piaci körülmények között működő globális szervezet. Pedig ez ellen tenni, nem hogy pénzbe nem kerülne, de sok esetben megtakarítást jelentene.

Globalizáció. A ‘70-es ‘80-as években ez a szó a modernség szinonimája, a világunk előremutató folyamatainak gyűjtő neve volt. Napjainkra a hétköznapiakban és a politikai retorikában egyaránt közelíti a „szitokszavak” szerepét. Vajon minek köszönhető ez az alapos jelentésváltozás? Kik, vagy mik járatták le ezt a fogalmat ennyire? Miért vált ki ennyire erős érzelmeket az, ha világunk vezető hatalmai valahol a globalizációról tanácskoznak? Nézzük az őrjöngve törő-zúzó tömeget a képernyőn, és bár számunkra sem kedves szó, ami ellen tüntetnek, de sem az okokat, sem az eszközöket nem értjük igazán. A kódbálással „izgalmassá” tett tüntetések jelszavai ugyanis köszönő viszonyban sincsenek a globalizáció igazi veszteségeinek problémáival. Így elmondható ugyan, hogy az „utcai harcos” fiatalok mögött nem áll komoly politikai erő, de vajon mi lehet kényelmetlenebb a gazdasági és politikai hatalom birtokosai számára: saját radikális ifjúságuk tiltakozása, amelynek képei az egész világot bejárják, vagy fejlődő országbeli partnereik tiltakozása a tárgyalóasztal mellett? Bár az anarchista jellegű megmozdulások önmagukban semmiképp nem jelentenek megoldást, vitathatatlanul hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzetközi figyelem a problémára irányuljon.

Természetesen nem csupán a győztesek és a vesztesek ítélik meg jelentősen eltérően a globalizációs folyamatokat. A különböző generációk épp ennyire eltérően reagálnak. Mit szólnának nagyszüleink, vagy az idősebb korosztály arra a kijelentésre, hogy Magyarország a

globalizáció nyertesei közé tartozik? És mint vélekednek azok a korosztályok, amelyek már az internet előtt ülve nőttek fel, és a globalizáció valódi nyertesei közé tarthatnak? És valóban csak tarthatnak. Hisz egy globális környezetben a követelmények mások, az elvárások gyakran kiismerhetetlenebbek, és a jóindulat, a megszokott erkölcsi fogalmak sem feltétlenül tartják meg korábbi tartalmukat. Megváltoztak az egyéni és a közösségi lét morális alapjai is, a társadalmi léttel most ismerkedő generációnak olyan kérdésekkel kell szembenéznie, amelyek korábban vagy nem is léteztek, vagy a válaszok evidensnek, magától értetődőnek tűntek. Például: „A civil társadalom eszmei talapzatát alkotó feltételezés, a magán- és a közérdek, az egyén és a társadalmi kívánalmak egysége a múlté.”⁵⁶

Az idősebb korosztály gyakori féltelme, hogy elvesznek azok az értékek, melyeket ők fontosnak tartanak, mivel a fiatalabbak nem figyelnek rá, míg a fiatalok nem értik miért kell olyasmikkal foglalkozniuk, ami semmilyen támpontot nem ad jelenlegi viszonyaikban. Ha a kultúrát viselkedési minták, tárgyi és történelmi emlékek, tapasztalatok, rituálék és tradíciók összességéként értelmezzük, akkor jól láthatóan mindkét félnek igaza van.

Egyrészt jogos az aggodalom, hogy évszázados emlékeink, kulturális tapasztalataink vesznek el. Ám ez legalább annyira múlik az átadón, mint az átvevőn, ugyanis az átadó felelőssége is, hogy a lényeges tartalom kiemelésével, értelmezésével segítse az átvevőt az adott viselkedési szabályt, normát, tapasztalati összefüggést a jelen korra alkalmazni. Ezen kívül meglehet, hogy régi tradíciók öltenek új köntöst, új formába öltöztetve a régi tapasztalatot. Vagy épp az eredeti formáikból sokat megőrizve telnek meg új tartalommal.

A másik oldalon a fiatalok álláspontja is helyt álló, hiszen nekik maguknak kell kitapasztalniuk, kialakítaniuk és megfogalmazniuk azokat a kulturális szabályokat, amelyek alapján kapcsolataikat szervezik az új környezetekben. Internet egy van, még ha ez egyes kormányoknak nem is mindig tetszik. Internetes kommunikációs kultúra is egy lesz, akár tetszik akár nem. Ez nem zárja ki a szubkultúrák létezését, sajátos csoportok sajátos kommunikációs stílusát, ahogy az a valós környezetünkben is megfigyelhető, de lesznek, mint ahogy egy-egy kultúra szintjén már most is vannak, általánosan elfogadott normák. Ezekről el lehet térni, de az a szubkultúrán kívül jelentéstartalmat hordoz. Ha ez nem szándékolt, akkor félreértéshez vezet, márpedig az általános viselkedési normáknak épp az az egyik célja, hogy elkerülhessük a félreértéseket, akaraton kívül ne sértsük meg a másik felet.

A kultúrák globalizációjának folyamatában nem kell félteni a pozitív értékeket, mivel ha azok értelmezhetőek az új környezetben, akkor úgyszólván szükség lesz rájuk. Viszont elkerülhetetlen a kirekesztő, negatív hozzáállásra, ellenségképre építő értékrendszerek amortizációja, mivel képtelenek ily módon részt venni ezekben a folyamatokban. Pedig a kulcskérdés jelenleg a kimaradás.

A társadalmi változások gyorsulása sok tekintetben látszólagos. Egyrészt a fiatalok gyakran hagyják figyelmen kívül, hogy nagyon sok mindennel nem találkozhattak még eddigi életük során, ami a későbbiekben döntő fontosságúvá válhat, ugyanakkor nagyon erősen koncentrálnak az újdonságokra, amelyek az idősebbek számára idegenek még. Ez a folyamat azonban nem jelent tényleges gyorsulást, inkább csak a változás egyfajta sajátossága. Nagyon fontos, hogy a globalizációs folyamat saját logikájából következő különbségek megmaradjanak annak, amik: generációs különbségek, és nem formálják őket társadalmi feszültséggé, politikai különbséggé. Ezek a különbségek ugyanis léteznek, de az idő és az életkor előrehaladtával kiderül, hogy nem olyan nagyok. Egyrészt a fiataloknak is szükségük van azoknak a normarendszereknek az ismeretére, amelyek eddig nem bírtak jelentőséggel az életükben, másrészt az idősebbek is megbarátkoznak, ha másért nem hát kényszerből az új

---

⁵⁶ Adam S. Seligman: A civil társadalom eszméje Budapest Kávé Kiadó 1997

technikával. Viszont a viszonyok ilyen alakulása is változást jelen a korábbi mechanizmusokhoz képest. A fiatalok ugyanis kénytelenek „felnöttebb” fejjel, tudatosabban elsajátítani ezeket a normákat, amelyek korábban kimaradtak. E folyamat egyik példája a hecker kultúra, amely egy évtizeddel ezelőtt még nagyon vad, agresszív közeg volt. Mára azonban a korabeli „cyberpunk”-ok közül néhányan egyetemi tanárok, elismert tudósok, kutatók lettek. Bár céljaik alapvetően nem változtak, az eszközök és a stílus néha sokat. Napjainkban a meggondoltabb, „szalonképeesebb” irányzat a fiatalok között is jelen van. De említhetnénk a Magyarországon is ismert, humoristáink által sokszor megelevenített lakótelepi, videó és számítógépes játékokon nevelkedett generációt, melynek most néhány tagja magánvállalkozóként, üzletemberként kénytelen helyt állni. A környezet kikényszeríti ezeket a változásokat a fiatalokból.

Úgy gondolom, említést érdemelnek a ‘68-as diákmegmozdulások vezetői, résztvevői, szimpatizánsai. Ezek a megmozdulások sok helyen egyfajta megállapodással értek véget, a jövőre vonatkozó változások ígéretével. Csakhogy a demokrácia többpárt rendszerű formái nem tudták betartani ezeket a megállapodásokat, ígéreteket. Pedig ez a generáció most került abba az egzisztenciális, és társadalmi szituációba, hogy komoly politikai erőt képviseljen. Ezért egyfajta elégedetlenség van jelen a fejlett világ politikai életében, amit most már nem forrófejű egyetemisták képviselnek. Ennek a generációnak a véleménye, állásfoglalása nem egy esetben szolgál ma példaként, az új technológiák által információk tömegéhez hozzáférő fiataloknak. Ez a fajta elégedetlenség éppen ezért nem intézhető el egy kézlegyintéssel, és a fiatalos lendületen kívül komoly politikai érvek is állnak mögötte. Arról már nem is beszélve, hogy a globalizáció tényleges problémái mögött meghúzódó okok, mint azt később láthatjuk a kormányok kiemelt szerepe révén, összecsendenek azokkal a problémákkal, melyek annak idején a ‘68-as megmozdulásokhoz vezettek.

A kultúra próbálja követni a technológia fejlődését, mivel egy-egy új technikai eszköz csak úgy nyerhet „polgárjogot”, ha kialakultak a hozzá kapcsolódó kulturális szabályok is. Ez mutatja ugyanis, hogy az adott eszköz alkalmas a széleskörű használatra. Például hiába dolgoznak ki a nagy hangstúdiók újabbnál újabb hangrögzítési szabványokat, ha nem akarja őket használni senki, csak a laborokban maradnak. Így egy-egy technikai újítás, legyen szó akár környezetvédelemről, oktatásról, gépgyártásról vagy közlekedésről, nem csupán mérnöki probléma, hanem legalább ennyire társadalmi, szociológiai is. A marketinges szakembereknek a pszichológiai tudás mellett egyre több szociológiai ismeretre van szükségük, hisz ma már nem elég eladni a terméket, elégedett, márka hű vásárló a cél. Egy elégedett, motivált, a gazdasági folyamatot a tervezéstől figyelemmel kísérő, aktív résztvevő már koránt sem tekinthető egyszerűen csak fogyasztónak. A kulcskérdéssé tehát a kommunikáció válik, ahol a mérnököt sem lehet többé elszigetelni a végső felhasználótól. Márpedig ez a kommunikáció már egy multikulturális közegben folyik. Nem elegendő tehát csak a saját kultúrájának ismerete, sem egy mérnökénél, sem egy PR szakembernél. Szükség van olyan kommunikációs normákra, amelyeket minden résztvevő elismer. Továbbra is nyitott kérdés, hogy hol és hogyan fognak kialakulni ezek.

Netán a vérségi kapcsolatokat, térbeli távolságokat fokozatosan elhalványító, szellemi, mentális közösségekre építő egyfajta „globális családokban”? Nem valószínű. Legalábbis egyelőre nem. A kommunikációnk, interperszonális kapcsolataink elengedhetetlen része a fizikai érintkezés. E tekintetben mindig szükségünk lesz a közvetlen fizikai egy helyen tartózkodásra, legalább időnként, barátainkkal, és azokkal, akikhez valamilyen formában kötődünk. Ezt az egy helyen tartózkodást nem helyettesíthetik technikai eszközök. Viszont ideiglenesen kiválthatják. Ebből az következik, hogy továbbra is szükségünk van a helyi kapcsolatainkra, ám a kapcsolattartás költségeinek csökkenésével kapcsolataink kevesebb idő és energia befektetéssel is fenntarthatóvá válnak, egyre nagyobb távolságból is. Ha jobban

belegondolunk a nagy távolságban történő kapcsolat kialakításának és fenntartásának eddig többnyire célszerűségi akadályai voltak. A fenntartás még talán elképzelhető volt a telefon és a levél segítségével, bár a levél nagyon esetleges és meglehetősen „virtuális” kapcsolatot jelent, jelentősen késleltetett reakcióval, a telefon pedig elég drága mulatság. A kapcsolatok kialakítása pedig még ennél is több problémát vet fel. Bár talán mindenki emlékszik rá, hogy korábban is születtek kultúrákat átívelő „levél barátságok”.

A második világháború során azok a magányos amerikai katonák, akik nem rendelkeztek saját testvérrel, vagy rokonnal, akinek levelet írhattak volna a frontról, az amerikai „levél nővérek” mozgalom keretében fiatal lányokkal levelezhettek. Ekkor senki sem tartott attól, hogy a „nővérek” akik gyakran harminc, negyven katonával leveleztek, elszigetelődnének, elmagányosodnának. Ma viszont egyre másra készülnek a szociológiai felmérések a „chat”-függő fiatalokról, és nem értik a kutatók, hogy miért fejlődik e fiatalok kifejező készsége, közösségi kapcsolatai a szokásosnál jobban. Pedig a tevékenység lényegét tekintve nem változott: leveleket ír, és olvas a chat-elő.

Ami változott az a technikai eszköz, és a kommunikációs kultúra. Az viszont alaposan. Csak, hogy az egyik legjellemzőbb jelenséget említsem: a „chat room”-ban nem az a legproblémásabb kérdés, hogy ki vagy, hanem már az is nehezen megállapítható, hogy fiú vagy, vagy lány. A „nemek harca” új dimenziókat kap e-mailnek, és az egyéb, anonimitást biztosító kapcsolati eszközöknek köszönhetően. Mi lesz a férfi, női szerepekkel? Lehet, hogy ezentúl nem lesz olyan éles a határ a nemek szerinti társadalmi szerepek között? Ez valószínű, sőt, a fiatalok között nem egy területen már ma is így van. De egyelőre azért vannak problémák ezzel a szerep csereberével. Míg az üzleti, és a diplomáciai életben már korábban is voltak „unisex” szereptípusok, addig a mindennapi életben az „utca fiatalja” aligha talál mintát. Talán ennek köszönhető, hogy a számítógépes játékok első női akciósztárja, Lara Croft, nem elhanyagolható nőiessége ellenére a szexisnek, vagy csak gyengédnek szánt jelenetekben rendkívül komikusan mutat. A nézőből sem a játék, sem a film esetén nem sikerült kiváltani enyhe mosolyon kívül semmit ezekkel a jelenetekkel. A probléma súlyosságát érzékelteti, hogy a legelvakultabb rajongókat tömörítő levelezési listákon is folyamatos a panaszáradat. Ami elment a Terminatornál, az a Tomb Raider esetében már megbocsáthatatlan. Valóban nőkre van szükségünk a férfi szerepekben, és a férfiak valóban női szerepekre vágnak? Aligha. Sokkal valószínűbb, hogy ezúttal az idea lesz kénytelen alkalmazkodni a társadalmi elvárásokhoz. Mivel hogy Larából idea lett, az vitathatatlan. Amerikai honlapok segítik a rajongókat Lara Crofttá válni. A smink és öltözködési tanácsoktól, a pózokon és járáson keresztül, az étrendig, edzéstervig, és egy esetleges mell műtét pontos adataiig mindent megtalálhatunk itt.

A számítógép, mint eszköz az eddigi lehetőségeknél sokkal közvetlenebb, megfelelő technika esetén képi, kapcsolatot tesz lehetővé, minimális, szinte észrevehetetlen késleltetéssel, egyre csökkenő költséggel. Ezen kívül helyet, és lehetőséget ad arra, hogy a hasonlóan gondolkodók, vagy a kíváncsiak, érdeklődők kapcsolatot tartsanak egymással a világ bármely tájáról. Lehetőséget biztosít különböző érdeklődés és vélemény csoportok tagjainak, segítőknek és segítségre szorulóknak, hogy egymásra találhassanak. Ez azt eredményezi, hogy az emberek egyre több csoportnak lehetnek aktív tagjai, egyre több helyen fejthetik ki véleményüket, járulhatnak hozzá társadalmunk, kultúránk formálásához ugyan annyi energia befektetésével, mint korábban. Ez azt jelenti, hogy egyre több referencia csoport értékeit próbáljuk beépíteni az életünkbe, ezért egy konkrét csoport felbomlása, egy bizonyos értékbe vetett hit megingás, vagy csalódás már koránt sem jelent akkora traumát. Ez a környezet nem kedvez az elzárkózásnak, befelé fordulásnak.

Mindez a lokális csoportok, olykor egyének globális, hálószerű összekapcsolódásához vezet. Mivel nincs, és jó ideig nem is lesz felsőbb hatalom a hálón, ezért itt a kultúrának, az

általánosan elfogadott normáknak sokkal nagyobb a szerepe, és ebből fakadóan sokkal nagyobb a szerepe azoknak a mechanizmusoknak is, amelyek ezt a normarendszert változtatják, a környezetünk változásaihoz igazítják. Mivel az általánosan elfogadható viselkedés minták, csak nagyon általánosan fogalmazhatók meg, ezért mindenképp szükség lesz e minták helyi implementálására. Tehát nagy valószínűséggel a kialakuló globális kultúra egyfajta „szabványként” fog megnyilvánulni a lokális kultúrák felé. A változások tehát ezen túl két szinten zajlanak, egyrészt a globális norma rendszer módosul, valamint e norma rendszer adaptációja is folyamatosan változik.

Mi történik viszont a globális játéktéren mozgó egyénekkal? Hozzák magukkal a globális kultúra helyi implementációit, vagy kialakítják egyfajta globális változatát a kulturális „szabványnak”? Az igazság valószínű a kettő között van. Ahogyan senki sem testesíti meg saját kultúrájának ideál tipikus viselkedési szabályait, így valószínű a nemzetközi viszonyok szereplői is hoznak magukkal sajátos megoldásokat, és épp így vesznek is át egymástól, de közösen is alakítanak ki divatos, vagy időt álló viselkedési normákat. A globális látásmód, az általános értékek elfogadása azonban helyi szinten is elkerülhetetlen.

Mindebből látható, hogy a folyamat semmiképp sem vezethet a kultúrák uniformizálódásához. Ugyanis: „Minél egyformább és minél univerzálisabb a közösség egyedeinek viselkedése, annál kisebb a közösség viselkedési repertoárja, az egész közösségben előforduló összes lehetséges viselkedésfajta száma. Egy egyed ugyanis bizonyos (korlátozott) mennyiségű viselkedési standard birtokában van, s ha a viselkedési standardizálódás teljes mértékben (ad absurdum) érvényesül, akkor a teljes közösség is éppen ennyi standarddal rendelkezik.” Egy rendszer pedig minél kevesebb elemmel rendelkezik, annál sérülékenyebb, annál nagyobb a kockázata, hogy egy alrendszer kiesése az egész rendszer megszűnését eredményezi.

Részvétel a globális szervezetekben

A globális szervezeteket, vagy akár csak a globális civil szervezeteket egy kalap alá venni olyan, mintha a nemzeti szinten működő szervezetekről általában próbálnánk értekezni. Ezért rendkívül fontos a differenciálás. Általánosságban elmondható róluk, hogy témájuk olyan, amely lehetővé teszi a bekapcsolódást, ha egyenetlenül is, az összes kultúrából. Szerveződésük laza, globális hálózat. Az erőforrások mobilisak a hálózaton belül. Az irányító tevékenység nem mindig centralizált, mint a Greenpeace, vagy bizonyos szekták, a Moon, a Krishna esetén, az ifjúsági szervezeteknél pedig szinte soha.

„A globális mozgalmak ereje azon alapul, hogy világszerte egészen köznapi emberek egy kis többletenergiával és –idővel, szabad döntésükkel az ügy mellé állnak. E mozgalmaknak nincs sok pénzük, sem átfogó infrastruktúrájuk. Azonban emberi, jobban mondva kulturális tőkével bőven rendelkeznek. A bizonyos értékek melletti elkötelezettséget használják fel, és olyan tudásból és ismeretanyagból profitálnak, amelyet sem az állam, sem a munkaadók, sem az egyházak nem tudnak ellenőrizni, és nem használható fel a magánfogyasztás céljaira sem.”⁵⁷

Ezek a globális szervezetek rendkívül könnyen szerveződnek. Példaként néhány a sikereesebbek közül: maffia, drog- és emberkereskedelmi hálózatok, adócsalásra, terrorizmusra szerveződő hálózatok. Mint látható a globalitás önmagában semmiféle biztosítékot nem jelent a képviselt értékek „jószágát” illetően. A fiatalok így a jól ismert szituációban találják magukat: globális szinten nem, vagy rosszul működő lokális értékrend, vagy sok helyütt inkább érték válság, míg globális szinten tökéletes káosz. Első pillantásra talán megoldásnak

⁵⁷ Martin Albrow: Abschied vom Nationalstaat. Shurkamp: Frankfurt am Main. 1998. 224 o.

tűnhet a fiatalok „megvédése” a globális értékrendi káosztól, azonban ez többet árt, mint használ. Ugyanis a globális szervezetek innovációs ereje éppen abban rejlik, hogy egy magasabb szinten definiálják újra az értékek konfliktusát. Ott, ahol korábban csak technikai problémát láttunk, újra az értékekről szóló vita kerül előtérbe, mint azt láttuk a nemek esetében. Ezen kívül a fiatalok kénytelenek lesznek megtanulni eligazodni ebben a szervezeti és értékrendi káoszban, mivel valószínűleg a következő évszázad a káosz évszázada lesz, nem csak a szervezetek, az irányítás, de nagy valószínűséggel az olyan egzakt tudományok terén is, mint a fizika. Itt természetesen nem a mindent elborító értelmetlen és céltalan káoszra gondolok, hanem a fraktálok, és a különös atraktorok világára, ahol a következő lépés, esemény nem kiszámítható, ám a folyamatok mégis bizonyos rendezettséget mutatnak.⁵⁸

A fent rosszpéldaként említett szervezetek közelebb állnak a profitorientált vállalatokhoz, mint a civil szervezetekhez, viszont a civil szervezetekkel kapcsolatban is egyre többször merülnek fel jogos aggályok. Jelenleg ugyanis nem létezik az az intézményrendszer, amely lehetőséget biztosítana a globális szervezetek ellenőrzésére. Gyakran sem a tagság, sem a kívülállók nem jutnak információhoz arról, mi zajlik globális szinten, a szervezeten belül. Pedig a globális szervezetek konfliktuspotenciálja rendkívül magas. Erőforrásoktól, és támogatottságtól való függésük, az irányító elit rendkívül magas kooperációs készsége akár az ellen elitekkel is, a felsőbb kontroll hiánya, a gyors kommunikáció lehetősége, mind, mind olyan tényező, amely felhívja a figyelmet e szervezetek komoly demokráciadeficitjére. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy elsősorban az alulról építkező szervezeteknél van reális esély arra, hogy a szervezet tagsága valamilyen módon kikényszeríti az ellenőrzést. A felülről, vagy két irányból szerveződő szervezeteknél azonban erre vajmi kevés az eshetőség. Sokkal valószínűbb, hogy új intézményekre lesz szükség, de a feladat semmivel sem ígérkezik egyszerűbbnek, mint a nemzeti szinten működő szervezetek ellenőrzése.

A globális tevékenység során a kulturális különbségek megkerülhetetlenné válnak. Mivel itt nincs központi, mindenek felett álló hatalom a legalizált erőszak jogosítványával, a kapcsolatok csak a felek erőviszonyaitól függenek. Így a kulturális szabályzóknak a szokásosnál sokkal nagyobb a szerepük. Ez tetten érhető az európai és amerikai vállalatok, ha nem is jelentős, de kimutathatóan eltérő viselkedésében a fejlődő országokban. Az európai vállalatok ugyanis érzékenyebbek bizonyultak e térségek problémáira, és amellet, hogy nyereségességükben nem maradnak el az amerikai versenytársaiktól, többet törődtek, és sokkal több erőforrást fordítottak e területek lakosaira. Nem egyszer igazolva, hogy az emberi tényezőbe, oktatásba, munkakörülményekbe történt befektetések már középtávon is megtérülnek. Javul a teljesítmény, és a munkamorál, csökkennek a hiányzások. Az emberi tényező problémái terén a fejlődő országok kormányaié a kulcsszerep. A tapasztalatok alapján, ha partnerre lelnek bennük, a cégek túlnyomó többsége szívesen együttműködik.

A hátrányok ellenére a legnagyobb veszélyt az államok számára mégis a globalizációból való kimaradás jelenti. Nem arról van szó ugyanis, hogy a gyorsabban fejlődő elhúzza a lassabban fejlődőtől, hanem hogy a globalizációban részt vevők „állva hagyják” a kimaradókat. A fejlődő világ tiltakozó szervezeteinek többsége nem is a cégek távozását követeli, hanem „csak” azt, hogy legyenek tekintettel a helyi érdekekre is.

A globalizáció ellen nem kell tiltakozni, ha nem szeretnénk részt venni benne. Sőt még a társadalomból sem kell kivonulni. Egyszerűen elég, ha csak „tudatlanok” maradunk. A földünk különböző kultúráit egyre szorosabb kommunikációs hálóba szövő folyamatok már a középkor óta folynak. A világkereskedelem megindulása óta sohasem szakadtak meg hosszabb időre. A különböző népek és kultúrák egyre többet tudnak egymásról. Az

---

⁵⁸ James Gleick KÁOSZ Egy új tudomány születése Budapest Göncöl Kiadó 2000

évszázadok során túl sokszor bizonyosodott be, hogy együttműködve könnyebb, mint elzárkózva, egymásra acsarkodva. Ezért ennek a folyamatnak a komoly hátráltatása csak a világháborúkhöz fogható világégésekkel elképzelhető. Ezért ha valaki számára ellenszenvesek, vagy morálisan elfogadhatatlanok ezek az univerzalitás felé mutató folyamatok, akkor elég, ha nem tesz semmit. Ezáltal mintegy virtuálisan kivonulhat globalizálódó társadalmainkból. Az ismeretek hiánya ugyanis elszigeteli ezektől a folyamatoktól. Viszont aki úgy érzi, hogy ezek a társadalmi változások lehetőséget kínálnak a személyes problémáinak megoldására, vagy olyan közösséghez, kiscsoportozhoz tartozik, amelynek értékrendje támogatja a kultúrák közti, illetve a multikulturális kommunikációt, annak rendkívül sok ismeretre lesz szüksége magáról és a világról. Ebből pedig az következik, hogy a „globális generáció” ifjúságának életében a tanulás, a tudás felértékelődik, az oktatási intézményekkel pedig alapvetően megváltozik a viszony. Szükség van a régi és az új tudásra is, hogy jobban megérthessük világunkat, és ugyanígy szükségünk van a régi és az új kultúrákra is, hogy megélhessük!

Tóth Attiláné

A globalizáció és környezete

„Meggyőződésem, hogy vérre nem épülhet tartós világ, egyetértésre igen”

Wenders: Távolság és mégis közel

A globalizáció tárgya

Ha a globalizációval kapcsolatban szóértelmezést végeznénk, akkor tapasztalhatnánk, hogy a „globe” elsősorban labdát jelent, vagyis egy gömböt, és csak a harmadik, negyedik jelentés a Föld, vagy az egész világ. Választván az utóbbi jelentést kiinduló pontnak azt mondhatnánk, hogy a globalizáció olyan folyamatot jelent, amely az egész Föld „elfoglalását” célozza az adott vonatkozásban, vagyis törekvést jelent arra, hogy mindenütt megjelenjen a globalizáció tárgya a Földön. A globalizáció egyrészt egy általános fogalom, amely használható általában a világ állapotváltozásainak a jellemzésére, vagyis mondhatjuk a tárgy megjelölése nélkül, hogy úgy általában és minden szempontból, globalizálódik, egyetemessé válik a világ. Vizsgálhatjuk úgy is, hogy megnézzük a globalizációnak mi a konkrét tárgya, így például beszélhetünk a globális környezetkárosodásról, a globális információs társadalomról, a globális energia válságról stb. Ha annál a jelentésnél maradunk, amely szerint a globalizáció általában és mindenvonatkozásban az egész világra szándékozik kiterjedni, akkor ebbe az értelmezésbe belefér az uniformizálódás is az univerzálódás mellé. Vegyük figyelembe azt is, hogy minden társadalom minden korban, mint egységes egész működik. Abból, hogy a globalizáció az egész Földre akar kiterjedni, valamint abból, hogy egy társadalom belső szerkezettel bír, amelynek elemei kölcsönös függésben vannak, következik, hogy bármi legyen a globalizálódás közvetlen tárgya előbb vagy utóbb beivódván a társadalomba, a következményei a komplex társadalom egészére kiterjednek – mint ahogy egy betegség felemésztí az egész szervezetet. De a globalizálódás nemcsak egy társadalom belső struktúráját foglalja el, vagyis nemcsak így terjed térben – térben terjed úgy is, hogy a „gömb” teljes felszínét „elfoglalja” – mivel hogy az „határtalan”. Így előttünk áll – szerencsére csak képzeletben – egy minden ízében, szélében és mélységében azonos összefüggéseknek, törvényeknek engedelmessé és mégis működő univerzális és uniformizálódott társadalom (vagy világ).

Ez a kép tartalmazza mind azokat az alternatívákat, lehetőségeket, amelyek táplálják a félelmeinket, illetve sokak félelmét. Valóban félelmetes az előbbi kép, okosan és az emberiségben bízva vigyázzunk, nehogy bekövetkezzen.

Ennek érdekében gondolkozzunk el néhány dolgon, olyanokon is, amelyek első hallásra nehezen hozhatók kapcsolatba a témával.

Globalizáció és történelem

A régmúlt történelmi eseményeknek az elemzése nagyon fontos annak érdekében, hogy megértsük a mai globalizációt, korlátait illetve lehetőségeit, veszélyeit.

Tekintsünk vissza a történelembe és gondoljunk arra, hogy hány nagy uralkodó és „uralkodásra született nép” (vezére által vezetve) gondolt arra, hogy saját törvényeinek, szabályainak, szokásainak érvényességi körét kiterjeszti az egész világra. Milyen óriási tömegek hoztak ilyen célokért, a hatalomért anyagi, emberi és szellemi áldozatot. Milyen megdöbbenéssel nézzük a kínai hadsereget ábrázoló hatalmas szobor tömeget – milyen lehetett a valóságban, ha ilyen határozottság, magabiztosság sugárzik minden szoborarcról. Őket nem arra nevelték, hogy vigyázzanak népük békés munkálkodására, hogy biztonságosan dolgozhassanak saját földjeiken. Ők a világ meghódítására készültek. Hány nagy csatában buktak el a nagy tervek sokszor örökre vagy hosszú időre maguk alá temetve az uralkodásra vágyó népet is. Az ilyen típusú törekvések demagógiájától a 20. század is hangos volt. Ekkor már a hódításra vágyó népek a technika korszerű eredményeit is felhasználták, de ez sem „segített”, talán véresebben, nagyobb áldozatok mellett, de a hódítás csak rövid ideig tudott érvényben maradni. A 20. század már minden eddigihez képest újszerű lehetőségeket biztosított, a világalomra törekvés mégis megbukott.

Mondhatnánk azt, hogy ezek nem globalizációs folyamatok voltak, és némi egyszerűsítéssel nevezhetnénk örültségnek, hatalmi mániának is. A történelem tanúsága szerint valóban életképtelen ötletek voltak, csakhogy mégis léteztek, hittek benne, sokat áldoztak a megvalósítás érdekében, és komolyan gondolták. Az elkövetők biztosak voltak abban, hogy a világ meghódítható, ők lesznek a törvény. Most nemcsak azon kell elgondolkodnunk és megértenünk, hogy egy nép nem uralkodhat minden nép felett, hanem ennek következménye most még fontosabb nekünk, vagyis az, hogy a történelem tanúsága szerint, nincs uralkodásra teremtett törvény egyetlen nép törvényei között sem.

Az emberiség tanúja volt olyan törekvéseknek is, amelyek a hódításnak más tartalmat adtak, amelyek például úgy látták, hogy valamelyik isten léte jelenti az egységét az emberiségnek, és ezt nyilvánvalóvá is kell tenni. Vagy más esetben a „szép és jó” cél, (például a kommunizmus) az az elv, amelynek alapján –vélték – egységbe lehet átfogni az emberiséget.

Ha átgondoljuk a fenti példákat, akkor arra kell felfigyelnünk, hogy mindegyik globalizációs (integrációs) terv kigondolói bíztak abban, hogy – eddig a világban még ugyan senki sem volt méltó a világfeletti uralomra, de – most eljött a megfelelő alkalom, nép vagy eszme, és az elképzelt megfeleléség biztosítja az érvényességet is. A gondolatmenet több sebből is vérzik, az egyik az, hogy nincs megfelelő alkalom, eszme vagy nép, és ezzel a másik problémát nem is kellene megemlítenünk, de azért mégis, a megfeleléség nem biztosítja a megvalósulást (ez a megállapítás ebben az esetben csak elméleti jelentőséggel bír).

A társadalom élete rengeteg irracionális elemet tartalmaz, például a hagyományok, a szokások, a hiedelmek, a tabuk az előítéletek stb. A „nagy történelmi” próbálkozások mindegyike valami kis „apróságon” bukott meg, például azon, hogy szinte lehetetlen annyiféleképpen elmagyarázni a célt, mint ahányféleképpen gondolkoznak az emberek, a társadalmak. Az eszme alkalmazkodása az eszme bukásához vezet, de ha nem alkalmazkodik, akkor viszont nem tud győzni. Nagy dilemma a globalizációt megtervezőknek – eddig még nem sikerült megoldani, reméljük a későbbiekben sem fog sikerülni.

Tény, hogy a 20. század közepéig nem használták a globalizáció elnevezést az előbbieken felvázolt esetekre, vagy ezekhez hasonlók esetében. Távol voltak egymástól a társadalmak,

mert távol tartotta őket egymástól a kultúra különbözőségén kívül a valóban óriási és bejárhatatlan távolság. Gyakorlatilag szó sem lehetett mai értelemben vett globalizációról, vagyis az egész Földet átfogó folyamatokról. Amire kiterjedhetett a törekvés az az „ismert világ” volt, és ez kisebb, mint az „egész világ”. Az „ismert világ” tartalmában változó fogalom, attól függően, hogy a terjeszkedni kívánó földrajzilag hol helyezkedik el, és mennyire tájékozott a környezetével kapcsolatban. Számunkra most az ismert világra kiterjedő „globalizációs” törekvés és a törekvés tartalma fontos, vagyis az, hogy értékeiket természetes környezetéből kiemelve máshol is érvényesíteni akarták. És tapasztalhattuk, hogy az ismert – az egészhez képest – kicsi világban is jelentkezett a terjeszkedési terv, az elképzelés megoldhatatlan problémája: vagy erőszakosan akar érvényesülni, és ebbe bukik bele (tatárjárás) vagy nem annyira erőszakos, alkalmazkodik, de akkor már nem az, aminek készült (a katolicizmus Közép és Dél Amerikában).

A régmúlt történelmi eseményeinek az elemzése nagyon fontos annak érdekében, hogy megértsük a mai globalizációt, korlátait illetve lehetőségeit, veszélyeit.

A világ kultúráját, szokásait, hagyományait tekintve inhomogén, de pontosan ez az inhomogenitás nagyon fontos ahhoz, hogy létezni tudjanak a különböző földrajzi, éghajlati, gazdasági körülmények között élő népek. A különbségek óriásiak lehetnek – és azok is, mint tudjuk – függnek egyrészt a földrajzi adottságoktól, a társadalom történelmi tapasztalataitól stb. A tatárok az európaizálódott népek irányítására alkalmatlanok voltak. Nem beszélve arról, hogy ők magukat sem tudták eredményesen megszervezni az új körülmények között. Európában sűrű volt a lakosság, közel voltak egymáshoz a települések, a földeken gazdálkodtak, és ezzel biztosították az emberek mellett az állatok ellátását is. Ha ez a tevékenység ellehetetlenül, akkor ellátás nélkül maradnak. Az európai népeknek már 1200-ban – és most ide számítom már magunkat is – más volt a fontos, más volt a vallásuk, mást jelentett a falu közössége, mint amit a tatárok ismertek. Támadásaikra, szabályaikra más választ kaptak, mint amit vártak, amire kidolgozott vagy begyakorolt újabb válaszaik lehettek volna. Az ő törvényeik sem voltak kiterjeszthetők a természetes működési területükön túl.

Globalizáció és integráció

Ha nem nevezzük, mert nem nevezhetjük az említett események egymásutánosságát globalizációs folyamatnak, akkor talán az integráció elnevezés megfelelő lenne. Az integráció kifejezi a beillesztést, hozzácsatolást, jobb esetben a több részből egy egészé szerveződést. A „jobb esetben” jelenti, hogy elméletileg lehetséges egy olyan alternatíva is, amelyben nincs uralkodó vonulat, nincs uralkodó törekvés – az egység a lényeg. Ugyan erre nem tudunk sok példát említeni a történelemből, de mégis érdemes erről beszélni, mert az eddigi integrációs törekvések és a mai globalizációs folyamatok között elméletileg lehet egy olyan különbség, amely szerint az integráció azért nem tekinthető legalább törekvésében a globalizációhoz hasonló folyamatnak, mert az eddigi integráció egyben uralmat is jelent. A globalizáció – elméletileg – csak az egységesítésre törekszik, és akkor derül ki, hogy ez reális alternatíva-e, ha a globalizációt megalapozó folyamatnak a technikai fejlődést tekintjük – amiről a későbbiekben részletesen lesz szó.

Gyakorlatilag azonban a modern kor globalizációs folyamatai is különböző fejlettségű társadalmakra terjednek ki. Ha például a gazdag országokban a saját népük szórakoztatására filmeket készítenek, amelyekben az adott kultúrának megfelelő környezetben a mindennapi élet problémáit mutatják be, valamint az azokra adható adekvát válaszokat, és ezt a filmet eladják a szegény országoknak, ahol saját filmet nem túl gyakran készítenek, akkor a gazdagabb ország filmszalagjaival terjeszti saját értékrendjét. Neki van erre lehetősége, míg

mások nem tudják eladni, terjeszteni a saját kultúrájukat. Így is érvényesülhet egy ország hatalmi törekvése, puha módszerekkel. Arról már nem is beszélve, hogy az ilyen típusú értékterjesztéssel együtt jár a piac kibővülése is a gazdag országok termékei számára.

A közös értékek kialakítása „tudományos” alapon, ahogy Saint Simon tervezte, vagyis úgy, hogy azt mindenki a magáénak tudhassa, és ne sérüljön eddigi rendszere, teljesen lehetetlen. Az integrációnak és a globalizációnak is ezen a ponton válik problémájává az egyenlőtlen fejlődésből származó sajátosságok kezelése. A centrumot jelentő országok csoportja a periféria bekebelezésével (hódító történelmi példák), vagy csatlakoztatásával (modern megoldások) saját piacát kívánja kiterjeszteni. Dilemma előtt áll, azt kívánja, hogy csatlakozzanak, meg ne is a periférián levő országok. Ha csatlakoznak, akkor vigyázni kell, mert gyorsan fel is zárkozhatnak, és akkor a vezető ország elveszíti jól fizető helyét a világpiaci rendszerben. Ha nem csatlakoznak, akkor nincs világkereskedelem, és ez nemcsak a fejlett, hanem a fejletlen, a periférián elhelyezkedőket is sújtja. A periférián levők is gondolkodóba esnek, nem annyira örülnek a csatlakozásra várva, mint ahogy azt gondolhatnánk, tudják, hogy fejlődést csak a világgazdasági társulás jelent, de ott az erők érdekei érvényesülnek, vigyázni kell, nehogy a saját értékeik áldozatul essenek.

Az integráció tehát hatalmi törekvéseket fejez ki, míg a globalizációnak az elméletéből nem következik egyenesen az, hogy valamely nép vagy népcsoport érdekeinek uralkodóvá válását fogja eredményezni. A gyakorlatban válik – óvatosan fogalmazva – bonyolultabbá a dolog, azt is mondhatnánk, hogy a globalizáció valószínűsíthetően tartalmaz integrációs vonásokat.

Nagyon érdekes, hogy a globalizáció egyáltalán nem tartozik manapság azok közé a folyamatok közé, amelyeket szimpatikusnak tartunk, amelyeket a közvélemény támogatásra méltónak talál. Nem tudunk azonban olyan népet, amelyik a történelemben előforduló saját integrációs törekvéseit történelmi tudatában ne, mint pozitív történetet jegyezne. Minden nép szívesen „emlékszik” a „szép időkre”, amikor országa nagyobb volt, és a körülötte élő népeket gazdasági, politikai, kulturális befolyása alatt tarthatta. Erre azért érdemes gondolni, mert ugyanakkor azt is felidézhetjük, hogy milyen változatos módon fejezték ki tiltakozásukat a különböző népek, és hogyan küzdöttek, hogy a rájuk települt másik néppel szemben megőrizték önbizalmukat, önállóságukat és saját jövőjüket. Összetartás, néma vagy látványos ellenállás mellett rengeteg hősiesség megmozdulást tart számon a történelem, és mennyi vészett bele a valóság tengerébe! Ha az integrációt az egyik oldalról nézzük, lehet jónak (esetleg hősiességnek) látni, ha a másik oldalról nézzük, akkor az ellenállás válik hősiessé.

Az integrációnak a technikai háttér igen fontos volt. Ebből a szempontból beszélhetünk gyarmatosításról is. Az integrációval kapcsolatban eddig a legfontosabbnak tartottuk, hogy egy nép saját törvényeit, értékeit, amelyek vitathatatlanok a saját környezetükben, másokra is érvényesnek tekinti, és biztosítja is az érvényesülését. A gyarmatosítás megfelel ennek az elvárásnak, de felmerül még egy szempont, a technikai kultúra erős különbözősége. A fejlettebb technikával és az ehhez tartozó kultúrával rendelkezők alkalmasnak tartották magukat arra, hogy használják mások értékeit, sőt felhatalmazottnak vélték magukat arra, hogy mivel a gyarmatosított népek eddig nem hasznosították azokat az értékeket, amelyek az ő tulajdonuk volt ugyan, de értéket mások számára jelentettek. Itt megmutatkozik a gyarmatosítás vagy az integráció valóságos arculata. Mi van a törvények kiterjesztése mögött? Gazdasági érdek. Nem az a lényeg, hogy mások is ugyan azt a vallást vallják, mint mi, hanem hogy ennek függvényében egy gazdasági egységet képezzünk, és így hozzájussunk olyan értékekhez, amelyekkel eddig nem rendelkezünk, vagy olyanokhoz, amelyekből egyszerűen többre van szükségünk, mint eddig.

Mivel a technikai fejlettség és az ehhez tartozó kultúra különbözősége fontos a gyarmatosítás során, ebből kiindulva és történelmi emlékekre hivatkozva – nem alaptalanul – gyakran

hangoztatják a globalizációval kapcsolatban, hogy az nem más, mint modern gyarmatosítás. A gyarmatosításnak pontosan meghatározott szereplői voltak, pontos céllal, de most ez elmosódik, az általánosítás kódébe veszik. Nem tudjuk, hogy pontosan ki akarja ránk erőltetni magát, ugyanis szintén történelmi emlékekre hivatkozva elmondhatjuk, hogy más a válasz akkor, ha egy másik néppel kerülünk szembe, vagy ha egy problémával, a társadalom igen fontos részével, mondjuk a vállalatokkal.

A gyarmatosítót nem érdekelte az, hogy a számára oly fontos bányakincset, mezőgazdasági terméket stb. miért nem használták eddig, a globalizációért élvonalban harcolókat sem érdekli más csak, például saját piacuk jelenbeli terjedése (még akkor is, ha ez hosszútávon nem a legjobb nekik sem). A gyarmatosítást megvizsgálva – kimondottan a globalizáció megértése érdekében – érdekes dolgot figyelhettünk meg. 150-200 éves gyarmatosítási jelenlét után a gyarmatosítók távoztak (az okokat itt most nem elemezzük), és a gyarmatosított társadalomban – legtöbb esetben – ott folytatódott az élet, ahol sok-sok évvel ezelőtt abba maradt, illetve háttérbe szorult. A gyarmatosított nép nem vette át azokat az értékeket, a kultúrát, még a technikát sem, amit a „fejlettebb” nép „megismertetett” vele (gondoljunk a fa szövőszékek elsöprő társadalmi jelentőségére, Indiában). Természetesen a konkrét okok és célok mindenütt másként jelentkeztek, és másként működtek, elemzésük nem a mi feladatunk, az azonban már nekünk is fontos, amit tanulságként levonhatunk, hogy van arra szituáció függő mód, hogy megőrizze az integritását egy ember, de egy nép is. Hogy hogyan? Hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, vagy válaszolni tudjanak majd azok, akik a globalizációval szemben/mellette fogják megőrizni egy csoport egyediségét, sokat kell kutakodniuk a világtörténelemben, saját történelmükben és lehetőségeikben.

Globalizációról 1946-ban

1946-ban megjelent egy könyv, azoknak a fizikusoknak, katonáknak a tollából, akik részt vettek az atombomba előállításával kapcsolatos tudományos kutatásban, vagy szervezésben. A mi szempontunkból már a könyv címe is nagyon fontos: Egy világ vagy egy sem. A könyv minden tanulmányából sugárzik a felismerés, hogy az atombomba megszületésével és felhasználásával a nemzetközi viszonyok megváltoztak, illetve meg kell, hogy változzanak. Ha a hatalom bővületében elvakult emberek könnyen és olcsón juthatnak olyan fegyverhez, amely óriási pusztítást tud véghez vinni, akkor a nemzeti széttagozottság és az ebből esetleg adódó ellenségeskedések megengedhetetlenek. A könyv szerzői a tudományos élet és a technikai fejlesztéssel foglalkozó intézmények ellenőrzésére nemzetközi szervezetek létrehozását javasolják, és szerintük nemzetek feletti szövetségnek kellene örködni katonai ügyekben is.

Ennek a könyvnek a szerzői írják a világra rátelepülő válságról, de hogy pontosan mit értenek a válság alatt, az a könyv végén levő cikkből derül ki. Ezt az Amerikai Atomfizikusok Szövetsége csatolta a könyvhöz, hogy három pontban jellemezze az elkövetkező világot. Az első pontban van szó a várható válságról, amit nem mint gazdasági válságot értelmeznek, hanem egy olyan hosszúra nyúló sajátos folyamatot, amelyben már egyetlen fontos elv sem jelenti ugyanazt, amit az atombomba felrobbantása előtt jelentett. Megváltoznak az értékeink, nemcsak a parciális vagy regionális értékeinket vesszük majd figyelembe, hanem a globális fennmaradás lesz a cél, és ez feltételévé válik a regionális életnek is. Vagyis nem az a cél, hogy atombombát használjanak egy határvidéki konfliktus lezárása érdekében, hanem azt kell elérni, hogy soha senki se használjon atombombát. A katonai szakkifejezések közül néhányat említve, megállapítják, hogy a védelem és az elhárítás, a háború, a mentés, a katasztrófa tartalma és módszerei is meg kell, hogy változzanak, így most az atombomba korszakában,

már régi jelentésük nem használható. Morális, kulturális válság is bekövetkezik, amelyek gyökere szintén az értékváltozásban keresendő.

A világ elkövetkező időszakának egy másik fontos jellemzője lesz, hogy problémái globális méretekben jelentkeznek. Ha például bármilyen tudományos eredmény születik, vagy új műszaki megoldás lát napvilágot, következményeik nem zárhatók többé, még rövid időre sem, egy országhatár által védett területre. Az eredmények és következményeik gyorsan el fognak terjedni az egész világon, az egységesedés irányába rendezve az eseményeket.

A harmadik jellemző, amelynek megjelenését megjósolták a világ számára, a politika szerepével függ össze, úgy vélték ugyanis, hogy a politikának, mint a társadalom egy sajátos szabályozó rendszerének a jelentősége meg fog nőni. Ez a szerepváltozás egyrészt a politika működési területének kiszélesedését jelenti, vagyis azt, hogy a politika szabályozó elvei és módszerei nyíltan és általánosan fognak működni olyan társadalmi szférákban is, ahol eddig a háttérben maradtak. Másrészt a politika az eddig is érzékeny területeken azt a látszatot kelti, mintha meghatározó lenne és nem szabályozó.

A könyv megjelenése után ötven évvel elmondhatjuk, hogy párját ritkítja ez az előrejelzés, ilyen pontosan más esetekben nem sikerült jellemezni a világ jövőjét. A három jövő tényező, amelyeket itt röviden ismertettünk, egymással is összefügg. Csak egy globális világban tűrhető el a politika szerepváltozása, hogy megteremtse a regionalizáció és globalizáció harmóniáját. És csak egy globális világban nem utópia vagy idealizmus az olyan együttműködés, kölcsönös és sokoldalú függőség, mint amit az első jellemző leír.

Ez az előrejelzés nagy távlatú, és most ötven év múlva azt mondhatjuk el, hogy az írók által felvázolt jövő most valósul meg. Bizonyos vonatkozásban már sok minden történt, a politika szerepe érzékelhetően növekedett, a jóslt válság szélesebb körű lett, és talán hosszabb ideig tart, mint gondolták, a globalizáció jelei nyilvánvalóak és jelentősek. Más vonatkozásban, például a globalizáció és a regionalizáció szerveződő viszonyában, még most is csak (a némileg megerősödött) irány látható, amit ötven évvel ezelőtt kijelöltek az atomfizikusok az általuk felvázolt jövőképben.

Miért sikerülhetett ilyen, a megvalósulás irányába mutató jövőképet készíteni olyan szakembereknek, akik kevéssé értettek a világ nagy gazdasági folyamataihoz, vagy azokhoz a húsz évvel később megfogalmazott globális problémákhoz, amelyeket ma igen fontosnak tartunk, mint jövőkép elemeket. Ez csak úgy lehetett, hogy van a világ folyamatai között egy, amit viszont akkor náluk senki sem ismert jobban, és ez a tudománynak és a műszaki fejlődésnek egy olyan együttes eredménye, amelyről akkor csak ők látták, hogy nem marad a katonai felhasználás területén, hanem kilép a polgári világba és újraformálja azt is. És mint azóta kiderült, – elméletileg mindig tisztában voltunk ezzel az összefüggéssel – ez a folyamat látenszen ugyan, de jelentős hatással van a nagy folyamatokra, például a gazdaságiakra, a környezet állapotára stb., ez a folyamat pedig nem más, mint a technika fejlődése, változása. A kutatók, akiknek a cikkeit tartalmazza az Egy világ vagy egy sem című könyv ismertetnek egy olyan technikai eredményt, amelynek hatásáról akkoriban csak ők gondolkozhattak el, és ez az atombomba. Úgy vélték, hogy ez önmagában is elég indok és feltétel ahhoz, hogy a világban elinduljon a globalizáció folyamata olyan értelemben, hogy együtt, minden nemzet együttműködésével teremtsük meg azokat a feltételeket, amelyek a békéhez kellenek. Ők tehát egy tudatos, politikai jellegű közös érdekeinknek figyelembevételével kialakított globalizmusra gondoltak.

Az Egy világ vagy egy sem című könyvben feltűnik a globalizációval kapcsolatban egy teljesen új megközelítés, a globális szemléletmód. Tudatosul a tény, hogy a világ egy globalizációs úton régen elindult, és eddig csak bandukolt, kisebb csetepatékat vívott, de lényegileg megmaradt ezen az úton. Az emberiség figyelmét, vagyis a társadalmak, az

emberek figyelmét a kisebb csetepaték lekötötték, hiszen a körülményei olyanok voltak, hogy ez elég is volt az életéhez, annak kitöltéséhez, és problémáinak a megoldására a saját közegében volt is lehetőség.

A 20. század közepén azonban, megint az események hatására, el kellett gondolkodni a világon – úgy egészében – és ekkor tűnt fel, hogy itt az atombomba árnyékában olyan dolgok születnek, amelyek mindenki életét befolyásolhatják, akár hol lakik a világban, akár autóval jár, akár gyalog, akár vadászik az élelmére, akár egy étteremben szolgálgják fel neki.

Globalizáció és technika

Miközben politikailag sokan próbálkoztak azzal, hogy „barátaikkal” barátságban éljenek (ami nem volt könnyű), az ellenségeiktől minél szigorúbban és egyértelműbben elkülönüljenek (ez sokkal könnyebb volt), a technikai fejlődésben sok minden történt, ami az ellenségeket és a barátokat egyre inkább egy kalap alá hozta.

Henry Ford korszakában a tömegtermelés lehetősége megszületett, ezt az ipar egy pillanatra sem akarta szem elől téveszteni. (Csak emlékeztetőül: gondoljunk arra, hogy Ford elérhetetlennek látszó személyes vágyai közé tartozott, hogy a gyárát egy perc alatt egy autó hagyja el! Mikor volt már ez! Csak 75 éve!) A tömegtermelés továbbfejlesztésére egyre újabb és újabb ötletek születtek, műszakiak, és nem műszakiak egyaránt. Új diszciplínák jöttek létre, mint az üzemszervezés, vezetéselmélet, menedzsment, üzemszociológia, munkapszichológia, automatizálás, robottechnika ergonómia stb. A tömegtermeléshez sok nyersanyag kell, sok energia és hatalmas piac. A mai napig ezen a három helyen (tárgyban) látható, sőt számítható, hogy a világ a globalizáció felé halad. Nem akarunk elemzéseket végezni a nyersanyag áramlásával kapcsolatban, de azért azt megfigyelhetjük, hogy az egyik helyén a világnak folyik a kitermelése és egészen máshol lesz belőle termék. Csak ez az egy tény is utal arra, hogy a termelés ma már nem tűri, nem tűrheti a politikailag meghatározott határokat, sokkal fontosabbak a technikai fejlődés, a termelés feltételeinek megteremtése.

A tömegtermelés megvalósításának egyik feltétele az energiaellátás. Ezekben az években műszakilag megszületett egy technikai eredmény, amelyet egy olyan jelszó fémjelzett, amely – megint – politikai rendszertől függetlenül fontossá vált: az atomenergia békés felhasználása. Az atomerőművek építésével Amerikában, Európában és máshol a világban az energia termelés új lehetőségét használtuk, és ugyanúgy sehol sem foglalkoztak e roppant hasznos létesítmény működésének következményeivel. Megteremtettük azt a világot, amelyben majd politikától, kultúrától, fejlettségtől függetlenül szembe kell nézni ugyanazokkal a következményekkel. Ez már globalizáció a javából, de akkor ennek sem vizsgáltuk a következményeit.

A már energiával rendelkező ipar és mezőgazdaság az energiahiányból felébredve gyors fejlődésnek indult. Ilyen ütemű ipari, mezőgazdasági fejlődés nagy sebességgel törli el maga előtt a politikai határokat, nem tiszteli azokat.

Vegyünk egy másik példát! Az autózás már több mint száz éves, de az egész világon elterjedő folyamattá ez is az elmúlt ötven évben vált. Mit jelent az autózás a globalizáció szempontjából? Megfelelő kutató és tervező munka után megtermelt autókat el kell adni, mert a termelés akkor gazdaságos, ha minél nagyobb számban termelnek, így viszont nem tervezhetik az eladást az országhatáron belül. Az országból kikerült autók törvényszerűen viszik magukkal a használatukhoz szükséges infrastruktúrális igényt is. Például azt a fogyasztói vágyat, hogy nekem is legyen autóm, hiszen a társadalom már megteremtette a lehetőséget, és már mások használják, most már nekem kell hozzátenni az én részemet, vagyis

a fogyasztó céltudatosan kezd törekedni arra, hogy ő is beléphessen az autót használók táborába.

Az autó, mint a függetlenség, sőt a szabadság jelképe vagy eszköze óriási siker minden társadalomban. Igaz, előre lehetett volna látni, hogy ez mindenkinek, az egyénnek is és a társadalomnak is, igen sokba fog kerülni. Voltak is társadalmak, amelyek megpróbálták ellenállni a kísértésnek, és gátolni kezdték az autózás elterjedését, ám miközben védeni akarták magukat mind azoktól a változásoktól, amit az autózás a társadalomban eredményezhet, a saját bukásukat készítették elő. El akarták magukat zárni az egész világra kiterjedő folyamatok közül néhánytól, így az autózástól is, és ez éppen a felbomlásukhoz vezetett, igazolva azt, hogy a technikai fejlődés elterjedésének megakadályozása érdekében nem lehet országhatárokat felvonultatni. Példájuk figyelmeztetés.

Az autó tehát megérkezik a maga nemzetközi útjain az országba, és ahhoz, hogy működni tudjon, meg kell teremteni a feltételeket, még hozzá nemzetközi szinten, hiszen a termék csak az általa igényelt színvonalú körülmények között működik rendeltetésszerűen. Meghatározott útminőségre van tehát szükség, meghatározott minőségű üzemanyagra és szervízhálózatra stb. Pontos példákat itt most nem említek, gondolván arra, hogy a fejlődés gyors üteme minden példát könnyen korszerűtlenné tesz. A megépített utakon azonban nemcsak az autók jönnek be az országba, hanem azok az emberek is, akik megtermelték, illetve használják az autókat, és hozzák saját igényeiket, szokásaikat.

Az utak kinyitják az országot a világra. Úgy működnek, mint egy információs hálózat, amelyen az utazó emberek, és áruk hozzák az információt és viszik is. Ugyanúgy élünk, ugyanazokat a termékeket vásároljuk, és ugyanolyan életfeltételeket teremtünk magunknak eszközeink használhatósága érdekében, mint mások más országban, az egész világon.

Nagyon fontosnak tartom, hogy az autó példáján, vagy bármely más modern technikai eszköz történetét figyelve, a számítógépeken, a mobil telefonokon, a modern irodai eszközökön vagy háztartási gépeken stb., keresztül végig vezessük magunkban elterjedésük történéseit azért, hogy lássuk, hogy az eszköz beépülve a társadalomba olyan változásokat is eredményez, amelyre közvetlenül nem volt tervezve. Ha csak egy példán keresztül megfigyeljük, hogy az autó megtermelése sem egy országhoz kötődik, a tervezőgárda nemzetközi, az ötlet sok helyről származik, a nyersanyag különböző országokból érkezik, a termelési folyamatban a kooperáció nemzetközi szintű, a kereskedelem behálózza a világot, a működést biztosító infrastruktúra az egész világon egyforma kell hogy legyen, az okozott problémáktól (környezet szennyezés, balesetek stb.) sem szabadul meg a világ egyetlen pontja sem, akkor előttünk áll a globalizáció törvényszerű folyamata. És nem csak egy eszköz globalizáló hatását kell megélnünk, hanem a többiekét is! Meg lehet ezt akadályozni?

A technikai fejlődésnek egyetlen egy gátja lehet, ha a társadalom nem tudja befogadni az új termékeket, mert a társadalmi feltételek, a kulturális hagyományok, szokások és értékek nem preferálják azokat az eszközöket, amelyeket egy másik társadalomban, annak értékrendjének megfelelően alakítottak ki. Ez a gát, mint ahogy tapasztalhatjuk, nálunk nem működik, társadalmunk, mint a szivacs szívja fel az új termékeket, sok esetben jobban, mint az anyagilag hasonló helyzetben lévő országok, az infrastrukturális feltételeket egy kicsit nehezebben. Csak megjegyezzük, hogy a technika befogadásának feltételei egyre javulnak az egész világon, hiszen a feltételek hiánya elzárást jelentene a világ folyamataitól, amely a társadalom más területén is érezhető tragikus következményekkel járhatnak, (mint ahogy ezt már említettük).

El kell tehát ismernünk, hogy a technikai fejlődés globalizálja a világot abban az értelemben, hogy minden társadalomban, társadalmi berendezkedéstől függetlenül ugyanazokat az eszközöket használják. Ezzel bekapcsolódnak a világ működési rendszerébe. De ezzel

együttal utat is engednek más kultúráknak, megteremtve az uniformizálódás veszélyes lehetőségét. Veszélyes azért, mert a technikával érkező uniformizálódás erőszakos, hiszen tisztában van racionalitásának elsőprő erejével. Ha autókat veszünk, akkor utakat kell építenünk, és azon jön az „ugyanolyan” szabvány jellege, az egyediség háttérbe szorításával. Ugyanolyan utak, ugyanolyan szolgáltatásokkal, ugyanolyan parkolókkal, ugyanolyan benzinkutakkal és éttermekkel, postával, üzletekkel, padokkal, fákkal és füvekkel stb.

Arra akartuk a figyelmet felhívni, hogy a technikai fejlődés következtében megvalósuló globalizáció komplex és természetes következményként jelentkezik, minden másfajta globalizáció erre rá épül, ha nincs technikai globalizáció, akkor tartósan nem tud megtelepedni a politikai, kulturális, sőt még a gazdasági globalizáció sem. Ha viszont a technikai már megvalósult, akkor törvényszerűen hozza magával a következményeket. Ha a globalizáció uniformizáló hatásával szemben akarunk fellépni, akkor nem elég, ha politikai vagy gazdasági globalizáció ellen kezdünk el tevékenykedni, más módszert kell választani. A megfelelő módszer kiválasztásánál figyelembe kell venni azokat az összefüggéseket, amelyek a technikai fejlődés és a társadalom más tényezői között fennállnak, mert ezek továbbra is érvényben maradnak.

Globalizáció 1972-ben

Ebben az évben jelent meg az I. világmodell, a Növekedés korlátai. Ez a globális modell nevet kapta. Feladata az volt, hogy a világot egy egésznek tekintve, ne vizsgálja az összerakó elemeket, csak a végeredményt, vagyis mint egy egységes homogén összefüggérendszer látassa a Földet, – tehát egy virtuális világot hozott létre.

Ez a megközelítés elég különös az eddigiekhez viszonyítva. Eddig ugyanis igyekeztünk a valós folyamatokban felfedezni a globalizációnak a fajtáit, megjelenítésének és működésének sajátosságait. A Római Klub által megrendelt modell pedig már kész globális világot tár elénk. A globalitása abban van, hogy homogén, olyan ez mintha már megvalósult volna a globalizáció bizonyos szempontból. Egy Földet látunk, ahol ennyi a népesség és ez így növekszik, ennyi az egy főre jutó ipari termelés és ez pedig amúgy növekszik, ugyanez az egy főre jutó mezőgazdasági termelés esetében stb.

Különös ennek a modellnek az élete. Kiváló szakemberek készítették, egészen biztos, hogy mindenkinél jobban ismerték a hibáit. A bírálók könyvtárnyi anyagot írtak a modellről. A következő és az utána jövő modellek a bírálatából éltek. Nincs olyan mondata, részlete, amit többször le ne söpörtek volna az asztalról. Annyi hiba van benne, hogy annak tizedéért más esetben karóba húzás jár. Mégis a modellt mindenki – nem szakemberek is – ismerik, és nemcsak a címét. Senki sem tud/vagy nem akar megszabadulni tőle – egyszerűen ragaszkodunk hozzá. Miért? Valószínűleg azért, mert valamire rátapintott, megtalálta azokat a tényezőket, amelyek a legfontosabbak, akkor úgy gondolták, hogy egy globalizálódó/globalizálódott világban. Ma már tudjuk, hogy a globalizáció más utakat választ magának, de a modell által vizsgált problémák valóban a legfontosabbak.

A nyersanyag és az energia az egész Földre, nem lehet sokáig egy-egy terület saját, mások számára felhasználhatatlan tulajdona. Már nem lehet eltitkolni, vagy csak nem ismerni a készleteket, mert ezek világszintű felmérése tudományosan és műszakilag megoldott. Lehet, hogy ez nem minden szempontból kedvező vagy hasznos. Az atomerőművek úgy működnek, hogy valahonnan hozzák az üzemanyagot, valamelyik régió számára termelik az energiát, és a hulladékot máshol elhelyezik, nem oldható meg másként, az atomerőmű egy „globális” létesítmény.

A környezet állapota lehet, hogy az egyik országban rosszabb, mint máshol, az is igaz, hogy konkrét helyen, konkrét folyamatban konkrétan meghatározható időben történt a szennyezés – ezt fontos tudni és elemezni, de a probléma már nem zárható be abba a régióba, ahol történt. Sok ilyen eset felmorzsolja nemcsak a régiókat külön-külön, hanem az egész Földet. Nem hagyatkozhatunk a „majd ők rendbe hozzák” önmagában indokolt elvre. A felelősség persze valóban elháríthatatlan – de a globális következményeket sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A népesség növekedésében sincs még globális állapot, de a régiók nagyon különböző problémái, miközben régióon belüli megállapodást igényelnek, a Föld egésze szempontjából is katasztrofálisak lehetnek. Lehet, hogy a népesség Ázsia bizonyos térségeiben növekszik a leggyorsabban és ez így az ő problémájuk, de a megoldatlan problémák elszivárognak a térségből. Ha növekvő népesség ellátása lehetetlenné válik a térségben, akkor az egész világnak kell erről gondoskodni – és ez nemcsak etikai követelmény lesz.

Az egy főre jutó ipari és mezőgazdasági termelés számadataiban a régiók közötti távolságot fényévekben lehet mérni – tehát a homogén állapotot mutató virtuális világ kimutathatóan távol van a valóságtól. A technikai fejlődés által alapvetően globalizálódó világ ezeket a különbségeket tűri a legkevésbé. Lehetnek majd különbségek az iskoláztatás módjában stb., de az éhezés és az élelmiszer túlermelés nem fér meg egy technikailag már egységesülő világban.

Ezzel a felsorolás végére értünk, ezeket vizsgálta az I. világmodell, azóta a tudományos közéletben a globális problémák elnevezést kapták. Úgy szokták tekinteni, és erre a modell is ad alapot, hogy a 70-es évek elején és a múltnak az adataira, ismereteire építve egy 2020-ig terjedő jövővel foglalkozik a modell. (Most nem szükséges ennek az előrejelzésnek és modellnek a megbízhatóságát vizsgálnunk.)

A globalizációval foglalkozva szerintem a modell, úgy ahogy van egy jövőkép. Egy vízió arról, hogy a globalizáció önmagában nem megoldás a problémáinkra. A globális világban a fogyó nyersanyag és energia ugyan úgy termelési válságot okozhat, mint egy nem globalizálódó világban. A világ problémáira a megoldás nem abban van, hogy mindenki ugyanolyan körülmények között éljen, egyformán szennyezett vagy tiszta lesz a környezete mindenkinek, és fordítva, ha nem engedjük a globalizációt beszivárogni a saját régióinkba, ezzel nem oldjuk meg a környezet szennyezettségét, az éhínség veszélyét nem tudjuk távol tartani stb. Máshol kell keresni a megoldást, új energiaforrások kutatásával, új termelési módok kialakításával, új energia felhasználási módszerek kidolgozásával és bevezetésével és még sok minden kutatásra és bevezetésre váró megoldás segítségével. Lehet, hogy ezek egy része majd csak egy globális világban fog működni, másrésztük pedig csak lokális környezetben hasznosítható. Vigyázzunk arra, hogy a globalizációról való félelem ne vonja el figyelmünket a valós problémáktól.

A modellnek tehát semmi köze a globalizációhoz, vagyis az elnevezéséhez. A homogén állapot vagy a globalizáció kellemetlen „vége”, az uniformizálódott világ, ami jelenleg nem reális alternatíva, és főleg nem felel meg a valóságnak, vagy értelmezhetetlen egy inhomogén világban. De a tanúsága számunkra nem is ebben van, hanem azokban a problémákban, amelyeket talán nem olyan alaptalanul hívunk globális problémáknak.

Bár a globalizáció folyamatáról, annak szükségességéről vagy elkerülhetőségéről, pozitív és negatív következményeiről a modell nem mondott semmit, a népszerűségét és bestseller jellegét folyamatosan őrizte két évfordulós könyv, az egyik címe Sötétben tapogatózva, a másiké Az első globális forradalom. A Sötétben tapogatózva az I. Világmodell megszületésének tizedik évfordulója alkalmára a „világmodellezés” problémáit és jelentőségét valamint történetét dolgozta fel nagyon megnyerő stílusban és látványos formában. A másik könyv, Az első globális forradalom a húsz éves évfordulóra jelent meg, és

alapvetően nem jutott túl az első modell szemléletmódján. A konkrét példák sokaságával igazolja a könyv, hogy az első modell által felvázolt virtuális világ problémái nem jutottak közelebb a megoldáshoz húsz év alatt, így sürgős globális változásra van szükség, forradalomra, amely alapvetően megváltoztatja a világ működését. És ebben igaza van! A kérdés, hogy hogyan? Úgy látszik, hogy a problémák súlyossága, gyakorisága, nem készítette az emberiséget cselekvésre a világ megváltoztatása érdekében.

Már nagyon sokan, több munkában írtak arról, hogy forradalom előtt áll a világ – nevezzük azt bármilyen forradalomnak, információsnak, globálisnak, ökológiaiának. A jövővel foglalkozók már elméletileg megvizsgálták, hogy a jövőkutatásnak abban van a jelentősége, ha segít beleavatkozni, befolyásolni a jövő folyamatait. Fontos lenne tehát, hogy a megjósolt forradalom lezajlásakor „jelen legyünk” és érvényesíthessük az „emberiség érdekeit”. Ehhez a legfontosabb, hogy megértsük, hogy mi történik körülöttünk, mi is igazán a globalizáció lényege és milyen folyamatok zajlanak le még a valóságban.

Interdependencia és globalizáció

Ha már a globalizációt összehasonlítottuk a homogenizálódott világ képével, nézzük meg, hogy lehet-e más, régen használt vagy esetleg újabb fogalmakkal helyettesíteni – vagy legalább összevetni.

Gyakran lehet olvasni az internacionalizálódásról, vagy egyszerűen az internacionalizmusról, mint a globalizáció egyik lehetséges szinonimájáról. Az irodalom alapján a nemzetköziesedés mellett a lírai „világközösség”, a filozófikus „világ-egész”, a már említett integráció jöhetnek szóba, mint helyettesítő fogalmak. Mivel ezek egyike sem definiált a tudományos fogalmak meghatározásának szigorú szabályai szerint, de a globalizáció sem – így valószínűleg ízlés, vagy szokás dolga, hogy melyiket használjuk, vagyis a fogalmak tisztázására még várni kell.

Vizsgáljuk meg az interdependencia és globalizáció viszonyát, úgy hogy a globalizációról alkotott nézeteink folyamatos változásában milyen szempontot vetett fel, volt-e új vonás, ami az interdependencia értelmezésével került a globalizáció későbbi fogalmába, vagyis hozott-e új színt, okozott-e gazdagodást a fogalom tartalmában. A sokoldalú kölcsönös függőségre az elmúlt évtizedekben figyelhettünk fel. Nagyon sok politikai, katonai jellegű megközelítése van ennek a fogalomnak is, de itt most egy világmodell, az Interfutures modell alapján fogjuk értelmezni.

A modellt 1979-ben publikálták, és az alcíme: A fejlett országok jövője összhangban a fejlődő országok jövőjével. A kiinduló pontja szerint a társadalmak között erős a kölcsönös függőség és a jövőben ez a kapcsolatrendszer csak egyre több szállal köti egymáshoz az országokat, sőt a lazább kapcsolatok is fokozatosan megerősödnek. Ennek következtében, ha bárhol bármilyen probléma, katasztrófa bekövetkezik a „háló-rendszeren” végig futva máshol is kellemetlen következmények léphetnek fel.

A modell szerint az interdependencia gyors erősödését okozza az is, hogy a változások, legyenek azok technikaiak, politikaiak stb., sokkal gyorsabban követik egymást, mint eddig bármikor. A változások gyorsak és folyamatosak. A kölcsönös függőség és a gyors változások együttes következménye, hogy a kormányok döntései között minimálisra csökkent azoknak a száma, amelyek csak rövid távú következményekkel járnak. A mai viszonyokra született kormánydöntések átviharzanak az interdependencia hálórendszerén, és a gyors változások hatására olyan következményeket eredményezhetnek, amelyek hosszú távúan meghatározzák az ország kapcsolatait másokkal.

Az interdependencia sajátos következményei lehetnek a társadalmi konfliktusok, amelyek egy-egy társadalmon belül léphetnek fel, de az előbb említett összefüggésrendszeren tovább gyűrűzhetnek. Maguk a konfliktusok is kapcsolatban vannak a kölcsönös összefüggésrendszerrel. Egy összefüggésrendszeren belül könnyebben fogalmazódnak meg a különböző társadalmi csoportokban a kielégítetlen aspirációk, a szabad információ áramlásnak ebben nagy szerepe lehet.

A modell szerint, amikor emberek nagy csoportja nem éri el élete célját, ugyanakkor megtalálja tiltakozásának lehetőségeit és színtereit, módját és példákat hasonló esetekre, találkozhat (még ha virtuálisan is) hasonló helyzetben levőkkel, akkor a problémák könnyen szerveződnek érdeké, és a következő lépés már a különböző érdekek ütközése, a konfliktusgócok kialakulása, amelyek a társadalom működését nehezítik. A fentieket megfigyelhetjük az útelzárások, az atomerőművek körüli tiltakozások, a környezetvédők tevékenysége során. Ha egy társadalomban elszaporodnak a konfliktusgócok – akkor működésképtelenné válik.

Az interdependens világban a konfliktusgócok elkerülése nagyon fontos. A kormányoknak ki kell alakítani a megfelelő módszereket, meg kell tanulni az érdekek ütközésekor a meg egyezés, a konszenzus teremtés módját. Az ellentétes érdekek ütközésekor az úgynevezett „chicagói módszer”, az ellenfél eltüntetése nem alkalmazható. Az interdependencia korában a kölcsönös összefüggéseket sokrétűbbé teszik azok a csoportok, amelyek elhagyván saját országukat máshol keresnek munkát, vagyis a 20. század végén és a 21. században nemcsak a technikai eszközök vándorolnak és viszik a kölcsönös kapcsolatok lehetőségét, a globalizációt a világ egyik részéből a másikba, hanem maga a népesség is vándorlásba kezdett. Nagyon figyelemre méltó folyamat! A mobilitás során közel kerülnek egymáshoz a kultúrák, szokások, vallások, erősítve a globalizáció egységesítési törekvéseit. A nyitott és egymással kölcsönösen kapcsolatban levő országok között folyik a mobilitás, és ennek révén a kapcsolatok száma növekszik, ugyanis viszik magukkal árucikkeiket, üzleteiket.

Ugyanakkor a mobilitás konfliktusokat teremt, az előbbi különbségek ellentétekké szerveződhetnek, és súlyos társadalmi problémákat okoznak a befogadó országban. A fejlett országok integrálták saját munkásosztályukat, de belépve a globalizálódó, kölcsönös kapcsolatok sokaságával rendelkező világba újabb integrálandó csoportra leltek saját határaikon belül.

Az Interfutures modell segítségével a globalizáció korának nem technikai, gazdasági, hanem politikai problémáit, az érdekütközések, konfliktusok modern válfajait ismerhettük meg.

Globalizáció és lokalizáció

A 80-as évek eseményei a globalizáció megszokott egyirányú tendenciái mellett más változásokat is hoztak. 1984-ben egy kanadai világkonferencián megszületett egy új jelszó: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!” Megjelent a szakkifejezések halmazában egy új fogalom, a lokalizáció, a lokális, és ezzel értelmezést kapott sok olyan folyamat, amelyről az első oldalakon írtunk, amelyek képesek erősen védeni a világ önálló részét képező régiókat minden egységesítő folyamattal szemben, legyen az integráció, gyarmatosítás vagy globalizáció.

Azóta megszülettek a különböző értelmezések, olyanok amelyek a lokalizációs törekvéseket szembe állítják a globalizációval, vagy amelyek szerint a globalizáció és a lokalizáció folyamatai együtt fogják jellemezni a világ jövőjét. Az egész világról könnyen szerzett információ nagyon sok embert tett érdeklődővé a saját környezete iránt, sőt tett gondjaik megoldásában aktívvá. Ugyanis igaz például, hogy a környezet szennyezettsége globális probléma is, de konkrét folyamatok során alakult, alakul ki. Konkrét ipari, mezőgazdasági

üzemek stb. rongálják a talajt, a vizeket, zavarják a légkör egészséges szerkezetét. Ezek a létesítmények pedig vannak valahol, ahol emberek élnek, akiket ez közéről érint. Nem lehet tovább arra várni, hogy majd egyszer a szerveződő Világ Kormány fellép a konkrét problémákkal szemben – akkor ugyanis már későn lenne – nekünk kell lépni, és az üzemek „környezetbarát” működését megkövetelni.

Ha minden közösség minden tagja gondosan őrökdi saját lokális problémáinak humánus, demokratikus és globális jellegű megoldásán, akkor várható, hogy jelentős változás következik be a környezet állapotának megőrzése, az éhezés, a természeti csapások, a betegségek és más globális és helyi katasztrófák elkerülése terén, vagy esetleg számíthatunk bizonyos problémák megoldására is.

A helyi közösségek működése szempontjából fontos megfigyelnünk, hogy a milyen ellentétek feszítik ki a közösségi (lokális) létet jelentő hálót és ennek milyen következményei vannak. A kifejtés során követhetők azok a problémák, amelyek minket, Közép-Európában élőket foglalkoztatnak. Nem kívánom meghatározni – sem egyszeri alkalommal, sem örökérvényűen, – hogy mi a közösség. A legtöbb meghatározással ugyanis általában egyetértek és azok nagyon jól működnek akkor, amikor minden embert teljesen egyformának tekintünk. Mivel az utóbbi feltétel, remélem, sohasem fog teljesülni, így ezek a meghatározások is csak keretként szolgálhatnak a közösség viselkedésével foglalkozó elemzésekhez. A történelem során a közösségi lét nagyon sok változáson ment át, és most is újra fogalmazódik. A jövő közösségei – amelyeknek előhírnökei itt-ott vagy esetenként már fellelhetők – feladataikat tekintve a közösség eddigi fogalmait meghaladóan fognak működni.

Eddig a területiségnek nagy jelentősége volt a történelemben. Egy közösség, egy társadalom számára gazdasági jelentősége volt/van a területnek. A terület gazdasága meghatározó szerepet játszott (erdők-vadászat, vizek-halászat stb.). A történelmi időkből tudjuk azt is, hogy gazdag vidékek társadalmi hullottak szét, a polgárai nem méltó körülmények között éltek, és szegény területeken élhettek emberek szellemi és anyagi gazdagságban, munkájukkal pótolva a terület hiányosságait.

Ha az életviszonyokat vizsgáljuk, a területiség veszít meghatározó szerepéből. Ugyanazokat a szolgáltatásokat megkaphatjuk a legkülönbözőbb területeken. Energia termelésre nem alkalmas helyen bőven áll rendelkezésre energia, és mezőgazdasági termelésre alkalmatlan vidékeken is az élelmiszerigény gazdagon, választékosan kielégíthető. Ma már (Európában, hazánkban) kevesen költöznek egyik helyről a másikra azért, mert javakban gazdagabb területet keresnek. A költözések között feltűnik egy új ok. A megrongált környezetből kívánnak elmenekülni.

Nincs arról szó, hogy megszűnt a területi hovatartozás meghatározó jellege és már mindegy, hogy hol élünk, mert az információhoz mindenütt hozzájuthatunk. A területi hovatartozás meghatározó jellege nem szűnt meg, csak átértékelődött. Ma már a területhez nem azért kötődünk csupán, mert az gazdag, például természeti kincsekben, vagy mert választott hivatásunk, munkánk lehetőségei ott a legjobbak, esetleg családi, vagy más emberi kötelékek fűznek a helyhez, hanem az általunk választott életstílushoz megfelelő környezetet keresünk. Egészségesebb körülmények között kívánunk élni, és ennek érdekében szívesen utazunk többet, csak lakóhelyünk levegője tisztább legyen, természeti környezete viszonylag sértetlen.

Az egész világon megfigyelhettük az ipari társadalom „természetes” szervezési elveivel ellentéteket érvényesülni. A nagy városok körül kialakulnak az ún. „alvó-városok”. Ez az elnevezés csak addig lesz jellemző, amíg a munkaidő az otthontól távoli munkahelyen a napnak jelentős részét elfoglalja. Amikor a munkaidő csökken, vagy a munka jellege megváltozik és a munkaidő szerkezete és a szabadidőhöz viszonyított rendszere átalakul (otthoni munka), az alvó városok lakói helyi közösségekbe tömörülnek. Ezek a városok az

egész világon hasonlóak – és hasonló törekvések születték (tisztta levegő, kis ház, barkácsolás lehetősége, kertészkedés, csend, emberi kapcsolatok a szomszédokkal).

Úgy tűnik, az alvó-városok léte kifejezi azokat a törekvéseket, amelyekre a helyi közösségek ráépülhetnek/ráépülnek, mivel (részben) olyan értékeket tudnak képviselni, lehetőségeik szerint, amelyek a jövőben nagyon is felértékelődnek.

Ugyanakkor ezek a városrészek megjelenítenek bizonyos sajátos, esetleg egyedi kultúrát is. Az ide költöző embereknek már elvárásaik vannak környezetükkel szemben, megóvása érdekében még saját munkájukat is felajánlják, ezért hajlandók másokkal együttműködni, és másoktól is elvárják, hogy hasonlóan cselekedjenek.

Szerte a világon (így hazánkban is) megfigyelhető, hogy egy adott terület állapotának megőrzése, fejlesztése, mint cél társadalmi mozgalmak alapjává válhat/válik. Nemcsak új környezetet választanak életükhöz az emberek, hanem a meglévőn is változtatni próbálnak. Mint tudjuk ez sokakat hosszú ideig foglalkoztathat, aktív tevékenységre sarkallhat. (élőfal, élőlánc, faültetés stb.). Ezek a mozgalmak bizonyos szintű kulturális háttérrel bírnak. Így összetett, bonyolult ismeretháttér kell ahhoz, hogy az eddig érték nélküli (fel nem ismert) értékek (pl. a levegő tisztasága, csend stb.) az emberek értékrendszerébe beépülhessenek. További „mozgalmi” eredmény lesz, hogy helyükre kerüljenek. (Tartózkodás a túlzásoktól, a politikai befolyásoltság optimalizálódása).

A problémát bonyolítja az, hogy nemcsak mozgalmi tapasztalatokra van szükség, hanem megbízható tudományos ismeretekre is. Mint tudjuk, a tudományok együttműködése a környezetvédelmi (fejlesztési) problémákkal kapcsolatban csak mostanában kezd kibontakozni és ennek kapcsán újabb és újabb eredmények várhatók, hiszen a komplex vizsgálat az egészről más képet adhat, mint amit a részek egyszerű összerakásával, esetleg egy-egy szempont időnkénti kiemelésével kapunk.

Megfigyelhetjük tehát, hogy a helyi közösségek szerveződésében ma is jelentős szempont a területiség, de nem annak „zártága”, hanem a nyitottság mellett felelős védelme, megőrzése, fejlesztése. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az is, hogy a távolság, mint elszigetelő tényező megszűnt/megszűnhet. A klasszikus lokális közösségek sajátossága a zártág nemcsak gazdaságilag, etikailag, kulturálisan, politikailag jelentkezett, hanem a távolságtól meghatározottan is. Minél távolabb volt két közösség egymástól, annál ritkább volt, hogy egymással kereskedelmi, kulturális, gazdálkodói politikai stb. kapcsolatot alakíthattak ki. A technikai eredmények hatására a távolságok nem jelentenek döntő tényezőt a közösségek elszigetelődésében. Ennek ténynek jelentős kulturális következményei vannak (pl. érték-pluralizációra van lehetőség stb.)

Milyen hatása lesz a fizikai távolság elméleti „rövidülésének”? Lehet, hogy erősíteni fogja a modern „nomád” életforma esélyeit, de nagy a valószínűsége annak, hogy nem felszámolja a területi hovatartozás érzését bennünk, hanem tudatossá teszi azt. Az információ áramlás nemcsak azt segítheti elő, hogy mi emberek is „kötetlennek” érezzük magunkat, hanem azt is, hogy megtanuljuk az értékét megbecsülni annak a környezetnek, amelyben élünk.

A múlt közösségeinek (létrejöttnek és az elméletieknek is!) az „összezártság” volt a feltétele. Igaz, ez az egymásrautaltságban fejeződött ki. A jövő feltételezett közösségeiben az egymásrautaltság háttérben nem áll az összezártság. Ez nagyon nagy változás. Kibírja-e a közösség-fogalmunk ezt az új helyzetet? Szerencsére a közösségek nem a közösség fogalom szerint szerveződnek, és a már látható jelek szerint a területiség klasszikus meghatározó jellegének háttérbe szorulása ellenére is szerveződnek közösségek.

A gazdálkodás technikai, szervezeti, társadalmi háttere már nem tűri a szétagoltságot. A nemzetin túl a nemzetközi piacgazdaság méreteivel nem tud versenyezni a lokális

gazdálkodás. A lokális jelleg valóban kezd előtérbe kerülni, de úgy gondolhatjuk, hogy a lokalitás a multinacionális jelleggel szemben kevésbé tud elsőbbséget kivívni.

Úgy vélem, hogy itt is, mint a területiséggel kapcsolatban, máshol kell keresnünk a megoldást. Valóban, ha úgy nézzük, hogy a lokális gazdálkodás érvényesítheti-e az igényeit a multinacionális piaccal szemben (!), akkor nyilván az a válasz, hogy nem. A kérdés csak az, hogy miért egymással szemben állva képzeljük el ezt a két szférát?

A lokális társadalmak teljes gazdasági függetlenségre nem rendezkedhetnek be – az ilyen törekvés irreális lenne. A lokális közösség magas színvonalú ellátást igényel bizonyos dolgokban (energia, információs rendszer stb.), ez nemzetközi együttműködés nélkül nem valósítható meg. Végző soron nem érdeke a kis közösségnek, hogy gazdaságilag zárt legyen. (Ebben a vonatkozásban is látható, hogy a lokális jellegnek úgy kell érvényesülnie, úgy tud érvényesülni, ha ez nem a zártságban nyilvánul meg.)

A közösség fennmaradása gazdasági együttműködést kíván. Miben fog akkor kifejeződni egy-egy közösség különbözősége a többitől? Minden közösség ki tud alakítani a gazdasági élet területén is „saját arculatot”, aminek jelentős kulturális vonzata van.

Minden, ami az emberiség (anyagi vagy szellemi) értékéhez tartozik, valahol megszületett. Tudjuk, hogy a történelem során az egyes városok, vidékek mivel járultak hozzá az emberi tudás, képesség fejlesztéséhez. Ezekben a vidékeken különböző okokból felhalmozódott nagy mennyiségű tudás, tapasztalat vált olyan eredménnyé, amit ma közös kincsnek tekintünk. Hasonló felhalmozódás a korszerű ismeretek területén most is megtörténik, megtörténhet, és az itt hasznosított ismeretekkel a közösségek hozzájárulnak az emberiség fejlődéséhez. Egy közösségnek nem a szembenállás a feladata, hanem azoknak az értékeknek a feltárása, gondozása, fejlesztése, amelyekkel a közösség az emberiség technikai fejlődéséhez, gazdasági sikereihez hozzájárulhat. A szembenállásban megfogalmazódó differenciálódás helyett az adaptív együttműködés preferálása tesz gazdaságilag életképesé egy közösséget.

Ahhoz, hogy a közösség felismerje értékeit, amelyekkel hozzájárulhat az emberiség életfeltételeinek biztonságosabb megőrzéséhez, illetve fejlesztéséhez, átgondolt helyi gazdaságpolitikára van szükség. Nagyon fontos, hogy a közösség a vállalkozásokkal, a vállalkozókkal szemben nyitott legyen. Legyen átgondolt programja arra, hogy milyen vállalkozásokat preferál, nemcsak szakmai, hanem színvonalbeli elvárásai is legyenek.

Gondosan kell ügyelni arra, hogy csak megfelelő jövővel kecsegtető vállalkozásokat kell támogatni, de gondolni kell arra is, hogy a közösség sajátosságainak, törekvéseinek megfelelően a jó szakemberek telepedjenek le a közösségbe, és ők vonzzák a többieket. Egy konkrét példán, ha egy Budapesthez közeli történelmi múlttal rendelkező, sajátos, egyedi arculatú városkában, szép természeti környezetben kitűnő idegenforgalmi szakemberek működnek, akiknek híre messze földről vonzza a szórakozni, pihenni vágyókat, akkor ebbe a kisvárosba szívesen jönnek dolgozni vagy tanulni azok, akik ezzel a szakmával kívánnak megismerkedni. Ez a szituáció a közösséget elkülöníti az összes többi közösségtől, de nem a szembenállással, hanem a felismert és okosan fejlesztett értékeinek innovatív és adaptív jellegű felhasználásával.

Erős jellegzetes vonásokkal rendelkező közösség minden területen gazdagodik. A közösségi tudat olyan érték, amelyet nemcsak az ellenállás szülhet, hanem a közösen ápolt értékek is ébren tarthatnak.

Ha egy közösségben kialakul és stabilizálódik egy szakmailag (szakmájában) egységes és színvonalas réteg, az vonzza a gazdálkodás más területén is a jó szakembereket. Ha az előző példánál maradunk, az idegenforgalom vonzza például a belső terek rendezőit, a színvonalas infrastruktúrát kialakító és működtető szakembereket (orvos, fodrász, stb.)

Ha egy bortermelésre berendezkedett közösségről van szó, a helyzet hasonlóan alakulhat megfelelő gazdálkodás mellett.

Miközben minden közösség jól beilleszkedik a nemzetközi gazdálkodás rendszerébe, annak lehet termelő vagy fogyasztói részese, de kialakíthatja adottságaiból kiindulva önálló, rá jellemző gazdálkodását is. A saját arculat kialakítása a közösséget fejleszti, de ugyanakkor feltételezi is.

A kulturális tevékenység a közösségben jelentős szervező erő. A legtöbb helyen a közösségek kezdeti formálódásában döntő jelentőségű. Eddigi tapasztalatok szerint a kulturális értékek felismerése vagy megteremtése a szerveződő közösségben könnyebb, mint más rendező elvek (gazdaság, politika) működtetése. Igaz a történelem során is megfigyelhettük, hogy a társadalom jobbítására törekvők első találkozóhelyei a művészetek, és a tudomány.

A közösségen belül a kulturális értékekkel kapcsolatban viszonylag gyorsan kialakítható az egyetértés, a kulturális tevékenység szükségessége, hasznossága ritkán kérdőjeleződik meg.

Egy-egy sajátos kulturális feladat (valamilyen egyedi műemlék gondozása, kulturális verseny, ünnepsorozat kialakítása stb.) magában hordozza a többi közösségtől való elkülönülést, de megakadályozza a szembenállást, ami a közösség halálát okozhatná.

Amikor még egy közösségnek nincs megfelelő politikai rendszere (önkormányzata) és gazdasági alapja, akkor saját környezetük védelmével kapcsolatban megindított szervezkedéseket is kulturális jellegűeknek tekinthetjük, hiszen intézményi, intézkedési háttere még nincs, csupán ismeretekre, tapasztalatokra támaszkodó véleményekről, követelésekről van szó.

A kulturális háttér gyors fejlődése következhet be a gazdasági arculat egyre markánsabbá válása során. Előbbi idegenforgalmi példánkat továbbgondolva, a felnőtt lakosság igényelni fogja, hogy a világ más táján működő, hasonló jellegű közösségekről minél többet tudjon, tudhasson. Ehhez kapcsolatokat kell kialakítani, információt kell szerezni és adni, amely megfelelő szintű elméleti tudást igényel a szakmára vonatkozóan, gépi nyelvre fordítani (vagyis mások által is értelmezhetően kell megfogalmazni, rögzíteni) a folyamat menetét és eredményeit. Ugyanakkor a közösségen belül is gyors és megbízható információ áramlásra van szükség. Az idegenforgalmi példánál maradva: X bárban tudni kell, hogy Y szállodába milyen nemzetiségű, korú vendégek érkeztek, hányan vannak, és meddig maradnak (hiszen az italok szempontjából ez nem mindegy.).

Egy ilyen információs rendszer működése ma már nem technikai probléma, csupán anyagi és kulturális kérdés. A közösségnek rá kell döbennie, hogy a közös tevékenység kulturális érték és a gazdálkodás szerves részévé válik a kultúra, sőt a gazdálkodás csak bizonyos kulturális vonatkozásokkal együtt válik eladhatóvá, értékessé, mások számára vonzóvá. A gazdasági tevékenységet kulturáltsága erősebbé, biztonságosabbá teheti. A kulturáltság csökkenti az öncélú szembenállás veszélyét. A kulturált kapcsolatra az együttműködési hajlam a jellemző, bizalom a partnerben, valamint másoldalról, megfelelni a partnerben jelentkező bizalomnak.

Jelenleg nagyon sok közösség természeti, történelmi, gazdasági lehetőségei meglennének a közösség önálló gazdálkodásának kialakításához, de sajnós a kapcsolatok területén jelentkező sajátos múltú kulturáltság ill. megfelelő szintű kulturáltság hiánya (például tolerancia hiánya) áttörhetetlen gátat jelent a pozitív kifejlődés előtt.

A közösség kialakíthat olyan iskolákat, amelyekre a leginkább szükség van. Ha az idegenforgalom a fő differenciáló tényező, akkor olyan képzést kell biztosítani, amelynek során a közösség tagjai elsajátíthatják a legmegfelelőbb ismereteket, átvehetik a tapasztalatokat. Az iskola a közösség szervezője volt eddig is, az marad ezután is. Az iskola körül kialakult légkör, az ott folyó oktató és tudományos munka meghatározó a fiatalokra

nézve és ezen keresztül e közösségre. Az iskola messzire elhíresztheti a közösség értékeit volt hallgatói, oktatói segítségével.

Az iskola nemcsak mint oktatási intézmény jelentős a közösség számára, hanem mint a közösség kulturális centruma is. Az iskola körül kialakult szokások, hagyományok, az iskola és a közösség viszonya mutatója a közösség általános kulturáltságának, törekvéseinek, közösségi tudatának – öntudatának.

Természetesen a közösségnek itt is egyensúlyban kell tartania a társadalmi elvárásokat saját igényeivel. Az iskolarendszert úgy kell kialakítani, hogy az a sajátosságokat kifejezze, de illeszkedjen egy nagyobb, átfogóbb rendszerbe. Ez a közösség tagjainak érdeke, hiszen ezek a közösségek már nem zártak (éppen nyitottságukkal válhatnak vonzókká). Nagy a valószínűsége, hogy a jövő generáció nem minden tagja kíván az idegenforgalommal foglalkozni (a példánál maradva), ezért olyan alapképzésben kell részesülnie, amelyre bármilyen más iskola is ráépülhet. Sőt, az idegenforgalommal foglalkozó oktatási intézménynek is nyitottnak kell lennie más közösségek érdeklődő fiataljainak fogadására.

A közösség centrumát képező iskola képes más kulturális feladatok megoldására is. Helyet adhat, szervezheti, részvételével sikeresebbé teheti a kulturális rendezvényeket, a tudományos tanácskozástól kezdve a lakosság életmódját befolyásolni igyekvő egészségügyi, ismeretterjesztő rendezvényig, családi programoktól a barkács-tanfolyamokig. Ezeknek szintén felmérhetetlen, számokkal kifejezhetetlen jelentőségük van a közösség összetartásában, szervezésében, értékeinek fejlesztésében.

A kulturális tényezők, akár szűkebben, akár tágabban értelmezzük azokat, a közösség létének legfontosabb tényezőit jelentik, szervesen összefonódnak, befolyásolják a közösség általános állapotát, környezetét, egészségét.

A régi helyi autonómiák az elszigetelődésre épültek. Az előzőekből már tudjuk, hogy a jövő közösségeinek ez nem lehet meghatározó elve, a nyitottság biztosíthatja csak megmaradását, fejlődését, tagjai megalégedettségét, jólétét.

A lokális autonómiának biztosítania kell, hogy a közösség szervezete elasztikus rendszer legyen, a fejlődésben és az innovációban egyedi vonásokkal rendelkezzen, ellenálló legyen a lokális és globális katasztrófákkal szemben, sajátos, de együttműködő viszonyt alakítson ki a nemzeti, társadalmi, emberiség szintű problémákkal kapcsolatban az élet minden területén. Nagyon fontos, hogy a helyi önkormányzat a közösség tagjainak kreatív képességére támaszkodjon, annak működését biztosítsa. Az a típusú önkormányzat, amely a fentieket biztosítva működik, nem születik egyik napról a másikra. A közösségek életében jelentős változások érlelődnek, ezek felismerése, élesztgetése, támogatása erősítené az önkormányzatokat, de még kevesen tudnak megfelelni ennek az elvárásnak.

Egyszerre kellene napi gondokat megoldani, ugyanakkor észre venni, hogy a közösség jelen döntései megfordíthatatlanul meghatározzák a jövőt. Ebben a vonatkozásban két problémát kell látnunk. Az egyik, hogy a jövő nem lesz, nem sorszerűen majd bekövetkezik, hanem választás kérdése is. Ennek a kérdésnek elméleti megfontolása nem okoz akkora gondot, mint az, amikor ennek megfelelően kell cselekedni, vagyis amikor jövőorientáltan kell a napi problémákat megoldani. Mivel a közösségek nem túl gazdagok (a jövőben sem), meg kell fontolni, hogy mire költenek. A jövő messze van, a közösség tagjai ma szeretnének jól élni, vagyis gyakori a rövid távú és hosszú távú érdekek objektív ellentéte, ami megnehezíti a jövőszemlélet előretörését, gátja annak, hogy jövőre orientált döntések születessenek. A másik probléma annak átélése, megélése, hogy egyáltalán döntéseket kell hozni, hogy a döntéseket mi hozzuk, és nem más, nekünk kell saját jövőnkkel kapcsolatban intézkedni, és mi is vagyunk a felelősek.

A helyi önkormányzatok működését még sokáig lekötik, megbénítják a napi gondok, a viták a szomszéd közösséggel pl. egy autóbusszjárat fenntartásával kapcsolatban, egy üzlet kialakításának anyagi vonzatai körül, vagy huzavona a nagyobb közösséggel (pl. főváros) a kompetenciák viszonylagos egyértelműsítése miatt. Ebben a folyamatban születik a közösség és a kapcsolatrendszer a többi közösséggel.

Amikor a lokális autonómiákról beszélünk, meg lehetne különböztetni a közösség tagjainak legalább két rétegét, az egyiknek éppen feladata a közösség ügyeinek intézése, a többiek a másik csoportba tartoznak. Még ha feltesszük is, hogy bárki bekerülhet bármelyik csoportba, tény, hogy a felelősség nem egyenlően oszlik meg a két csoport között. Izgalmas kérdés a hatalom és felelősség viszonya. Aki a döntéseket hozza annak nagyobb a hatalma, és hozhat olyan döntéseket, amelyek előnyösek neki és társainak nem törődve a többiekkel. Az csak szerencsés véletlen, ha nekik is „jó” a döntés, de megalkotásakor ez nem volt szempont. A változások első lépcsőfoka ezen a területen az, hogy az „ügyintézők” helyzetét ne a hatalom birtoklásával lehessen jellemezni, hanem a közösség érdekeinek védelmezőiként és érvényesítőiként lépjenek fel. Van persze egy olyan különbség is, hogy aki a döntéseket hozza, annak lényegesen nagyobb a felelőssége, de a közvetlen demokrácia felé való törekvés csökkentheti ezt a különbséget, úgy, hogy a közösség minden tagját jelentős felelősséggel ruházza fel. A tendenciák szerint a közösség vállalni látszik az ilyen típusú változást, a tagok és választott testületeik között folyó viták nagy része már most is ezt fejezi ki. A közösségen belül (és közösségenként) ki kell és ki fog alakulni a felelősség megosztásának a módja, amely a gyakorlatban nem a hatalom gyakorlásában fejeződik ki, hanem a felhatalmazás megfelelő működésében.

A felelősség megosztása tartalmilag is jelentkezik. A közösség léte nagymértékben függ attól, hogy milyen viszonyt tud kialakítani más közösségekkel és azzal a nagyobb közösséggel, amely a társadalmat, a nemzetet, az emberiséget jelenti. Még hosszú ideig a közösségeknek egy nagyobb egységben kell kialakítaniuk viszonylagos és elsősorban tartalmi önállóságukat.

A közösség autonómiája a következő módon fejezhető ki:

1. Kisléptékű, egyedi, konkrét problémák megoldása a gazdálkodás területén, a közösségen belül a fejlett technika segítségével. (belső információs hálózat kialakítása, elektronikus kormányzás stb.). A makroproblémák megoldásával kapcsolatban a közösség fejezze ki erős gazdasági és társadalmi elvárásait, követeléseit és részvételi szándékát.
2. A környezet biztosítása (óvása, fejlesztése) a közösség tagjainak életminősége szempontjából fontos, de felismerendő, hogy e környezet része egy nagyobb egységnek, amely mint komplex egész jelenti a közösség környezetét is. Világosan kell látnunk, hogy a környezeti problémák területén nincsenek közösséghatárok, és hogy a környezet komplex egészként működik, így a közvetlen közeli részeinek megóvására azért is kell törekedni, hogy az szerves tagja maradjon az egésznek. A környezet ilyen értelmezése is indokolja a közösség nyitottságának követelményét.
3. A kis közösségek karakterisztikus fejlődése szempontjából nagyon fontos kulturális identitásának ápolása. Mint erről már volt szó, a kultúra területén is össze kell hangolni a közösség érdekeit, sajátosságait az emberiség (nagyobb közösség) érdekeivel, ápolva a közös értékeket, amelyek nélkül a kisközösségek értékei sem létezhetnek.
4. Minden szituációban a kisközösségnek belülről jövő önmeghatározó tendenciáit úgy kell érvényre juttatni, hogy azokban kifejeződjenek, megjelenjenek a közösség környezetében formálódó progresszív változások fő tendenciái is.

Az eddigiek alapján a közösségek működésének a következő ellentétes irányú tendenciákkal kell megbirkózniuk, a harmóniát kialakítaniuk:

1. Globalitás és lokalitás,
2. Autonómia és irányítottság,
3. Egyediség és egységesítés.

Nemcsak a globalitás és a lokalitás függenek össze egymással, és az autonómia az irányítottsággal, valamint az egyediség az egységesítéssel, hanem ezek páronként egymással is. Ugyanis a globalitás és a lokalitás akkor szerveződhet egységgé, ha a helyi autonómia és a környezetből érkező irányítottságot jelentő tényezők között is sikerül megfelelő viszonyt kialakítani stb.

A globális és a lokális összehangolásának igénye nemcsak a környezeti problémák megoldására hív fel, hanem érvényesülni kíván a társadalmi cselekvés minden szférájában. Ennek következtében nem csupán cselekvési módszert tartalmaz, hanem felhívás egy eddig nem szokásos szemléletmód kialakítására: minden cselekvésünkben fejeződjön ki a globális és a lokális egysége, vagyis minden globális probléma helyi megoldások sorozatát kívánja, és minden helyi döntés globális vonatkozásai figyelembe veendőek. Nem mondhatjuk, hogy a lokális jellegű megközelítésben sokkal több tapasztalatunk lenne, mint a globális érdekek felismerésében. Gyakrabban merültek fel a történelemben közösségi problémák, de mint tudjuk, azok szerveződésének alapelve az elkülönülés volt. Jelen helyzetben ez az elv használhatatlan, a közösségek működésével kapcsolatban a fentiekben megfogalmazott nyitottságot kell megvalósítani, ami szintén új gondolat. Milyen kulturális háttérrel alakítható ki a globális és lokális egység tudata?

Alapvető feltétel, hogy ismereteink ne elkülönült egységeként jussanak el hozzánk, hanem mint komplex egész részeként. Ezt sajnos jelenleg semmi sem támogatja. Túl hosszú ideig jellemezte az emberiség gondolkodásmódját az elszigetelődés eszméje, valamint a megismerés területén az analízis módszere. Az a korszak sem kiáltható ki tévesnek (hogy miért nem, annak elemzésére itt nem térünk ki). Most azonban eddigi ismereteink, tapasztalatunk alapján új szemléletmódot kell kialakítanunk, ezt követeli meg életünk fenntartása.

A globalitás és lokalitás egysége (illetve ellentéte) tehát együtt értelmezhető. Minden cselekvés motivációját együtt adják. Így minden felszólítást, ami általában csak a globális értékek gondozására hív fel, hiányosnak kell tekintenünk. Önmagában a globalitásra való felszólítás üres marad, megvalósíthatatlan és kudarcra van ítélve, ha közben az egyik kis közösség a másik kárára kíván fejlődni, annak értékeit kívánja kisajátítani, vagyis ha nem saját magáért létezik, hanem a másik ellen.

Elő lehet-e segíteni olyan értékrend kialakulását, amely képes a lokalitás és a globalitás egységét kifejezni? Nyilván nem arról van szó, hogy elméletileg létrehozható egy olyan terv, amely ráerőltetve a valóságra, az pozitív irányba változtatja meg a viszonyokat. Arra azonban számíthatunk, hogy lehet lépéseket tenni, amelyek hosszú idő alatt kialakult és működő értékrendszerünk fellazítására törekednek, és így elősegítik egy korszerűbb, a világ jelen és jövőbeli problémáihoz jobban alkalmazkodó értékrend kialakulását.

Sok olyan folyamatról tudunk már, amelyek megfelelnek a fentieknek, így az egész világon „divattá” vált megismerni más népek vallásával, szokásaival, gondolkodásmódjával, történelmével. Vagy, inkább igyekszünk szembenézni olyan problémákkal, amelyekre nem tudjuk a választ, akár természeti jelenségekről, akár pszichológiáról van szó, és nem kívánjuk magunkat, embereket mindentudó, mindenben uralkodó, hatalmas erejű lényeknek feltüntetni. Vagy a tudományok közötti válaszfalakat (amelyek indokoltak voltak), kezdjük lebontani. Kiderült, hogy használhatóbb (és igazabb) képet kapunk a világról és magunkról, ha több tudományág együttműködésére támaszkodunk.

A továbbiakban az oktatásban kellene ezeket az elemeket felhasználni, ami szintén nem lehetetlen, hiszen az új szemléletmód előbb-utóbb úgy is utat tör magának a fiatalokhoz, csupán ennek elősegítésére kellene tudatosan szervezett kísérleteket, kísérleti programokat kidolgozni és megnyerni a fiatalok nevelésével foglalkozókat.

Az autonómia és irányítottság összehangolása elsősorban kulturális probléma. Igaz, az ellentét konkrét esetben merül fel, és ekkor kell megfelelő megoldást keresni. Ilyenkor az érdekek erősen megütköznek, dönteni kell. Ennek ellenére azt állítjuk, hogy az autonómia nem csupán politikai állapot, amelynek gazdasági háttere van, hanem az értékek ismeretén nyugvó és szerepüket szem előtt tartó cselekvéssorozat.

Autonóm közösségekben jól működik az autonóm szervezet és nem megfordítva. Ugyanis gyakran hallunk arról, hogy egy közösség jó működését a szerencsésen megválasztott vezetőtől és tisztségviselőktől teszik függővé. Ez csak akkor van így, ha a közösség szerveződésének kezdeti időszakában van. Igaz, az egész világon még csak most alakulnak ki a globalitás és a lokális egységét megvalósítani képes közösségek, ezért a probléma nem hanyagolható el. Mégis tudnunk kell, hogy nemcsak az a cél, hogy sikerüljön jó vezetőket választani, mert ez nem küszöböli ki az esetlegességet, hanem a közösségnek magának kell autonómmá válnia.

Felmerülhet itt is a kulturális háttér. Az világos, hogy egy gazdaságilag jól működő, virágzó, elismert közösségnek nagy esélye van arra, hogy autonómmá váljon. De hogyan lehet ezt elősegíteni, megőrizni? Mit jelent az, hogy a közösség értékeit elismerő és általában a világ működését motiváló értékek ismeretére van szükség? Nyilván a közösség tagjainak kell rendelkezniük ilyen ismeretekkel, és ezek jelentőségét a közösségnek magának el kell ismernie. Vagyis a problémát nem lehet teljesen az egyén szintjére visszavezetni, és azt állítani, hogy elég annak a feltételnek teljesülnie, hogy maguk az egyének legyenek autonómak. A közösségi autonómia az egyén autonómiájával természetesen sok rokon vonást tartalmaz, sőt, valóban az egyének autonómiáját egyik feltételnek tekinthetjük, de a közösségnek ehhez hozzá kell adnia az összetartozás, az együttes lét, a közös munka értékét és értékelését.

A lokális autonómiát a közösség érdekében végzett alkotó és önálló szervezési munkának szokták tartani. A fentiekkel ez nincs ellentétben, ugyanis az ilyen munka elvégzésének nélkülözhetetlen háttere az a bizonyos közösségi autonómia, ami az ismeretekre és az értékekre épül.

Az egyediség és uniformizáltság kapcsolata másképpen alakul, mint az előzőekben ezt a globális és a lokális, illetve az autonómia és az irányítottság viszonyában láttuk. Az uniformizáltság remélhetően teljesen elveszíti azt a szerepét (és veszélyét), ami eddig létezett, és tartalmilag átalakulva abban jelentkezik, hogy minden közösség és egyén minden információhoz hozzájuthat, amire szüksége van, és az információ helyessége felett maga is öröközhet (ill. örököl)

Reményeink szerint a lehetőségek közül az fog erősödni és érvényesülni, amelyik jobban szolgálja az emberiség jövőjének emberi természetéhez közeli voltát, vagyis sikerül az egyediség szerepét elismertetni, amely persze nem a közösséggel való szembenállást, hanem annak autonómiáját erősíti.

Itt újból a kulturális vonatkozásokra kell figyelni. Az egyéniségek nevelésének az emberiség történelme során kicsiszolódott módszerei vannak, amelyek pénz- és munkaigényesek. Nem új az sem, hogy egy társadalom, közösség jövője a fiatalok tudásától, műveltségétől, kulturáltságától függ. De az elmúlt időszakban az emberiség történelmében egy olyan korba jutottunk, amikor úgy tűnt, a feladatokat egyéniséggel nem rendelkező emberekkel tudják a legjobban ellátni és az anyagi javak is máshol kerültek felhasználásra

(hasznosságuk ugyanis máshol gyorsabban kimutatható volt, illetve megtérült). Ebben az időszakban feledésbe merültek az egyéniség kiművelésének módszerei, és most újból fel kell fedezni az új technikai apparátust, az ismeretek nagy tömegét is figyelembe véve.

„A globális kérdések és közös jövőnk interdiszciplináris és integrált megközelítése”

A nyolcvanas évek végére megszületett a globalizáció az eddigieknél sokkal aktívabb szemléletet igénylő felfogása.

Az eddigiekben tehát láttuk, hogy a globalizáció eseményeiben vagy következményeiben az egész Földre kiterjedő folyamat, de kezelésére, irányítására semmilyen globális elképzelés nem alakult ki. A fejlett technika elterjedésére támaszkodó erőszakos gazdasági és politikai globalizáció szűk csoportok érdekeinek megfelelően kapott támogatást, de az ezzel járó következmények átgondolására esetleg aktív kezelésére csak a nyolcvanas évek vége felé kezdtek bizonyos tendenciák mutatkozni.

Ezek közül az egyik lényeges irány volt a lokalizációnak mint folyamatnak a „felfedezése”, meglátása és történelmi múltjának feltárása a jelen lehetőségek megértése illetve megkeresése érdekében. (Erről olvashatnak a közvetlen megelőző fejezetben.) Persze nagyon fontos dőntenünk abban a kérdésben, hogy a lokalizációt mint folyamatot vagy szembe helyezzük a globalizációval, vagy a megfigyeléseknek megfelelően együttvényesülő, vagy esetleg párhuzamos folyamatnak tekintjük.

A nyolcvanas évek végére és a kilencvenes évek elejére megszületett az elképzelés, megfogalmazódott a cél, amely keretet adott a globalizációnak és ugyanakkor jelentőssé erősítette a lokalizációs törekvéseket. Ez a fordulat várható volt, hiszen a világ rosszul érezte magát a technikai fejlődés által egyértelműen determinált, töretlenül előrehaladó, felgyorsult és megfordíthatatlan globalizációs folyamat nem várt, vagy nem óhajtott következményei között. A közvetlen ok azonban az volt, hogy a gyorsan fejlődő és globalizálódó világ első és mindenütt jelentkező negatív következménye a környezet ijesztő romlása volt.

A környezet állapota az I. Világmodellben már, globális tényező volt, de a modell szerint a világra váró katasztrófa közvetlen okai között (72-ben!) még nem szerepelt, a másik négy tényező vett részt a konfliktusban. Rohamosan jelentkeztek azonban a tények, amelyek ettől a képtől különbözőnek mutatták a világot, és az információ könnyű és gyors terjeszthetőségének köszönhetően ismertté váltak az egész világon, bárhol is léptek fel. A „meggondolatlan” fejlesztés és erőszakos terjesztése, sőt a problémák (például az éhezés) gyors, és elsősorban a tudomány és technika eredményeire épülő megoldásának lehetőségébe vetett hit komoly tragédiákhoz vezetett, amelyek igazán „láthatókká” a környezet állapotának romlásában váltak. A környezet ekkor valóban, mint globális tényező mutatkozott, legalább is abban a vonatkozásban, hogy mindenütt romlott az állapota. Nagyon sokan a globalizációt elsősorban a környezet kérdéseivel kapcsolják össze.

Gondolatainkban egyre félelmetesebb szörnyé vált a környezetében tönkrement Föld, ahol már talán nem is sokára az élet feltételei sem lesznek meg. Félelmünk megalapozott volt (sőt ez alól még ma sem szabadulhatunk fel teljesen), erről rengeteg könyv, tanulmány, folyóirat, jelentés szólt/szól. 72-ben az I. Világmodell a problémák megoldására egy tudatosan lassított, bizonyos vonatkozásban megállított növekedést javasolt, legalább addig, amíg a tudományok segítségével valamilyen jobb megoldás nem születik. Az elmúlt tizenöt húsz év azonban azt mutatta, ezt az utat nemcsak a fejletlen országok népei tartották magukra nézve követhetetlennek, hanem a fejlettek is.

Először egyértelműen a Brundtland jelentésben olvasható az új elvárás megfogalmazása, vagyis, hogy a jelen igényeit úgy kell kielégíteni, hogy nem szabad veszélyeztetni a jövő generációinak lehetőségeit saját igényeinek kielégítésében. A jelentés ezt harmonikus fejlődésnek nevezi, és megjegyzi, hogy a harmonikus fejlesztés koncepciója korlátozásokat is magába foglal.

A jövőkutatás elmélete szerint eddig az történt, hogy a múlt és jelen tendenciái alapján következtettünk a jövőre, ez elméletileg helyes előrejelzés, és erre szükség is volt. A kérdés az, hogy amikor megkaptuk a nagyon negatívnak ítélt jövőképet, hogyan alakítsuk át azt cselekvési programmá, vagyis mit tegyünk és hogyan, hogy ne következzen be az általunk „megjósolt” jövő. Ehhez nem sikerült mindenki által elfogadott programot kidolgozni elég hosszú évekig. A Brundtland jelentés megfordította a dolgot és előírta, hogy milyennek kell lenni a jövőnek, és ezzel előtérbe kerültek a normatív előrejelzés sajátosságai. Erre az esetre már sokkal könnyebb cselekvési programot készíteni.

A globális környezeti romláshoz hasonlóan jelentkezik az energia véges mennyiségének problémája ebben a végtelen mennyiségű energiát kívánó világban. Ez a kérdés már jelentőségének megfelelő helyet foglalt el az I. Világmodellben is. Már akkor ketté választották az energiákat szolgáltató forrásokat, visszapótolható és vissza nem pótolhatóra, (vagy elsődleges és másodlagos, megújuló és nem megújuló esetleg alternatív forrásokra), és természetesen a vissza nem pótolható források kifizetése okoz gondot a világnak. Az előzőekben már tárgyaltuk, hogy a termelés és az ehhez szükséges energia kapcsolata hogyan globalizálta a világot, tehát a nem megújuló források kimerülése, mivel az ipari termelés elsősorban ezek használatára épül, globális válság sötét árnyékát veti az egész világra.

Kezdenek tehát kibontakozni a lokalizáció most már erős, tudományos és technikai alapokon nyugvó, nem csak lehetőségei, hanem követelése. Itt kapott alapot a lokális gazdaság, gazdálkodás. A világ energia problémái globálisan nem oldhatók meg, de globálisan a környezet állapotán sem lehet javítani. Nem lehet elvárni, hogy az emberiség (globálisan) átmenjen egy etikai forradalmon, amelynek eredménye az lenne, hogy óvatosabb, takarékosabb, felelősséggel teli gazdálkodásba kezd a jövő generációk érdekében. A problémák megoldása helyhez kötött, nem csak a környezet rongálása, de a védelme is konkrétan oldható meg, mindenütt megfelelő módszert választva az éppen ott jelentkező veszélyek elhárítására.

Az alternatív energiaforrások használata minden lokális gazdaságban megoldható, természetesen a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva. Rengeteg nehézség tornyosul így is még előttünk. Az alternatív források kutatása még folyik, vagyis remélhetőleg a tudományos kutatások az elkövetkezőekben is hoznak újabb eredményeket. Sok munka vár a megfelelő, gazdaságos és az adott körülményekhez adekvát műszaki megoldások kidolgozóira. Gondolnunk kell arra is amikor a jövő „harmonikus fejlődését” biztosító rendszerekre gondolunk, hogy ezek újak lesznek abban vonatkozásban is, hogy tagadják, meghaladják a mostani nagy rendszereket, mondjuk az energia termelők és szolgáltatók földrészeket átfogó hálózatát. Hatalmas érdekütközésekre lehet számítani, de a döntő tényező ebben a harcban az lesz, hogy a nagyrendszerek működését már egyre kevésbé tudjuk biztosítani, ami nyilván az árak növekedéséhez vezet, és egy idő után, illetve egy növekedési szint elérése után a lokális gazdaságok alternatív energia termelésének és szolgáltatásának a kialakítása gazdaságosabb lesz a közösség számára, mint a nagyrendszerek igénybevétele.

Ahogy a globalizáció folyamatáról kimutattuk, hogy a technikai fejlődés hatására egy tartós folyamat, amely visszafordíthatatlan, megállíthatatlan, elkerülhetetlen, ugyan úgy láthatjuk, hogy a globalizációval együtt érvényesül egy hasonlóan erős, megfordíthatatlan és elkerülhetetlen folyamat és ez a lokalizáció.

Felhasznált irodalom

- Aburdene, P.- Nasbitt, J.: Megatrends for Women. Century 1993.
- Andorka Rudolf: A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltozás problémái és a lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. Valóság 1995/3.
- Balázs Péter: Európai egyesülés és modernizáció. Osiris 2001.
- Beck, U.: Risk Society, Towards a New Modernity. Sage Publications 1994.
- Bevezetés a technológia hatáselemzésbe. Ed: Hronszky Imre – László Tibor. Budapest, 1994.
- de Bono, E.: Sur/Petition. Harper Collins Publishers 1993.
- Borbély József: A globalizáció és a nemzeti identitás Közép–Kelet–Európában. In: Jövőképek Európáról. Arisztotelész 1998.
- Brandt, W. : Észak-Dél. Egy túlélési program. In: Fejlődéstanulmányok 9. ELTE Budapest, 1987.
- Brown, R. L. – Kane, H. – Roodman, D. M.: Vital Signs 1994, The Trends that are Shaping our Future. W. W. Norton Company 1994.
- Callenbach, E.: Ecotópia. Göncöl, 1992.
- Cars and Complexes. Monitor – FAST Programme 1991.
- Davidson, J. D. – Rees-Mogg, W.: The Great Reckoning, How the World will Change before the Year 2000. Pan Books 1994.
- Ehrlich, P. R. – Ehrlich, A. H.: The Population Explosion. Simon schuster 1990.
- Feenberg, A.: Alternative Modernity. The Technical Turn in Philosophy and Social Theory. University of California Press 1995.
- Ferry, L.: Új rend:Az ökológia. Európa, 1994.
- Gilder, G.: Microcosm. A Touchtone Book 1990.
- Globalisation versus Global Localisation Strategies in the World Car Industry. Monitor – FAST Programme 1991.
- Globalization of Technology. A Report for the FAST Programme. 1992.
- Globalization and Finland. www.eva.fi
- The Green Reader. Essays toward a Sustainable Society. Ed: Dobson, A. Mercury House, 1991.
- Harrison, P.: The Third Revolution. Penguin Books, 1993.
- A helyi cselekvés. AK füzetek 38. Magvető 1988.
- Hronszky Imre: „Intrinszik komplexitás növekedés” és „globalizáció”. In: Jövőképek Európáról. Arisztotelész 1998.
- Hronszky Imre: A fenntarthatóság probléma megközelítése. In: Tudomány- és technikafilozófiai, tudomány- és technikatörténeti tanulmányok. Arisztotelész 1998.
- Iacocca: Egy menedzser élete. Gondolat 1988.
- Irvine, S.- Ponton, A.: A Green Manifesto, Macdonald 1989.
- Kennedy, P.: A XXI. század küszöbén. Napvilág 1997.

- A kérdéses civilizáció. Ed: Gombár Csaba – Volosin Hédi. Helikon-Korridor 2000.
- King, A.- Schneider, B.: Az első globális forradalom. Statiqum 1993.
- Kovács Géza: Globális problémák – hazai perspektívák. Kossuth 1985.
- Kovács Géza: Növekedés és modernizáció. In: Magyarország a XXI. század küszöbén. MTA JKB. 1994.
- Kovács Géza: Változatos terek, változatos környezeti kihívások. Gazdaság és Társadalom 1995/2
- Kovács Géza: Közép- és hosszútávú stratégiák összekapcsolásának lehetőségei és korlátai. OTKA-kutatás zárótanulmánya 1997.
- Kozma Ferenc: Gondolatok Európáról és az európaiságról. Gazdaság és Társadalom 1992/1-2.
- Kozma Ferenc: Félperiféria – fejlődés – integráció. In: Jövőképek Európáról. Arisztotelész, 1998.
- Közös jövőnk. A környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése. Mezőgazdasági Kiadó 1988.
- Kuhn, Thomas: A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat 1984.
- Lasch, Ch.: Az önimádat társadalma. Európa 1996.
- László Ervin: Globális problémák – a Római Klub szemlélete és hatása. Valóság, 1985/5.
- László Ervin: Döntés előtt. KIT Képzőművészeti kiadó 1994.
- László Ervin: Harmadik évezred. Új Paradigma 1998.
- Lehet-e közélet a lakóhelyen? A helyi társadalom önkormányzati esélyei. Ed: Böhm Antal. Kossuth 1988.
- Lem, S.: Az emberiség egy perce Európa 1998.
- Linking Present Decisions to Long-Range Visions. XI. World Conference of WFSF 1990, Budapest 1992.
- Lorenz, K.: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne. IKVA 1988.
- Lussato, B.: Az informatikai kihívás. OMIKK. 1989.
- A mai világ és a jövő forgatókönyvei. Ed: Varga Csaba – Tibori Timea. Stratégiakutató Intézet 1998.
- Masuda, Y.: Az információs társadalom. OMIKK 1988.
- Meadows, H. D.-Meadows, D. L.- Randers, J. – Behrens III.W. W.:The Limits to Growth. Universe Books 1972
- Meadows D. – Richardson, J. – Bruckmann, G.: Sötétben tapogatózva. A világmodellezés első évtizede. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó 1986.
- Meek, J.: Sick Earth Syndrome and how to Survive it. Macdonald 1992.
- Naisbitt, J. – Aburdene, P.: Megatrendek. OMIKK 1991.
- Poole, M.: Beliefs and Values in Science Education. Open University Press 1995.
- Problems of Environment in Urbanized Regions. Symposium of ICU, Tokyo, 1980. Moscow 1984.

Szent-Györgyi Albert: Az őrült majom. Magvető 1989.

Toffler, A.: Hatalomváltás. Európa, 1993.

Toffler, A. – Toffler, H.: War and Anti-War. Little, Brown and Company 1993.

Tóth László: Globalizáció és regionalizáció. Szeged 1995.

Tóth László: Globalizáció – Globalizmus: Valóban korszakhatár vagy csupán új ideológia. In: Jövőképek Európáról. Arisztotelész 1998.

Urban and Regional Development in the New Europe. Ed.: Getimis,P.- Kafhalas, G. Topos 1993.

Weiner, J.: The Next One Hundred Years. Bantam Books, 1991.

The Year 2017. Novosti Press 1968.

Kötetünk szerzői

Dr. Molnár László egyetemi docens

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
molnarl@eik.bme.hu

Dr. Galántai Zoltán egyetemi adjunktus

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
zgalant@eik.bme.hu

Szabó Zsolt PhD. hallgató

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
zsolt_szabo@hotmail.com

Dr. Harmati Gergely egyetemi adjunktus

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
drgregoryharmati@yahoo.com

Németh Vilmos PhD. hallgató

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
nemethvilmos@freemail.hu

Tóth Attiláné dr. egyetemi docens

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
etoth@eik.bme.hu

Csiszér Béla PhD. hallgató

BME Innovációmenedzsment és Technikatörténeti Tanszék
bela.csiszer-jr@simacomp.hu

Tanner Gábor filmesztéta

Magyar Nemzeti Filmarchívum
h6621tan@helka.iif.hu